ISBN: 978-960-9571-17-3

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Παγκόσμια Οικονομική Κρίση

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΑΡΟΥΦΑΚΗΣ
ΒΛΑΣΣΗΣ ΜΙΣΣΟΣ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Εκπαιδευτικό Υλικό

Θεματική Ενότητα

Παγκόσμια Οικονομική Κρίση

Οι ρίζες της σημερινής κρίσης
στο μεταπολεμικό σχεδιασμό της παγκόσμιας οικονομίας

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΑΡΟΥΦΑΚΗΣ
ΒΛΑΣΣΗΣ ΜΙΣΣΟΣ

ISBN: 978-960-9571-17-3
Copyright ΙΝΕ/ΓΣΕΕ
Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α, 106 81 Αθήνα
www.inegsee.gr

Σελιδοποίηση - Εκτύπωση:
ΚΑΜΠΥΛΗ ΑΕΒΕ
Αντιγόνης 60 & Λένορμαν
Τηλ.: 210 5156820, Fax: 210 5156811
e-mail: info@kambili.gr

ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ - ΓΣΕΕ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Θεματική Ενότητα:

ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Οι ρίζες της σημερινής κρίσης στο μεταπολεμικό σχεδιασμό της παγκόσμιας οικονομίας

Γιάννη Βαρουφάκη
Βλάσση Μισσού

Φθινόπωρο 2012

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
Γιάννη Παναγόπουλου, Προέδρου ΓΣΕΕ 9

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
Από το Κραχ του 1929 στη σημερινή Κρίση 15

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1:
Οι δύο πηγές κρίσεων: Οι αγορές εργασίας και κεφαλαίου 19
Εισαγωγικές Παρατηρήσεις 19
Σκοπός 19
Προσδοκώμενα αποτελέσματα / Στόχοι 20
Λέξεις / Έννοιες Κλειδιά 20
1.1. Η διττή φύση της εργασίας 20
1.2. Η διττή φύση του κεφαλαίου 29
1.3. Μια απλή θεωρία οικονομικών κρίσεων 34
(α) Η Αξία του Χρόνου Εργασίας 36
(β) Η Αξία που δημιουργεί το Έργο της... Εργασίας 36
Βιβλιογραφία 41

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:
Το Κραχ του 1929 και τα μαθήματα που πρέπει να διδαχθούμε από αυτό 43
Εισαγωγικές Παρατηρήσεις 43
Σκοπός 43

Προσδοκώμενα αποτελέσματα / Στόχοι ... 43
Λέξεις / Έννοιες Κλειδιά ... 44
2.1. Τα πρωτόγονα κραχ του 19ου αιώνα ... 44
2.2. Λίγο πριν το 1929 ... 46
2.3. Η Μεγάλη κατάρρευση του 1929 ... 48
Ποσοτική Θεωρία του Χρήματος και ο Κανόνας του Χρυσού ... 51
2.4. Η ερμηνεία του Τζον Μέιναρντ Κέυνς ... 53
Ο Κέυνς και η δύναμη της προφητείας ... 57
Πώς η αβεβαιότητα μπορεί να οδηγήσει στην Κρίση ... 58
2.5. Επίλογος: Η κρίση ως κακόν αμιγές καλού! ... 64
Βιβλιογραφία ... 65

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3:
Από το Παγκόσμιο Σχέδιο της μεταπολεμικής περιόδου (1947-1971) στον Παγκόσμιο Μινώταυρο (1971-2008) ... 67
Εισαγωγικές Παρατηρήσεις ... 67
Σκοπός ... 67
Προσδοκώμενα αποτελέσματα / Στόχοι ... 68
Λέξεις / Έννοιες Κλειδιά ... 68
3.1. Οι καταβολές του Παγκόσμιου Σχεδίου ... 68
3.2. Η συνδιάσκεψη του Μπρέτον Γουντς ... 71
3.3. Οι δύο πυλώνες του Παγκόσμιου Σχεδίου ... 75
3.4. Η χρυσή περίοδος του Παγκόσμιου Σχεδίου ... 79
Η Μεγάλη Κοινωνία ... 80
3.5. Το Παγκόσμιο Σχέδιο συντρίβεται ... 83
3.6. Η πετρελαϊκή κρίση της δεκαετίας του 1970, ο στασιμοπληθωρισμός και η άνοδος των επιτοκίων ... 86
3.7. Ο Παγκόσμιος Μινώταυρος γεννιέται ... 91
Αποθεματικό Νόμισμα ... 92
Αυξανόμενο ενεργειακό κόστος ... 94
Καθηλωμένοι πραγματικοί μισθοί και υψηλή παραγωγικότητα ... 96
Γεωπολιτική ισχύς και το παράδειγμα της Αργεντινής ... 99

3.8. Ο Παγκόσμιος Μινώταυρος στις δόξες του: Η οικοδόμηση ιδιωτικού χρήματος από τον χρηματοπιστωτικό τομέα 103
3.9. Επίλογος: Λίγο πριν την κατάρρευση 106
Βιβλιογραφία 108

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4:
Η Κρίση των Καιρών μας 109
Εισαγωγικές Παρατηρήσεις 109
Σκοπός 109
Προσδοκώμενα αποτελέσματα / Στόχοι 109
Λέξεις / Έννοιες Κλειδιά 110
4.1. Η Κατάρρευση 110
4.2. Το σπάσιμο της φούσκας και ο ρόλος τραπεζών (π.χ. Goldman Sachs) 114
Ο Ρόλος της Goldman Sachs και των περίφημων CDS στην κατάρρευση 115
4.3. Ελλάδα και Γερμανία: Οι δύο όψεις του ίδιου προβληματικού νομίσματος 120
Η στάση της Γερμανίας 120
Το δώρο της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση 123
4.4. Η διττή κρίση της Ευρώπης και τι απαιτείται για την επίλυσή της 125
Σταθεροποίηση - πρώτο μέρος 126
Σταθεροποίηση - δεύτερο μέρος 128
Ανάκαμψη 129
4.5. Γιατί επιμένει η Ευρωπαϊκή Ένωση στη μη λύση; 129
Στατική Προβολή 130
Ηθικός Πανικός 132
Υπαρκτό Συμφέρον 134

ΕΠΙΛΟΓΟΣ 137

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η χώρα μας βρίσκεται στο επίκεντρο μιας διεθνούς και ευρωπαϊκής οικονομικής κρίσης. Η κρίση αυτή έχει τεράστιες επιπτώσεις στον κόσμο της μισθωτής εργασίας και το συνδικαλιστικό κίνημα είναι υποχρεωμένο και ν' αγωνιστεί και να δώσει απαντήσεις.

Από τη θέση σε ισχύ του διεθνούς μηχανισμού δανεισμού της χώρας, έχουμε γίνει μάρτυρες πολιτικών οι οποίες έχουν δυσμενέστατες επιπτώσεις στο εισόδημα, στην απασχόληση, στις εργασιακές σχέσεις, σε θεμελιώδη εργασιακά και ασφαλιστικά δικαιώματα των ανθρώπων του μόχθου, στη μισθωτή εργασία.

Κι είναι αλήθεια ότι το συνδικαλιστικό κίνημα παρά τους μεγάλους αγώνες, τους πολύ σκληρούς αγώνες που έδωσε, δεν κατόρθωσε να δώσει μια οριστική, μια μόνιμη απάντηση και να προστατεύσει αποτελεσματικά αυτό τον κόσμο από τις επιπτώσεις μέτρων, που ήταν μέτρα άδικα, μέτρα άνισα και μέτραναποτελεσματικά για την αντιμετώπιση της κρίσης.

Απεδείχθηκε περίτρανα ότι αυτό που χρόνια τώρα συζητούμε, ότι πρέπει στο συνδικαλιστικό κίνημα να δούμε τις εποχές που αλλάζουν, τις προτεραιότητες και τα διακυβεύματα ούτως ώστε να οργανωθούμε με τρόπο τέτοιο που θα δίνουμε απαντήσεις, αλλά ταυτόχρονα θα έχουμε και τη δυνατότητα να κάνουμεαποτελεσματικούς αγώνες, είναι αναγκαίο όσο ποτέ άλλοτε.

Η κρίση αυτή προφανώς δεν αφορά μόνο την Ελλάδα. Όμως, στην Ελλάδα παρουσιάζεται με ιδιαίτερη οξύτητα γιατί βρισκόμαστε

εν μέσω των δίδυμων ελλειμμάτων, του χρέους αφενός και των δημοσιονομικών αφετέρου.

Αντιμετωπίζει ανάλογα προβλήματα και η Ευρώπη, και βλέπουμε ότι κι εκεί το συνδικαλιστικό κίνημα προσπαθεί να αναδιοργανωθεί, να αναστοχαστεί όλη του την πορεία και να προσπαθήσει να δώσει σύγχρονες απαντήσεις.

Στο πολιτικό επίπεδο κυριαρχούν οι νεοσυντηρητικές δυνάμεις, οι δυνάμεις του νεοφιλελευθερισμού που χρησιμοποιούν, την Ευρώπη αλλά κυρίως τη χώρα μας, ως πειραματόζωο κοινωνικών και ιδεολογικών αναζητήσεων που καμία σχέση δεν έχουν με τα δικαιώματα και τα συμφέροντα των δυνάμεων της εργασίας.

Επιδιώκουν σε μεγάλοβαθμό να υποβαθμίσουν την προστασία της μισθωτής εργασίας, να απελευθερώσουν τις αγορές, σε τέτοιο βαθμό που τελικά να οδηγούμαστε σε κοινωνικό αποκλεισμό ευρύτατων ομάδων του πληθυσμού, σε αποκλεισμό των μισθωτών από παραδοσιακά κυρίαρχα και αδιαπραγμάτευταδικαιώματά τους.

Παρατηρούμε ότι η κυρίαρχη τάση των εργοδοτών και των κυβερνήσεων, που ουσιαστικά εκφράζουν τα συμφέροντά τους, είναι να αποκεντρώνουν τις συλλογικές διαπραγματεύσεις, σε βαθμό μάλιστα που να αμφισβητείται όλο το πλαίσιο των συλλογικών διαπραγματεύσεων και των συλλογικών συμβάσεων εργασίας και να επικρατούν τελικά και κυρίαρχα η εργοδοτική αυθαιρεσία και οι ατομικέςσυμβάσεις εργασίας.

Η Ελλάδα είναι το πειραματικό εργαστήρι εφαρμογής τέτοιου είδους πολιτικών και επικίνδυνων κοινωνικών πειραμάτων που έχουν ως στόχο, μέσω της εξουδετέρωσης του ρόλου των συνδικαλιστικών οργανώσεων των εργαζομένων, την κατάργηση των ενιαίων ορίων προστασίας του κόσμου της εργασίας ως «εμποδίων» στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Είναι προφανές ότι τα αποτελέσματα του πειράματος που γίνεται στην Ελλάδα, ένα κράτος-μέλος της Ε.Ε., θα επιχειρηθεί να εφαρμοσθούν άμεσα και σε άλλες χώρες, που βρίσκονται ή θα βρεθούν δέσμιες της οικονομικής κρίσης και των οικονομικών-δανειακών τους αναγκών.

Πρέπει λοιπόν πρώτα εμείς, βλέποντας ταυτόχρονα το τι συμβαίνει στο ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό κίνημα, να αρχίσουμε να αναδιοργανώνουμε τις δυνάμεις μας, να έχουμε μια συνεκτική αυτόνομη στρατηγική, η οποία θα είναι πλήρως απαγκιστρωμένη από τον ξύλινο κομματικό λόγο, τις προτεραιότητες και τον εναγκαλισμό που έθεταν παλαιότερα τα κόμματα στα συνδικάτα και να αναπτυχθεί η αυτόνομη στρατηγική των συνδικάτων που θα υπερασπίζει τα αδιαπραγμάτευταδικαιώματα της μισθωτής εργασίας.

Τα συνδικάτα στη χώρα μας παραδοσιακά αναπτύχθηκαν σε ισχυρούς κλάδους της παραγωγής ή των υπηρεσιών. Λόγω του μεγάλου κατακερματισμού της δομής της απασχόλησης, με δεδομένο ότι υπάρχουν 970.000 επιχειρήσεις εκ των οποίων οι 900.000 έχουν κάτω από 9 εργαζόμενους, με μεγάλη δυσκολία δημιουργείται συνδικαλιστική οργάνωση και θα πρέπει ν' αντιμετωπίσουμε αυτό το συγκεκριμένο γεγονός.

Τα λίγα ισχυρά συνδικάτα που έδιναν τον τόνο και που εύκολα γίνονται λεία στην προπαγάνδα περί συντεχνιών και περί ειδικών συμφερόντων, δεν μπορούν ν' αποτελούν από μόνα τους απάντηση στο μέλλον.

Πρέπει να κινηθούμε με νέα ορμή, με νέα στόχευση, ώστε να μπορέσουμε στους κόλπους των συνδικάτων να προσελκύσουμε περισσότερο κόσμο, νέο κόσμο, μορφές απασχόλησης, που μέχρι τώρα ούτε εκφράζονται ούτε εκπροσωπούνται. Επίσης ο λόγος των συνδικάτων να ανοίξει και να μην είναι υπόθεση μόνο υπεράσπισης των μελών του, αλλά υπεράσπισης των ευρύτερων δυνάμεων της μισθωτής εργασίας, που δεν έχουν δομές, που δεν έχουν τη δυνατότητα διαπραγμάτευσης.

Ταυτόχρονα θα πρέπει να επεκταθούμε ώστε να εκφράσουμε κι αυτούς που είτε είναι οι απόμαχοι της εργασίας -κι αυτοί δεν έχουν δομέςδιαπραγμάτευσης-, είτε αυτούς που χάνουν τη δουλειά τους, τους ανέργους που ήταν εργαζόμενοι κι επιδιώκουν να ξαναγίνουν εργαζόμενοι και οι οποίοι στερούνται στοιχειωδών δυνατοτήτων να διαπραγματευτούν το μέγιστο δικαίωμα που είναι η εργασία με σεβασμό στην ανθρώπινη αξία και αξιοπρέπεια.

Για να γίνουν όλα αυτά δεν μπορούμε και δεν πρέπει να αρκεστούμε στα παραδοσιακά εργαλεία. Τα παραδοσιακά εργαλεία, τις υπάρχουσες δομές μας, την εμπειρία και τους αγώνες των μελών μας πρέπει να τις κρατήσουμε πρέπει όμως να τις αναπτύξουμε και να τις επεκτείνουμε ώστε να εκφράσουμε και αυτό τον κόσμο.

Γι' αυτό πρέπει να δούμε ποιες είναι οι προτεραιότητες. Ποιες είναι οι προτεραιότητες στα ζητήματα που τίθενται για να υπερασπίσουμε ή να επιδιώξουμε στο επόμενο διάστημα, όταν η χώρα βγει απ' την κρίση, γιατί η κρίση κι ο κύκλος της κρίσης εξαρτάται κι απ' τους δικούς μας αγώνες προκειμένου να κλείσει όσο το δυνατόν πιο σύντομα, ώστε να μπούμε στη φάση όπου θα αγωνιστούμε για να κερδίσουμε ξανά ό,τι μας πήραν, ό,τι χάσαμε στην περίοδο της κρίσης. Επιπλέον, οφείλουμε να πάμε ένα βήμα περισσότερο, γιατί αυτή η χώρα -μια πλούσια χώρα που ο πλούτος της κατανέμεται άδικα και άνισα- πρέπει να μπορέσει να προσφέρει ευημερία στο σύνολο των πολιτών και κυρίως των ανθρώπων του μόχθου.

Για να το κάνουμε αυτό πρέπει να είμαστε πάρα πολύ σαφείς ποιες είναι οι προτεραιότητες των συνδικάτων. Τα συνδικάτα πρέπει να έχουν σταθερό μέτωπο στα ζητήματα της απασχόλησης, δηλαδή της εργασίας για όλους, της σταθερής, σίγουρης, ικανοποιητικής και ποιοτικής εργασίας για όλους, στο ζήτημα των εργασιακών σχέσεων, στο ζήτημα της κοινωνικής ασφάλισης και βεβαίως στο ζήτημα των αμοιβών.

Εμείς πρέπει να τα ξαναφέρουμε στην πρώτη γραμμή. Ειδικά τώρα μέσα στο απαράδεκτο θεσμικό πλαίσιο που είναι σε ισχύ με στόχο την κατάργηση των κλαδικών συλλογικών συμβάσεων εργασίας και τη δημιουργία σ' επιχειρησιακό επίπεδο, μια ζούγκλας συλλογικοποιημένων ατομικών συμβάσεων, περισσότερο από ποτέ, οφείλουμε να βρισκόμαστε στην πρώτη γραμμή.

Να βρεθούμε δίπλα στην κάθε μικρή επιχείρηση, δίπλα στον κάθε εργαζόμενο, στις μικρές ομάδες εργαζομένων σ' αυτά τα υβριδικά σχήματα που σπρώχνουν οι εργοδότες να δημιουργηθούν, τις ενώσεις προσώπων και από άτυπες μορφές διαπραγμάτευσης να τις μετατρέψουμε σε τυπικές, δεμένες με το συνδικαλιστικό κίνημα,

ώστε κι αυτή η προσπάθεια εργοδοτών και κυβερνήσεων να πέσει στο κενό.

Θα πρέπει σ' όλο το επόμενο διάστημα να δώσουμε τη μάχη της συγκέντρωσης των διαπραγματεύσεων, της προσπάθειας των συνδικάτων να βρίσκεται σε κάθε σημείο που δημιουργείται δικαίωμα και δυνατότητα διαπραγμάτευσης. Οι εργαζόμενοι οφείλουμε να σπάσουμε την τάση που θέλει την πλήρη αποκέντρωση έως διάλυση των συλλογικών διαπραγματεύσεων.

Αυτή είναι η δύναμη των συνδικάτων.

Η δύναμή τους είναι η δυνατότητα να διαπραγματεύονται συλλογικά με γνώμονα το συλλογικό συμφέρον. Να αποτελούν τον έναν ισχυρό πόλο στην εργασιακή σχέση. Μιας κι ο άλλος είναι ούτως ή άλλως ισχυρός και είναι ο εργοδότης.

Και για να είμαστε ισχυροί χρειάζεται να έχουμε ενότητα, να έχουμε ταξική, σαφώς προσδιορισμένη γραμμή, να έχουμε τη δική μας αυτόνομη στρατηγική.

Αυτό είναι το καθήκον μας, αυτή θα πρέπει να είναι η προσπάθειά μας, ώστε στο επόμενο διάστημα, όχι μόνο τους παραδοσιακά συνδικαλισμένους εργαζόμενους να εκφράσουμε, που κατά τεκμήριο είναι και μεγαλύτεροι στην ηλικία και σχετικά καλύτερα αμοιβόμενοι απ' τους άλλους, αλλά να εκφράσουμε τις νέες γενιές της εργατικής τάξης της χώρας μας, να κάνουμε τα συνδικάτα ελκτικά κι ελκυστικά, να βρεθούν μαζί μας για να δώσουμε τους μεγάλους αγώνες που απαιτούνται.

Γιάννης Παναγόπουλος

Πρόεδρος ΓΣΕΕ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ:
Από το Κραχ του 1929 στη σημερινή Κρίση

Δύο φορές στην ιστορία της η ανθρωπότητα ξάφνιασε τον εαυτό της: το 1929 και το 2008. Και τις δύο αυτές φορές ο κόσμος άλλαξε. Το κραχ του 1929 δρομολόγησε τραγικές εξελίξεις, που όταν καταλάγιασαν (στη δεκαετία του '50) ο κόσμος δε θύμιζε σε τίποτα την προ του 1929 εποχή. Η κατάρρευση του 2008 άναψε το φιτίλι διαδοχικών κρίσεων που σήμερα δημιουργούν τις συνθήκες για έναν κόσμο που δε θα θυμίζει σε τίποτα την προ του 2008 εποχή. Η κρίση του ευρώ εντάσσεται σε αυτές τις εξελίξεις.

Κοιτάζοντας στο παρελθόν για σημάδια του μέλλοντός μας, θα σταθούμε στο γεγονός ότι το πρώτο θύμα του 1929 ήταν το «κοινό νόμισμα» της εποχής: ο Κανόνας του Χρυσού. Κατέρρευσε καθώς τα κράτη αντί να συντονίσουν τις ενέργειές τους, ώστε να συμπιέσουν το συνολικό άθροισμα δημόσιου χρέους και τραπεζικών ζημιών, βάλθηκαν να περιορίσουν τις δημόσιες δαπάνες και να προσπαθήσουν το ένα να βγει από την κρίση εις βάρος του άλλου. Έτσι, η κρίση θέριεψε και μόνο οι ανθρωποθυσίες του Β' Παγκόσμιου Πολέμου την τιθάσεψαν.

Μετά το τέλος του πολέμου, οι ΗΠΑ συνειδητοποίησαν το αυτονόητο. Ότι για να μην επιστρέψει η κρίση, έπρεπε να σχεδιαστεί ο τρόπος με τον οποίο θα συνδυαζόταν

- η νομισματική σταθερότητα με
- την ανακύκλωση των αμερικανικών πλεονασμάτων στο εξωτερικό (ώστε να δημιουργείται στην Ευρώπη και στην Ασία ζήτηση για τα αμερικανικά προϊόντα).

Αυτό το Παγκόσμιο Σχέδιο, το οποίο συνδύαζε το σύστημα του Μπρέτον Γουντς (Bretton Woods), το Σχέδιο Μάρσαλ (Marshall), τις συνεχείς αμερικανικές προσπάθειες στήριξης Ιαπωνίας και Γερμανίας κ.λπ., οδήγησε στη μακροβιότερη, σταθερότερη περίοδο καπιταλιστικής ανάπτυξης. Όμως, η σταθερότητα γεννά αστάθεια είτε στον ιδιωτικό τομέα είτε στο δημόσιο και για αυτό το Παγκόσμιο Σχέδιο κατέρρευσε το 1971.

Έτσι ο κόσμος εισήλθε σε μία νέα, περίεργη, περίοδο ελεγχόμενης ανισορροπίας την οποία ονομάζουμε, για λόγους που θα δείτε παρακάτω, Παγκόσμιο Μινώταυρο. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 έως και το 2008 οι ΗΠΑ συντηρούσαν την παγκόσμια ζήτηση αγαθών, επιτρέποντας το εμπορικό τους έλλειμμα να γιγαντωθεί με αντάλλαγμα ένα τσουνάμι κεφαλαίων (γερμανικών, ιαπωνικών, αραβικών και πιο πρόσφατα, κινεζικών), τα οποία έρεαν προς τη Γουόλ Στριτ (Wall Street) καλύπτοντας τα αμερικανικά εμπορικά και κρατικά ελλείμματα.

Οι ΗΠΑ, με απλά λόγια, λειτουργούσαν ως μια τεράστια ηλεκτρική σκούπα που απορροφούσε τα πλεονάσματα των χωρών, οι οποίες στήριζαν το μοντέλο ανάπτυξής τους στα επιθετικά εμπορικά πλεονάσματα. Σε αντάλλαγμα, ο υπόλοιπος κόσμος έστελνε στη Νέα Υόρκη ένα σημαντικό ποσοστό των κερδών και πλεονασμάτων του -ποσά από τα οποία τρεφόταν τόσο το κτηνώδες αμερικανικό εμπορικό έλλειμμα, όσο και το έλλειμμα του ομοσπονδιακού προϋπολογισμού των ΗΠΑ.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο γεννήθηκε το ευρώ. Η Γερμανία το αποδέχθηκε κρίνοντας ότι θα μπορούσε να λειτουργεί εντός της Ευρωζώνης όπως και πριν: δηλαδή, ως παραγωγός εμπορικών πλεονασμάτων, τα οποία θα διοχέτευε τόσο εντός της υπόλοιπης Ευρωζώνης όσο και εκτός -βασικά στις αγγλοσαξονικές χώρες. Ο όρος, όμως, που έθεσε στη Γαλλία και στον Ντελόρ ήταν ότι η νομισματική ένωση θα γινόταν κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του μάρκου. Με άλλα λόγια, δε θα άφηνε περιθώριο για τη δημιουργία ευρωπαϊκού χρέους, για τη στήριξη των κρατών από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) ή για ίδρυση ενός μηχανισμού ανακύκλωσης των πλεονασμάτων εντός της Ευρωζώνης. Σε αυτή την Ευρωζώνη εντάχθηκε και η Ελλάδα το 2000. Σε μια νομισματική ένωση που στερείτο της δυνατότητας να ανα-

κυκλώνει τα πλεονάσματα και τα ελλείμματα -μια δυνατότητα που, όπως θα δούμε, είναι εκ των ουκ άνευ σε μια βιώσιμη νομισματική ένωση.

Έτσι, οι τρεις προϋποθέσεις για τη δημιουργία μιας βιώσιμης νομισματικής ένωσης έλειπαν εξαρχής. Όσο η αμερικανική ηλεκτρική σκούπα απορροφούσε μανιωδώς τα πλεονάσματα των άλλων και το τοξικό χρήμα της Γουόλ Στριτ επιτάχυνε την οικονομική μεγέθυνση παγκοσμίως, η σαθρή αρχιτεκτονική του ευρώ άντεχε. Ο σεισμός, όμως, του 2008 ήταν τέτοιος που το αρχιτεκτόνημα ράγισε. Από τότε οι ρωγμές αυτές βαθαίνουν περισσότερο με κάθε κίνηση της ΕΕ να τις κουκουλώσει αρνούμενη ότι ο κόσμος άλλαξε διά παντός το 2008 και συνεπώς ότι οι υπάρχουσες συνταγές δε θα αποτρέψουν την κατάρρευση.

Σήμερα η ΕΕ πρέπει να αποφασίσει μεταξύ των μόνο δύο εναλλακτικών που διαθέτει: είτε να σώσει το ευρώ αλλάζοντας την αρχιτεκτονική του είτε να δρομολογήσει τη διάσπασή του π.χ. σε τρεις ζώνες (μάρκου, στερλίνας και μιας νέας Λατινικής Ένωσης). Επειδή η δημιουργία ενός νέου ισχυρού μάρκου θα ήταν καταστροφική για τη Γερμανία και συνεπώς το πρώτο βήμα για εξελίξεις τύπου μεσοπολέμου σε όλη την ήπειρό μας, ο επανασχεδιασμός της Ευρωζώνης θα έπρεπε να είναι μονόδρομος. Δυστυχώς, τίποτα από αυτά που συζητούνται σήμερα στο πλαίσιο της ΕΕ δεν αφήνει περιθώριο να ελπίσουμε ότι οι ηγέτες μας ετοιμάζουν τον απαιτούμενο επανασχεδιασμό.

Αυτή είναι η συγκυρία στην οποία βρισκόμαστε παγιδευμένοι σήμερα -τόσο εμείς οι Έλληνες όσο και οι υπόλοιποι Ευρωπαίοι. Στις σελίδες που ακολουθούν, η Ευρωπαϊκή Κρίση εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιό της και εξηγούνται λεπτομερώς οι πτυχές του βασικού επιχειρήματος το οποίο παρουσιάσαμε παραπάνω. Αναλυτικότερα, το Κεφάλαιο 1 εντοπίζει δύο αγορές οι οποίες τείνουν να αποσταθεροποιήσουν ένα καπιταλιστικό σύστημα: πρόκειται για τις αγορές εργασίας και κεφαλαίου. Το Κεφάλαιο 2 εστιάζει την πρώτη μεγάλη Κρίση, εκείνη του 1929, από την οποία έχουμε πολλά να διδαχθούμε σήμερα. Το Κεφάλαιο 3 περνά στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο, στη διάρκεια της οποίας εφαρμόστηκε με επιτυχία ένα Παγκόσμιο Σχέδιο βάσει του οποίου ο διεθνής καπιταλισμός πέρασε τη μακροβιότερη περίοδο ανάπτυξης, σταθερότητας και σύγκλισης των οικονομιών που τον

απάρτιζαν. Το Κεφάλαιο 4 αναφέρεται στην κατάρρευση του Παγκόσμιου Σχεδίου και στη μετάβαση στη δεύτερη μεταπολεμική περίοδο, αυτήν που ονομάζουμε Παγκόσμιο Μινώταυρο. Μελετά τη δημιουργία του μοντέλου ανάπτυξης, στο πλαίσιο του οποίου ο Μινώταυρος έζησε τις μεγάλες του δόξες, το χρηματοπιστωτικό σύστημα αναδείχθηκε στον κεντρικό άξονα του παγκοσμιοποιούμενου καπιταλισμού και, πιο κοντά σε εμάς, ιδρύθηκε η Ευρωζώνη. Εστιάζει στο «δεύτερο 1929»: στην Κρίση του 2008, η οποία ουσιαστικά έδωσε τη χαριστική βολή στον Παγκόσμιο Μινώταυρο κατά τη δεύτερη μεταπολεμική περίοδο, και προτείνει μια συγκεκριμένη ερμηνεία της ευρωπαϊκής Κρίσης και της Κρίσης της ελληνικής οικονομίας. Μια ερμηνεία που αποτελεί επέκταση των κεφαλαίων που προηγήθηκαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1:
Οι δύο πηγές κρίσεων: Οι αγορές εργασίας και κεφαλαίου

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Το κεφάλαιο αυτό εστιάζει σε δύο «περίεργες» αγορές. Στην αγορά εργασίας και στην αγορά κεφαλαίων. Γιατί «περίεργες»; Επειδή λειτουργούν περίεργα, τουλάχιστον σε σχέση με τις υπόλοιπες αγορές. Δηλαδή; Πάρτε μια λαϊκή αγορά. Κάποια στιγμή, το μεσημέρι, οι τιμές πέφτουν για να ξεπουλήσουν οι πωλητές. Όσο οι τιμές πέφτουν, τόσο αυξάνεται η ζήτηση και «φεύγουν» τα ζαρζαβατικά και οι πατάτες από τους πάγκους. Στην αγορά εργασίας και στην αγορά κεφαλαίου αυτό δε συμβαίνει. Κυρίως δε συμβαίνει σε περίοδο κρίσης. Για παράδειγμα τόσο το 1929, όσο και στις μέρες μας, της σημερινής Κρίσης, οι μισθοί μειώνονται αλλά παράλληλα μειώνεται και η ζήτηση εργασίας. Το ίδιο και στην κεφαλαιαγορά: μειώνεται η «τιμή» του χρήματος (το επιτόκιο δηλαδή) και παράλληλα μειώνεται η ζήτηση χρήματος, δηλαδή, η έφεση των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών να δανείζονται με στόχο τις επενδύσεις και τις αγορές αντίστοιχα. Γιατί συμβαίνει αυτό;

Σκοπός

Σκοπός του κεφαλαίου είναι η κατανόηση της διττής φύσης της εργασίας και του τρόπου που αυτή η διττή φύση της εργασίας οδηγεί στη διττή φύση του κεφαλαίου. Επίσης, το κεφάλαιο σκοπό έχει να εξηγή-

σει πως η διττή αυτή φύση εργασίας και κεφαλαίου είναι υπεύθυνη για την τάση του καπιταλιστικού συστήματος να αποσταθεροποιείται, από μόνο του και να παραγάγει συνθήκες Κρίσης.

Προσδοκώμενα αποτελέσματα / Στόχοι

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη του κεφαλαίου:

- ➜ Θα γνωρίσετε τη διαφορά μεταξύ της εργασίας ως εμπόρευμα και ως δραστηριότητα που γεννά αξία.
- ➜ Θα αναγνωρίσετε τη διαφορά μεταξύ κεφαλαίων και κεφαλαιουχικών αγαθών.
- ➜ Θα είστε σε θέση να αναλύετε τη διαδικασία που γεννιούνται ενδογενώς οι οικονομικές κρίσεις εντός των αγορών εργασίας και κεφαλαίου.

Λέξεις /Έννοιες Κλειδιά

- Αξία-Τιμή
- Εμπορική αξία της εργασίας σε αντιδιαστολή με την αξία του δημιουργεί η εργασία
- Υπεραξία
- Οικονομική Κρίση - ενδογενής
- Οικονομικός Κύκλος
- Αυτόματοι μηχανισμοί ανάκαμψης-ύφεσης

1.1. Η διττή φύση της εργασίας

Η ιδιαιτερότητα της ανθρώπινης εργασίας έγκειται στο ότι δεν είναι δυνατόν να εμπορευματοποιηθεί πλήρως, ανεξάρτητα από τη θέληση του εργαζόμενου. Αντίθετα από κάποια μηχανή που συμμετέχει στη διαδικασία παραγωγής και η οποία μετατρέπει συγκεκριμένες ποσότητες εισροών σε συγκεκριμένες ποσότητες και μορφές εκροών, η

ανθρώπινη εργασία λειτουργεί πολύ διαφορετικά. Όταν ο επιχειρηματίας αγοράζει μια γεννήτρια, την παίρνει και φεύγει. Την αποσπά από τον πωλητή και την κάνει ό,τι θέλει. Κάτι τέτοιο είναι αδύνατον να συμβεί με την εργασία: για να έχει την εργασία του εργαζόμενου ο επιχειρηματίας πρέπει να ανέχεται συνεχώς και την παρουσία του...

Πράγματι, όταν ένας εργοδότης μισθώνει την εργασία ενός ατόμου, η εργασία που λαμβάνει δεν μπορεί να αποσχιστεί ολοκληρωτικά από τη βούληση του εργαζόμενου. Ο εργαζόμενος και να θέλει, δεν μπορεί να πουλήσει πλήρη υποταγή στη βούληση του εργοδότη, ανεξάρτητα από το μισθό. Με άλλα λόγια, ο εργαζόμενος δεν μπορεί να πουλήσει το έργο του, όσο και να το θέλει.

Καθώς είναι λοιπόν αδύνατον να αγοραστεί η εργασία αυτή καθαυτή, οι εργοδότες καταφεύγουν στη λύση να μισθώσουν κάτι άλλο: το χρόνο του εργαζόμενου και να προσπαθήσουν, στη διάρκεια αυτού του μισθωμένου χρόνου, να αποσπάσουν όσο περισσότερο έργο μπορούν. Έτσι, η αδυναμία σύναψης μιας σύμβασης που θα προσδιορίζει πλήρως τους όρους ανταλλαγής μεταξύ εργοδότη και εργαζόμενου (τόσα χρήματα για τόσο έργο) οδηγεί στη δημιουργία μιας ιδιότυπης σύμβασης η οποία καθορίζει το ύψος του μισθού και τις ώρες (και συνθήκες) εργασίας.

Γιατί ιδιότυπη; Επειδή δεν προσδιορίζει αυτό που ο εργοδότης θέλει πραγματικά (το **έργο** του εργαζόμενου) αλλά κάτι που αναγκάζεται να μισθώσει με στόχο να αποσπάσει (με τρόπο που η σύμβαση δε δύναται να προσδιορίσει) αυτό που πραγματικά θέλει από τον εργαζόμενο (το **έργο** του) και το οποίο, εντέλει, εμφυσά αξία στα προϊόντα που παράγονται από την επιχείρηση.

Έχουμε συνεπώς το εξής παράδοξο: η ανθρώπινη εργασία, η οποία δε γίνεται να υποδουλωθεί ολοκληρωτικά στα κελεύσματα των εργοδοτών, να είναι ταυτόχρονα και η πηγή της αξίας που παράγεται. Το γεγονός ότι λόγω της φύσης της εργασίας, ο εργοδότης αναγκάζεται να μισθώσει κάτι που δε θέλει (το χρόνο των εργαζόμενων) για να αποσπάσει αυτό που θέλει (το **έργο**) δημιουργεί μια συνεχή διαδικασία διαπάλης στο χώρο δουλειάς, κάτι που πρώτος ο Καρλ Μαρξ (1818-1883) υπέδειξε.

Υπό αυτό το πρίσμα, προκύπτει η διττή φύση της εργασίας: **εργασιακός χρόνος** από τη μία και από την άλλη η πραγματική **εργασία** ή το **έργο** που προκύπτει στη διαδικασία παραγωγής. Η διαφορά μεταξύ των δύο είναι μεγάλη. Ο **εργασιακός χρόνος** είναι ουσιαστικά το «εμπόρευμα» το οποίο μισθώνει ο εργοδότης, αν και αυτό καθαυτό δεν έχει καμία αξία για αυτόν. Το **έργο** από την άλλη είναι αυτό που ποθεί ο εργοδότης και το οποίο δίνει αξία στα προϊόντα της παραγωγικής διαδικασίας. Όμως αυτό το πολυπόθητο **έργο** δεν μπορεί ποτέ να είναι εμπόρευμα: ο εργαζόμενος δεν μπορεί να το πουλήσει, όσο και να θέλει καθώς αποτελεί απόρροια της ανθρώπινης δραστηριότητάς του, επέκταση του σώματος και του μυαλού του.

Ιδού λοιπόν το παράδοξο στην αγορά εργασίας: εκείνο που δεν εμπορευματοποιείται (το **έργο**) δημιουργεί αξία, ενώ εκείνο που εμπορευματοποιείται (ο **χρόνος εργασίας**) δεν παράγει, από μόνο του, τίποτα. Αντίθετα λοιπόν με την αγορά των λαχανικών, όπου ο αγοραστής καταβάλει την τιμή του εμπορεύματος που ποθεί, στην αγορά εργασίας ο αγοραστής-εργοδότης πληρώνει μια τιμή (το μισθό) για κάτι που δε θέλει (το **χρόνο εργασίας**). Το αγοράζει μπας και καταφέρει να **αποσπάσει εκτός της διαδικασίας της αγοράς** (δηλαδή, κεκλεισμένων των θυρών, εντός της επιχείρησης) αυτό που πραγματικά έχει αξία, αλλά το οποίο επειδή δεν μπορεί να εμπορευματοποιηθεί, δεν έχει τιμή: την **εργασία** ή το **έργο**.

Ο Μαρξ επ' αυτού έγραψε τα εξής:

> *«Στην αγορά, ως ιδιοκτήτης του εμπορεύματος "εργασιακός χρόνος" (ο εργαζόμενος), αντίκρισε τους ιδιοκτήτες ενός άλλου εμπορεύματος (εργοδότης), πωλητής εναντίον πωλητή. Το συμβόλαιο με το οποίο πούλησε στον εργοδότη την εργασιακή του δύναμη απέδειξε, σαν να λέμε όπως ένα κι ένα κάνουν δύο, ότι διαθέτει τον εαυτό του ως ελεύθερος άνθρωπος. Όταν έκλεισε όμως η συναλλαγή, ανακάλυψε ότι "δεν ήταν ελεύθερος άνθρωπος", ότι ο χρόνος για τον οποίο είναι ελεύθερος να πουλάει την εργασιακή του δύναμη, είναι ο χρόνος για τον οποίο είναι αναγκασμένος να την πουλάει, ότι στην πραγματικότητα ο απομυζητής του δεν τον παρατάει "όσο υπάρχουν για εκμετάλλευση ακόμα και ένας μυς, ένα νεύρο, μια σταγόνα αίματος"»*[1]

1. Karl Marx, Capital , Chapter 10, Vol. I,.

Αυτή η σύμβαση εργασίας, που έρχεται να συμπληρώσει την παραπάνω αντίθεση, ενσωματώνει τη διττή φύση της εργασίας: από τη μία μεριά, υπάρχει το εμπόρευμα το οποίο οι εργοδότες μισθώνουν στην αγορά εργασίας, το **χρόνο εργασίας**. Από την άλλη, είναι η δραστηριότητα καθαυτή, η δύναμη που δίνει ζωή, που εμποτίζει με αξία το τελικό προϊόν της εργασίας και που δεν είναι άλλη από το **έργο**, την πραγματική **εργασία**, την **εργασιακή εισροή** στη διάρκεια της παραγωγής.

Ο **χρόνος εργασίας**, όπως όλα τα εμπορεύματα, έχει μια τιμή (μισθό) και πωλείται κατόπιν συμφωνίας ανά ώρα, ημέρα, μήνα. Γιατί όμως να χρησιμοποιήσουν αυτόν τον έμμεσο τρόπο και να μην αγοράσουν απευθείας την απαιτούμενη **εισροή εργασίας**, το **έργο** του εργαζόμενου; Διότι, όπως ήδη εξηγήσαμε, η **εργασιακή εισροή**, το **έργο**, είναι περίπου σαν το ταλέντο ή την ιδιαίτερη κλίση ή χάρισμα ή δημιουργική στιγμή που έχει κάποιος και το οποίο μπορεί να κατέχεται, να εφαρμόζεται στην παραγωγή αλλά δεν αγοράζεται καθαυτό. Κατ' αυτή την έννοια λοιπόν, δεν μπορεί και να εμπορευματοποιηθεί. Ο μόνος τρόπος για να φτάσει κανείς σε αυτήν είναι μέσω της μίσθωσης **χρόνου εργασίας** στη διάρκεια του οποίου ο αγοραστής-εργοδότης προσπαθεί να εξαγάγει από τον εργαζόμενο όση μεγαλύτερη **εισροή εργασία**ς ή **έργου** μπορεί. Όσο έντονη κι αν είναι η προσπάθεια του εργοδότη να μετατρέψει τον εργαζόμενο σε μηχανή, η ανθρώπινη φύση είναι τέτοια που ποτέ δεν επιτρέπει αυτήν την πλήρη μετατροπή. Ακόμα και ο εργαζόμενος να ήθελε να μετατραπεί σε μηχάνημα, δεν μπορεί να το κάνει!

Το ενδιαφέρον είναι ότι αν και οι εργοδότες έχουν έννομο συμφέρον να προσπαθήσουν να μετατρέψουν τους εργαζόμενούς τους σε μηχανές, καταργώντας έτσι τη διττή φύση της εργασίας, μια τέτοια μετατροπή θα ήταν καταστροφική και για τους ίδιους! Ας δούμε γιατί. Αν τα κατάφερναν, τότε τα προϊόντα τους δε θα είχαν πια **αξία** -στο βαθμό που μόνο η ανθρώπινη εργασία (σε αντιδιαστολή με την εργασία των μηχανών ή των αλόγων) παράγει οικονομική αξία! Αν τα προϊόντα της αυτοκινητοβιομηχανίας ή των βιομηχανιών μικροτσίπ εξακολουθούν να έχουν αξία (κόντρα στην τάση πτώσης των τιμών όσο περισσότερο αυτοματοποιείται η παραγωγή), αυτό ισχύει επειδή εξακολουθεί να εμπλέκεται στην παραγωγική διαδικασία ο ανθρώπι-

νος παράγοντας. Αν η παραγωγή γινόταν απόλυτα αυτόματη (τόσο των τελικών αγαθών, όσο και των πρώτων υλών), οι τιμές των προϊόντων θα έτειναν στο μηδέν! Έτσι, οι εργοδότες, αν τελικά κατάφερναν να εκμηχανίσουν τους εργαζόμενους, θα καταστρέφονταν ως κοινωνική τάξη!

Τα δύο στοιχεία που απαρτίζουν τη διττή φύση της εργασίας, εντοπίζονται, ακόμα και «γεωγραφικά», σε δύο διαφορετικές «τοποθεσίες». Ο **χρόνος εργασίας** ανταλλάσσεται στην αγορά εργασίας. Η **εισροή εργασίας** ή το **έργο** λαμβάνει χώρα την ώρα της δουλειάς στην επιχείρηση (στο χωράφι, εργοστάσιο, γραφείο), αφού δηλαδή ο εργαζόμενος έχει ήδη αποχωρήσει από την αγορά εργασίας και με υπογεγραμμένη μια σύμβαση εργασίας στην τσέπη, έχει εισέλθει στην παραγωγική διαδικασία, όπου η σχέση εργαζόμενου και εργοδότη παύει να είναι σχέση αγοραία και γίνεται άμεση, κοινωνική σχέση όπου ο εργοδότης προσπαθεί να αποσπάσει το **έργον** του εργαζόμενου. Υπό αυτή την έννοια, το μόνο μέρος της καπιταλιστικής οικονομίας που μένει έξω από την αγορά είναι η εταιρεία, το εργοστάσιο, το μαγαζί -η επιχείρηση. Για όσο διαρκεί η παραγωγική διαδικασία σε αυτήν, ο ρόλος της αγοράς είναι ανύπαρκτος. Η αγορά εργασίας, για τον εργαζόμενο, απλά προσφέρει τη μοναδική διέξοδο σε περίπτωση που ο εργαζόμενος αποφασίσει να παραιτηθεί ή απολύεται.

Τι σημασία έχει αυτή η διττή φύση της εργασίας; Γιατί ισχυριζόμαστε ότι εξηγεί, σε κάποιον βαθμό, τις οικονομικές κρίσεις; Η απάντηση είναι ότι το κάνει επειδή το κλειδί για να καταλάβουμε το επίπεδο του κέρδους των επιχειρήσεων και τις αυξομειώσεις του, δεν είναι άλλο παρά η διττή φύση της εργασίας. Ας δούμε τη διασύνδεση διττής φύσης της εργασίας με την κερδοφορία των επιχειρήσεων, η οποία όταν πέσει κάτω από ένα σημείο, φέρνει την κρίση: αν υποθέσουμε ότι η αγορά μήλων είναι ιδιαίτερα ανταγωνιστική, μπορεί κάποιος να κερδίσει αγοράζοντας μήλα και πουλώντας τα στην ίδια αγορά; Προφανώς όχι. Έστω ότι πωλούνται προς 1 ευρώ το κιλό. Αν αγοράσω ένα κιλό και το πουλήσω, τότε κατά μέσο όρο, δε θα βγάλω δεκάρα κέρδος. Άρα, εφόσον η αγορά μήλων είναι ανταγωνιστική, δεν μπορώ να κερδίζω συστηματικά χρήματα αγοράζοντας και πουλώντας. Υπάρχει κάποια εγγυημένα αγορά όπου μπορώ συστηματικά να κερδίζω με τις αγοραπωλησίες; Ναι, η αγορά εργασίας!

Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της αγοράς εργασίας είναι η διττή της φύση. Ο αγοραστής-εργοδότης αγοράζει το εμπόρευμα (**χρόνος εργασίας**) καταβάλλοντας την τιμή που προσδιορίζει η αγορά (το μισθό) και κατόπιν, αποσπά από τον εργαζόμενο κάτι «άλλο»: την **εργασία**, το **έργο** του. Αυτό το έργο ή η εργασία είναι η «ενέργεια», η δραστηριότητα που εμφυσά αξία στο προϊόν της εργασίας. Ας πάρουμε ένα παράδειγμα: η Μαρία εργάζεται σε φούρνο για ένα 8ωρο ημερησίως. Αυτές οι 40 ώρες την εβδομάδα αμείβονται με 300 ευρώ. Τις ώρες αυτές, η Μαρία εργάζεται ζυμώνοντας και φουρνίζοντας ψωμί αξίας 400 ευρώ. Το εμπόρευμα που αγοράζει ο εργοδότης-φούρναρης από τη Μαρία είναι οι 40 ώρες της και η τιμή αυτού του εμπορεύματος (**χρόνου εργασίας**) είναι τα 300 ευρώ. Το πόσο ψωμί παράγει η Μαρία δεν είναι μέρος της σύμβασης εργασίας της -δεν αποτελεί εμπόρευμα. Όσο πιο αποτελεσματικός είναι ο εργοδότης-φούρναρης στο να πείθει τη Μαρία να δουλεύει εντονότερα και καλύτερα, τόσο περισσότερη αξία θα παράγει εκείνη για αυτόν. Άρα, η διαφορά μεταξύ της τιμής του ψωμιού που παράγει η Μαρία, τα 400 ευρώ, και του εμπορεύματος (**χρόνου εργασίας**) που πουλάει στον εργοδότη-φούρναρη, τα 300 ευρώ, είναι η λεγόμενη **υπεραξία** από την οποία ο εργοδότης-φούρναρης θα πληρώσει το ενοίκιο, τον τόκο που χρωστά στην τράπεζα και τις πρώτες ύλες. Ό,τι μείνει, του μένει ως κέρδος.

Το μέγεθος της υπεραξίας και άρα των κερδών –που είναι η χρηματική της έκφραση– βασίζεται πάνω σε μία αμιγώς κοινωνική διαδικασία, εγγενή στο χώρο παραγωγής, αλλά άμεσα συνδεδεμένη με ολόκληρη την οικονομία. Το πόσες μονάδες **εργασιακής εισροής** θα μπορέσει να απομυζήσει ο εργοδότης-φούρναρης από τη Μαρία κατά τη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας δεν είναι τεχνικό ζήτημα. Εξαρτάται από την κοινωνική δύναμη που έχει ο πρώτος πάνω στη δεύτερη, στην κοινωνική σχέση μεταξύ τους (π.χ. μπορεί η Μαρία να δουλεύει πιο αποδοτικά επειδή έχει φιλική σχέση με την οικογένεια του φούρναρη), όσο και στις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των εργαζομένων.

Ας αναλογιστούμε, π.χ. την περίπτωση όπου η ανεργία αυξάνεται απότομα στην πόλη ή στον κλάδο. Υπό αυτές τις συνθήκες είναι πολύ πιθανό η Μαρία να φοβάται περισσότερο μήπως απολυθεί και συνεπώς κάτι τέτοιο την κάνει να δουλεύει εντατικότερα, οπότε αυξάνε-

ται η υπεραξία και τα κέρδη του φούρναρη. Συμπερασματικά, η διττή φύση της εργασίας έχει σημασία στο βαθμό που εξηγεί το κέρδος:

1. ακόμα κι όταν ο ανταγωνισμός είναι έντονος
2. ως συνάρτηση του ποσοστού ανεργίας και γενικότερα της οικονομικής κατάστασης που διέπει τον κλάδο και τη χώρα, και
3. ως απόρροια της έντασης και αποδοτικότητας της εργασίας του εργαζόμενου.

Αντίθετα με τα μήλα, από τα οποία δεν μπορεί κανείς να κερδίσει συστηματικά απλώς αγοράζοντας και μεταπουλώντας τα, η εργασία επειδή διαθέτει δύο φύσεις, δίνει την ευκαιρία στον αγοραστή-εργοδότη της να κερδίζει επ' άπειρον αλλά και διασυνδέει αυτό που γίνεται στο χώρο δουλειάς (π.χ. την παραγωγικότητα της εργασίας) με το γενικότερο οικονομικό (ή μακροοικονομικό) κλίμα. Ωραία. Πώς όμως αυτή η διττή φύση της εργασίας παράγει οικονομικές κρίσεις;

Στο βαθμό που η αξία των αγαθών προσδιορίζεται από το **έργο** ή την **εργασία** των ανθρώπων της δουλειάς και του μόχθου (π.χ. το ψωμί έχει περισσότερη αξία, όσο περισσότερος ανθρώπινος μόχθος επενδύθηκε στην παραγωγή του), οι τιμές και τα κέρδη αντανακλούν ακριβώς αυτό: τον ανθρώπινο μόχθο που επενδύθηκε στην παραγωγή του προϊόντος. Όμως, ο κάθε εργοδότης, στην προσπάθεια να ανταγωνιστεί άλλους εργοδότες, πασχίζει να μειώσει το κόστος του. Ο πιο αποτελεσματικός τρόπος να το πετύχουν είναι με τη χρήση νέων μηχανημάτων (κεφαλαιουχικών αγαθών), τα οποία αντικαθιστούν την ανθρώπινη με τη μηχανική εργασία.

Όταν όμως όλοι οι φούρνοι κάνουν το ίδιο, η κάθε φραντζόλα ψωμί «εμπεριέχει» λιγότερο ανθρώπινο μόχθο από πριν. Έτσι πέφτει η αξία της, η τιμή της και τα κέρδη των φούρνων! Κάποια στιγμή ένας φούρνος κλείνει, όταν τα κέρδη του γίνουν συστηματικά αρνητικά και κάποια Μαρία απολύεται. Έχοντας χάσει τη δουλειά της, αγοράζει λιγότερο ψωμί (και άλλα αγαθά), η ζήτηση στην αγορά μειώνεται και έτσι, κάποιος άλλος φούρνος (που τα έβγαζε οριακά πέρα) κλείνει, απολύοντας κι άλλους κ.ο.κ. Έτσι, ο ανταγωνισμός που φέρνει τη μηχανοποίηση (ή κεφαλαιοποίηση) της παραγωγής ναι μεν οδηγεί στην ανάπτυξη, αλλά κάποια στιγμή, φέρνει την κρίση.

Οι οικονομικές επιπτώσεις της διττής φύσης της εργασίας δε σταματούν εκεί. Εξηγούν ακόμα και το επίπεδο των μισθών για τους «τυχερούς» εργαζόμενους που εργάζονται. Τι είπαμε ότι είναι ο μισθός; Η αξία του εμπορεύματος **χρόνος εργασίας**. Τι καθορίζει αυτή την αξία; Ό,τι καθορίζει και την αξία όλων των αγαθών. Σου θυμίζουμε ότι, σύμφωνα με τα παραπάνω, *η αξία ενός εμπορεύματος αντανακλά την ποσότητα ανθρώπινης εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή του.* Για αυτό είπαμε προηγουμένως ότι η αυτοματοποίηση της παραγωγής (συσσώρευση κεφαλαίου ή κεφαλαιουχικών αγαθών) μειώνει την αξία ενός εμπορεύματος: επειδή μειώνει την ποσότητα ανθρώπινης εργασίας που έχει «αποκρυσταλλοποιηθεί» στο εμπόρευμα. Ποια είναι όμως η ποσότητα *ανθρώπινης εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή του* ***χρόνου εργασίας*** *της Μαρίας;*

Προφανώς, ο **χρόνος εργασίας** αποτελεί, ως εμπόρευμα, αντικείμενο αγοραπωλησίας μεταξύ των εργοδοτών και των εργατών και έχει μία τιμή (το μισθό), η οποία αντανακλά τη ζήτηση και την προσφορά **χρόνου εργασίας**. Επομένως, ο μισθός αντιστοιχεί στην αξία του **χρόνου εργασίας**. Αλλά ποια είναι αυτή η αξία των 40 ωρών που πουλάει η Μαρία στο φούρναρη;

Κανονικά πρέπει να ισούται με την ανθρώπινη εργασία που έχει χρησιμοποιηθεί στην παραγωγή των 40 ωρών εργασίας της Μαρίας. Ποια εργασία ήταν αυτή; Ας το σκεφτούμε: η Μαρία για να μπορεί να πηγαίνει κάθε μέρα στη δουλειά της, χρειάζεται κάποια αναγκαία αγαθά (π.χ. τροφή, στέγαση κ.λπ.). Κάποιοι εργάστηκαν για να τα παραγάγουν. Η συνολική εργασία που δαπανήθηκε από άλλους για αυτά τα εμπορεύματα ισούται με την αξία των 40 ωρών που πουλάει η Μαρία στον εργοδότη της και αντανακλάται στη χρηματική αξία του μισθού της.

Βέβαια επειδή η θεωρία δεν μπορεί να είναι πλήρης, υπάρχουν κάποιες σημαντικές παραλήψεις στην παραπάνω: π.χ. δεν αναφέρει μία κατηγορία απαραίτητων αγαθών για την αναπαραγωγή μιας κανονικής ζωής της Μαρίας που είχαν να κάνουν κυρίως με τη φροντίδα, τη θαλπωρή και τη σκληρή δουλειά που της προσφέρουν τα μέλη μιας οικογένειάς της -αγαθά που δεν είναι εμπορεύματα και δεν προσφέρονται προς πώληση. Στη σημερινή πατριαρχική κοινωνία, κυρίως οι γυναίκες, προσφέρουν καλόκαρδα αλλά αμισθί, τέτοιου είδους υπη-

ρεσίες που δεν κάνουμε τον κόπο καν να τις προσμετρήσουμε στο συνολικό ετήσιο παραγόμενο προϊόν μιας οικονομίας.

Για να κατανοήσουμε την οικονομική σημασία αυτής της αόρατης εργασιακής εισροής, ας σκεφτούμε για λίγο τι συμβαίνει όταν μια οικονομική κρίση, σαν και αυτή του 2008-2010, ξεσπά και μειώνει τους μισθούς. Κάτι τέτοιο θα επιφέρει μείωση στην κατανάλωση των εργαζομένων, αφού τώρα θα πρέπει να τα βγάλουνε πέρα με λιγότερα εμπορεύματα απ' ότι πριν. Συχνότατα μια τέτοια περικοπή του οικογενειακού εισοδήματος, αντισταθμίζεται από εκείνους που φροντίζουν την οικογένεια (συνήθως τη νοικοκυρά) και που πρέπει να μοχθούν περισσότερο παράγοντας εντός του νοικοκυριού αγαθά που πριν αγοράζονταν.

Έτσι, το «μη εργαζόμενο» άτομο, συνήθως η γυναίκα σε πατριαρχικές κοινωνίες, αυξάνει λόγω κρίσης την άμισθη εργασιακή της εισροή εντός του σπιτιού για να αντικαταστήσει, όσο αυτό είναι δυνατόν, ορισμένα προϊόντα τα οποία ο οικογενειακός μισθός δεν μπορεί να αγοράσει πια. Συνεπώς, μια οικονομική κρίση δεν εντατικοποιεί μοναχά την εξαγωγή υπεραξίας στο χώρο της «επίσημης» παραγωγής, αλλά αυξάνει και την εργασιακή εισροή της οικιακής εργασίας. Ο εργοδότης αποσπά περισσότερη εργασία από τον εργαζόμενο, ενώ παράλληλα οι εργαζόμενοι/ες (συνήθως οι γυναίκες) εργάζονται ακόμα περισσότερο εντός του σπιτιού (δηλαδή εκτός της αγοράς και της επίσημης οικονομίας) για να μπορούν τα εργαζόμενα μέλη να προσφέρουν το χρόνο εργασίας τους στις επιχειρήσεις. Με απλά λόγια, η κρίση που οφείλεται σε εξελίξεις στο χώρο των επιχειρήσεων, όχι μόνο αυξάνει την υπεραξία που προσφέρουν οι εργαζόμενοι στο χώρο της έμμισθης εργασίας, αλλά εντατικοποιεί και την εργασία που λαμβάνει χώρα στο σπίτι υπέρ των εργοδοτών.

Συμπεραίνοντας, λοιπόν, διαπιστώνουμε ότι η παραγωγική διαδικασία αρχίζει εκεί που τελειώνει η αγορά εργασίας. Είναι το πεδίο μιας διαπάλης μεταξύ δύο ακαταμάχητων δυνάμεων που συγκρούονται με σφοδρότητα:

I. των αδυσώπητων δυνάμεων της κοινωνίας της αγοράς (του καπιταλισμού) που εμπορευματοποιούν τα πάντα στο πέρασμά τους, **και**

II. της απεριόριστης αντοχής με την οποία η ανθρώπινη φύση αντίκειται στην ποσοτικοποίηση, τη μηχανοποίηση και έτσι, στην πλήρη εμπορευματοποίηση.

Η ειρωνεία εδώ έγκειται στο γεγονός ότι αν οι δυνάμεις της αγοράς επικρατήσουν επί της εργασίας, ο καπιταλισμός θα καταρρεύσει! Γιατί; Σκέψου το εξής: έστω ότι οι εργοδότες πετύχουν αυτό που ποθούν και καταφέρουν να μετατρέψουν τους εργαζόμενους σε πειθήνια ρομπότ, σε μηχανές. Τότε, η παραγωγή θα εκτοξευθεί μεν στα ύψη αλλά, από την άλλη, οι τιμές και τα κέρδη θα εκμηδενιστούν. Γιατί; Μα, το είπαμε παραπάνω: η αξία του κάθε εμπορεύματος είναι ανάλογη με τον ανθρώπινο μόχθο ή έργο που καταβλήθηκε για την παραγωγή του. Αν όμως οι άνθρωποι έχουν μετατραπεί σε μηχανές, τα εμπορεύματα δε θα εμπεριέχουν πλέον καθόλου ανθρώπινο μόχθο. Άρα δε θα έχουν και αξία... (σκέψου τα ηλεκτρονικά προϊόντα των οποίων η τιμή πέφτει κατακόρυφα όταν η παραγωγή τους αυτοματοποιείται). Συνεπώς, η επιτυχία των εργοδοτών να αυτοματοποιήσουν την παραγωγή και να μηχανοποιήσουν τους εργαζόμενους αποτελεί την απόλυτη Πύρρειο Νίκη. Πρόκειται για «επιτυχία» που οδηγεί με μαθηματική ακρίβεια στην Κρίση. Κι αυτό οφείλεται στη διττή φύση της εργασίας!

Άσκηση 1.1.

➜ Να συγκρίνετε την παραγωγική διαδικασία που λαμβάνει χώρα σε μια αποικία μερμηγκιών με εκείνη μιας ανθρώπινης κοινωνίας. Στο πλαίσιο της Ενότητας 1.1. που προηγήθηκε, να βρείτε τις βασικές ομοιότητες και διαφορές.

➜ Ποιοι παράγοντες μπορούν να οδηγήσουν την κάθε «κοινωνία» (μερμηγκιών και ανθρώπων) σε κρίση και πού υπεισέρχεται η σημασία της διττής φύσης της εργασίας;

1.2. Η διττή φύση του κεφαλαίου

Όπως η εργασία, έτσι και το κεφάλαιο έχει δύο εκφάνσεις ή φύσεις. Η φυσική μορφή που παίρνουν αυτές οι φύσεις είναι οι εξής δύο: (α) Χρήμα, και (β) Μηχανήματα ή όλα εκείνα τα εμπορεύματα που απαι-

τούνται για την παραγωγή άλλων εμπορευμάτων. Όμως πίσω από αυτές τις δύο φύσεις του κεφαλαίου κρύβονται οι δύο φύσεις της εργασίας. Ας δούμε το γιατί:

Εάν πράγματι (όπως γράψαμε παραπάνω) το κέρδος που μένει στους εργοδότες από την παραγωγική διαδικασία οφείλεται στη διττή φύση της εργασίας, τότε αυτό που ονομάζουμε «κεφάλαιο» δεν μπορεί να είναι μόνο μία συλλογή αντικειμένων, μηχανημάτων, πρώτων υλών κ.λπ. Από τη στιγμή που το κέρδος, το οποίο αργότερα παίρνει τη μορφή κεφαλαίου, προκύπτει από μία κοινωνική σχέση εξουσίας μεταξύ εργοδοτών και εργαζόμενων, που οφείλεται στη διττή φύση της εργασίας, είναι λογικό ότι το ίδιο το κεφάλαιο αντανακλά τη... διττή φύση της εργασίας.

Με απλά λόγια, το κεφάλαιο ναι μεν παίρνει τη μορφή μηχανημάτων, πρώτων υλών, κτιρίων κ.λπ., αλλά παράλληλα εκφράζει και «μία κοινωνική σχέση μεταξύ ατόμων»[2], μεταξύ των κατόχων κεφαλαίου και των «κατόχων» του **χρόνου εργασίας**. Συνεπώς, αυτό που λέμε κεφάλαιο δεν είναι ένα απλό ιδιοκτησιακό δικαίωμα επί των μηχανών, των μέσων επιβίωσης ή των μέσων παραγωγής, αλλά μια συγκεκριμένη θέση σε μια συγκεκριμένη κοινωνική σχέση με τους εργαζόμενους.

Ο Μαρξ δίνει ένα καλό παράδειγμα μέσω μιας πραγματικής και ιδιαίτερα διδακτικής ιστορίας. Η ιστορία αυτή αναφέρεται σε κάποιον κύριο Πιλ (Mr. Peel), ο οποίος μετανάστευσε από την Αγγλία σε μια περιοχή της Δυτικής Αυστραλίας. Γράφει ο Μαρξ: «Ο κ. Πιλ, πήρε μαζί του αρκετά μέσα για να επιβιώσει, καθώς επίσης και μέσα παραγωγής, αξίας 50.000 λιρών. Επιπλέον, ο κ. Πιλ προνόησε να πάρει μαζί του και 300 εργαζόμενους -την ιδιωτική του εργατική τάξη (εργάτες, γυναίκες παιδιά). Όταν όμως έφτασε στον προορισμό του, δεν του έμεινε ούτε ένας υπηρέτης για να του καλύπτει τις βασικές του ανάγκες»[3]. Τι είχε συμβεί;

Η απλή απάντηση ήταν ότι το «εργατικό δυναμικό» που μετέφερε μαζί

2. Karl Marx, Capital, Chapter 33, Vol. I.
3. Marx K., Grundrisse: Foundations of the critique of political economy, Harmondsworth: Penguin (1858, 1973)

του, παράτησε τον κ. Πιλ και ξεκίνησε να εργάζεται για τον εαυτό του στη νέα ανεκμετάλλευτη γη που μεταφέρθηκε. Με άλλα λόγια, ενώ ο κ. Πιλ πήρε μαζί του αρκετά χρήματα και όλα τα απαραίτητα για να ξεκινήσει τις νέες επιχειρήσεις του, δεν μπόρεσε να πάρει μαζί του τον αγγλικό καπιταλισμό της εποχής του. Κατά τον Μαρξ: «Δυστυχώς για τον κ. Πιλ, παρά το ότι πήρε τα πάντα μαζί του δεν μπόρεσε να εξάγει το αγγλικό μοντέλο καπιταλισμού».

Πράγματι, όσο οι εργαζόμενοι ήταν στην Αγγλία, ήταν εξαρτημένοι από τα κεφαλαιουχικά αγαθά του εκάστοτε κ. Πιλ και εγκλωβισμένοι από την αδυναμία πρόσβασης σε δικά τους παραγωγικά μέσα. Αλλά όταν πήγαν στη Δυτική Αυστραλία, με τις αχανείς και ανεκμετάλλευτες –τότε– εκτάσεις, ξαφνικά απέκτησαν την πολυπόθητη πρόσβαση σε μέσα παραγωγής και δεν είχαν πια ανάγκη τον κ. Πιλ. Αποτέλεσμα ήταν να ανεξαρτητοποιηθούν από τον εργοδότη, δίνοντας τέλος στο μονοπώλιο των μέσων παραγωγής και άρα στην προηγούμενη, καπιταλιστική κοινωνική τους σχέση.

Το παραπάνω παράδειγμα καταδεικνύει ότι το κεφάλαιο δεν μπορεί να είναι ένας κατάλογος εμπορευμάτων χρήσιμων για την παραγωγή άλλων εμπορευμάτων. Για να είναι πραγματικό κεφάλαιο αυτά τα εμπορεύματα απαιτούν και κάτι ακόμα: τη μη πρόσβαση των εργαζόμενων σε τέτοια εμπορεύματα. Γιατί; Επειδή μόνο αν **δεν** έχουν πρόσβαση σε μέσα παραγωγής, θα θέλουν να πουλήσουν το **χρόνο εργασίας** τους στον εργοδότη, στη διάρκεια του οποίου εκείνος θα προσπαθήσει να αποσπάσει από αυτούς το **έργο** τους. Εν ολίγοις, η μη πρόσβαση των εργαζόμενων στο κεφάλαιο είναι απαραίτητη για να υφίσταται η διττή φύση της εργασίας που με τη σειρά της, είναι απαραίτητη για την ύπαρξη του κεφαλαίου ως κεφαλαίου -κάτι που ο κ. Πιλ έπρεπε να πάει στη Δυτική Αυστραλία για να το καταλάβει!

Ήδη αναφέραμε τις δύο φανερές σε όλους όψεις του κεφαλαίου: οι λέξεις *κεφάλαιο* και *χρήμα*, μοιάζουν πράγματι να είναι συνώνυμες, έτσι όπως χρησιμοποιούνται στην καθημερινότητα. Βέβαια, το χρήμα έχει κάνει ιστορικά την εμφάνισή του πολύ πριν την εμφάνιση του καπιταλισμού. Στο *Πλούτο* [188-190], ο Αριστοφάνης κάνει μια ξεκαρδιστική αναφορά στον τρόπο με τον οποίο το χρήμα ομογενοποιεί τα πάντα και τα ανάγει στο δικό του μέτρο. Ενώ κάθε ευχαρίστηση που βιώνουν οι άνθρωποι έχει κάποιο σημείο κορεσμού και μας δίνει

«φθίνουσες αποδόσεις» κάθε φορά που τη γευόμαστε, με το χρήμα τα πράγματα είναι διαφορετικά. Ο Αριστοφάνης παρατηρεί με τρόπο απλοϊκό, αλλά εύστοχο, ότι «εάν κάποιος αποκτήσει 13 τάλαντα (μεγάλο ποσό για την εποχή του), προτίθεται να τα κάνει 16, και εάν αποκτήσει 16, ορκίζεται πως η ζωή του φαίνεται αβάσταχτη εκτός κι αν τα κάνει 40» *[Πλούτος, 193-197]*.

Καθώς ο Μαρξ ήταν πνευματικό τέκνο της αρχαίας ελληνικής σκέψης κατά ένα πολύ σημαντικό μέρος, δε θα μπορούσε παρά να έχει αναπτύξει έντονο σκεπτικισμό αναφορικά με το ρόλο του χρήματος. Αναγνώρισε σ' αυτό μια συναρπαστική και αδυσώπητη δύναμη που μπορούσε να παρουσιάσει κάνει τον άσχημο όμορφο, τον άτιμο ειλικρινή, τον ηλίθιο χαρισματικό. Παρατήρησε στη διαλεκτική δύναμη του χρήματος τη δυνατότητα που έχει να μετασχηματίζει την όποια ανικανότητα στο αντίθετό της, στο να εξαλείφει όποιες *φυσικές* ιδιότητες και να τις αντικαθιστά με *κοινωνικές*. «Το χρήμα είναι η αλλοτριωμένη ικανότητα της ανθρωπότητας», έγραψε κάπου.

Όμως είναι αδύνατο να κατανοήσουμε το ρόλο που διαδραματίζει το χρήμα σήμερα μελετώντας μια προκαπιταλιστική κοινωνία όπως αυτή της Αρχαίας Αθήνας, όπου το κεφάλαιο ως δύναμη κοινωνικής εξουσίας δεν είχε κάνει ακόμα την εμφάνισή του. Για να φτάσουμε στον καπιταλισμό χρειάστηκε να εμπορευματοποιηθούν δύο αγαθά, τα οποία άργησαν να γίνουν εμπορεύματα: η γη και η εργασία.

Η διαδικασία μετάβασης στον καπιταλισμό, που άλλαξε και το ρόλο του χρήματος, ξεκίνησε με την έξωση των κολίγων από τις γαίες των προγόνων τους το 17ο και 18ο αιώνα στη Βρετανία. Έτσι δημιουργήθηκαν οι πρώτοι απελεύθεροι τέως κολίγοι που δεν είχαν πως να ζήσουν από το να πουλάνε την εργασία τους. Οι γαίες που εκκένωσαν καταλήφθηκαν από πρόβατα, το μαλλί των οποίων πουλιόταν στις αγορές. Έτσι απέκτησε και τιμή το κάθε στρέμμα γης, ανάλογα με το πόσο μαλλί μπορούσε να παράγει. Με άλλα λόγια, εργασία και γη εμπορευματοποιήθηκαν παράλληλα. Ο καπιταλισμός είχε αρχίσει!

Η διαδικασία παραγωγής άλλαξε με την εμπορευματοποίηση γης και εργασίας. Καταρχήν βασιζόταν για πρώτη φορά σε αγορασμένα ή μισθωμένα μέσα παραγωγής και σήμαινε ότι, για πρώτη φορά στην ιστορία, σημαντικές ποσότητες χρήματος έπρεπε να προκαταβλη-

θούν στους μισθωμένους εργαζόμενους και συχνά τους γαιοκτήμονες, πολύ πριν αποδώσει η γη τους καρπούς της. Αυτό ήταν που κινητοποίησε την ανάγκη δημιουργίας μιας *αγοράς χρήματος*, δηλαδή μιας αγοράς που πρόσφερε χρήμα σε όσους το ζητούσαν, με αντίτιμο κάποιο επιτόκιο.

Έτσι, οι τοκογλύφοι των παλαιότερων ετών μετατράπηκαν σε χρηματοδότες και πιστωτές, οι οποίοι έκτοτε κάνουν κάτι πολύ περισσότερο από το να «λαδώνουν» απλώς την καπιταλιστική μηχανή. Ουσιαστικά, οι χρηματοδότες είναι που διευκόλυναν την ανάπτυξη του *κεφαλαίου ως δύναμη επιβολής*, με το να δανείζουν στους νεαρούς φερέλπιδες εργοδότες τα χρήματα που τους ήταν απαραίτητα ώστε να μπορέσουν να αποκτήσουν περισσότερα κεφαλαιακά αγαθά και χρόνο εργασίας δύναμη, με αντάλλαγμα την υπόσχεση της έντοκης αποπληρωμής. Και από πού θα ερχόταν η επιπλέον αξία του επιτοκίου; Μα, όπως είπαμε παραπάνω, από την υπεραξία που θα παραγόταν εντός του χώρου δουλειάς και της παραγωγικής διαδικασίας από το **χρόνο εργασίας** που θα μισθωνόταν και από την οποία θα εξαγόταν το μη εμπορευματοποιήσιμο αλλά αξιο-γόνο **έργο** των εργαζόμενων.

Περιληπτικά, η διττή φύση της εργασίας (**χρόνος εργασίας** από τη μία και **έργον** από την άλλη) και η διττή φύση του κεφαλαίου (**χρήμα** από τη μία και **εξουσία επί της εργασίας** από την άλλη) είναι κάτι σαν συγκοινωνούντα δοχεία. Γεννήθηκαν μαζί και πορεύονται χέρι-χέρι. Τα κεφαλαιουχικά αγαθά εξελίχθηκαν σε δύναμη με την οποία ο εργοδότης αποσπά **υπεραξία** (τη διαφορά της αξίας που προκύπτει από το **έργο** της Μαρίας και της αξίας του **εργασιακού χρόνου** της που μισθώνει ο εργοδότης της).

Η δύναμη αυτή του εργοδότη επί της εργασίας, που του αποφέρει **υπεραξία**, επιβάλει τη διχοτόμηση της εργασίας στις δύο της φύσεις, μια διχοτόμηση η οποία με τη σειρά της παράγει υπεραξία και αναζωογονεί το κεφάλαιο. Παράλληλα, το κεφάλαιο παίρνει και αυτό δύο μορφές: την εγχρήματη μορφή, όπου αβγαταίνει με τον τόκο, και την υλική μορφή των μηχανημάτων που στηρίζουν την παραγωγή για εγγυώνται τη διττή φύση της εργασίας (στο βαθμό που οι εργαζόμενοι στερούνται την άμεση πρόσβαση σε αυτά τα υλικά κεφαλαιουχικά αγαθά, π.χ. μηχανήματα, γη, πρώτες ύλες κ.λπ.).

Συμπερασματικά, διαπιστώνουμε πως ο κύκλος μεταξύ της διπρόσωπης εργασίας και του διπρόσωπου κεφαλαίου είχε κλείσει. Σε αυτόν ακριβώς τον κύκλο (ενάρετο για κάποιους, φαύλο για άλλους) μπορεί κανείς να διακρίνει την πηγή των οικονομικών κρίσεων.

Άσκηση 1.2.

- ➜ Φαντάσου μια κοινωνία όπου όλη η παραγωγή είναι αυτοματοποιημένη (π.χ. την ταινία επιστημονικής φαντασίας The Matrix). Γιατί σε αυτήν η φύση του κεφαλαίου δεν μπορεί να είναι διττή;
- ➜ Τι σημαίνει αυτό ως προς την παραγόμενη αξία;
- ➜ Ποιος ο ρόλος του χρήματος σε μια τέτοια πλήρως αυτοματοποιημένη κοινωνία;

1.3. Μια απλή θεωρία οικονομικών κρίσεων

Με δεδομένη τη διττή φύση της εργασίας αλλά και του κεφαλαίου, προκύπτει η διάσταση μεταξύ:

(α) αξίας που παράγει η εργασία (που μεταφράζεται στην αξία των εμπορευμάτων που παράγουν οι εργαζόμενοι)

και

(β) αξίας του χρόνου εργασίας (που μεταφράζεται στο επίπεδο του μισθού)

Η διαφορά (α) και (β) ορίζεται ως **υπεραξία**.

Ένας άλλος ισοδύναμος τρόπος για να οριστούν τα (α) και (β) παραπάνω είναι ο εξής:

(α) Η χρηστική αξία της εργασίας -κατά τη διάρκεια της παραγωγής

(β) Η ανταλλακτική αξία αυτού του πουλάει ο εργαζόμενος ως εργασία.

Συνεπώς, άλλη μια φορά, τονίζουμε πως η **διττή φύση της εργασίας** δημιουργεί την **υπεραξία** και, παράλληλα, τη διάσταση μεταξύ:

(γ) των μηχανημάτων και των υπόλοιπων κεφαλαιουχικών αγαθών (η αξία των οποίων αντανακλά την εργασία που δαπανήθηκε για την κατασκευή και το σχεδιασμό τους) **και**

(δ) του (ποσοστού) κέρδους το οποίο αποκομίζει από την παραγωγική διαδικασία ο ιδιοκτήτης των αγαθών αυτών, δηλαδή ο εργοδότης.

Χωρίς τη διαφορά μεταξύ του (γ) και του (δ) δεν μπορεί να υπάρξει **κέρδος**. Γιατί; Επειδή τα μηχανήματα από μόνα τους δεν μπορούν να παραγάγουν κέρδος εάν δεν «αναμειχθούν» με το ανθρώπινο **έργο**. Συνεπώς, η διάσταση (γ) και (δ) που οφείλεται στη διάσταση (α) και (β), επιτρέπει τη δημιουργία συστηματικά θετικού κέρδους [του (δ) δηλαδή].

Γενικότερα, υπό αυτό το πρίσμα, **η αξία ενός εμπορεύματος αντανακλά το ανθρώπινο έργο που απαιτείται για την παραγωγή του**. Άρα η αυτοματοποίηση (συσσώρευση κεφαλαιουχικών αγαθών στους χώρους εργασίας) μειώνει την αξία ενός εμπορεύματος, επειδή μειώνει την ποσότητα ανθρώπινης εργασίας (τρέχουσας και παρελθούσας) που έχει εμφυσήσει η εργασία στο εμπόρευμα.

Ας δούμε όμως πιο αναλυτικά από πού ακριβώς προέρχονται τα κέρδη. Έστω ότι ο ανταγωνισμός δεν επιτρέπει σε κάποιον να κερδίζει συστηματικά αγοράζοντας φθηνά και πουλώντας ακριβότερα. Και αν κανένας δεν μπορεί να πουλήσει τίποτα πάνω από την αξία του, κανένας δεν μπορεί να βγάλει κέρδος μέσω της ανταλλαγής εμπορευμάτων και μόνο. Από πού λοιπόν προέρχεται το κέρδος; Από τη διττή φύση της εργασίας, είναι η απάντηση.

Πιο συγκεκριμένα, τα κέρδη οφείλονται στη διαφορά ανάμεσα στην αξία του **χρόνου εργασίας** (η οποία «διακινείται» ως εμπόρευμα στην αγορά εργασίας) και την αξία που εμφυσά η **εργασία**, το **έργον**, στα εμπορεύματα που παράγονται από την επιχείρηση. Ας ορίσουμε αυτές τις δύο διαφορετικές αξίες προσεκτικά: (α) η αξία του **χρόνου εργασίας** ως εμπόρευμα, ή διαφορετικά η αξία του εργασιακού χρόνου και (β) η **αξία του εμπορεύματος** που η εργασία έχει δημιουργήσει, δηλαδή το **έργο** *του εργαζόμενου*.

(α) Η Αξία του Χρόνου Εργασίας

Ο **χρόνος εργασίας** αποτελεί, ως εμπόρευμα, αντικείμενο αγοραπωλησίας μεταξύ των εργοδοτών και των εργατών και έχει μία τιμή (το μισθό), η οποία αντανακλά τη ζήτηση και την προσφορά χρόνου εργασίας. Επομένως, ο μισθός αντιστοιχεί στην αξία του χρόνου εργασίας. Αλλά ποια είναι αυτή η αξία; Ας πάρουμε για παράδειγμα τον Βασίλη, ο οποίος είναι βιομηχανικός εργάτης. Ποια είναι η (οικονομική) αξία του χρόνου του Βασίλη;

Θυμηθείτε ότι θεωρούμε πως η αξία κάθε εμπορεύματος ισούται με την εργασία που έχει χρησιμοποιηθεί στην παραγωγή του. Τι έχει χρησιμοποιηθεί στην παραγωγή του **χρόνου εργασίας** του Βασίλη; Όπως είδαμε και σε προηγούμενες ενότητες η απάντηση είναι: όλα τα εμπορεύματα που είναι αναγκαία για τη αναπαραγωγή της ζωής του Βασίλη (π.χ. τροφή, στέγαση κ.λπ.). Όλα όσα είναι απαραίτητα, δηλαδή, έτσι ώστε να μπορεί ο Βασίλης να παρουσιάζεται κάθε πρωί στη δουλειά του, έτοιμος για την εργασία μιας ολόκληρης μέρας. Η συνολική αξία αυτών των εμπορευμάτων (η οποία ισούται με την ανθρώπινη εργασία που έχει ξοδευτεί, από άλλους εργάτες, για την παραγωγή τους) καθορίζει την αξία του χρόνου εργασίας του Βασίλη.

(β) Η Αξία που δημιουργεί το Έργο της... Εργασίας

Κατά τη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας, το **έργο** (ο μόχθος, η εφευρετικότητα, η δουλειά) του Βασίλη εισέρχεται (τρόπος του λέγειν) στα εμπορεύματα και τους προσθέτει αξία. Άρα, **το έργο του Βασίλη αντιστοιχεί στην αξία των εμπορευμάτων τα οποία παράγει**.

Λόγω λοιπόν της διττής φύσης της εργασίας, το (α) διαφέρει από το (β) καθώς δεν υπάρχει κανένας λόγος να αναμένουμε ότι η συνολική ποσότητα εργασίας που άλλοι εργάτες έχουν καταβάλει για να αναπαραχθεί ο Βασίλης ως εργάτης (μέσω της δημιουργίας των εμπορευμάτων που είναι απαραίτητα για την αναπαραγωγή του Βασίλη) θα είναι ίση με την ποσότητα έργου που «βάζει» στα αγαθά που παράγει στο εργοστάσιο.

Πράγματι, ο εργοδότης του Βασίλη δε θα είχε κανέναν λόγο να τον απασχολήσει, εάν το έργον που ο Βασίλης συνεισέφερε δεν ήταν μεγαλύτερο από τον έργον που άλλοι εργάτες έχουν συνεισφέρει για να «διατηρήσουν» τον Βασίλη, παράγοντας τα προϊόντα και τις υπηρεσίες που ο Βασίλης «αγοράζει» με το μισθό που παίρνει από τον εργοδότη του. Και αυτό είναι το κρίσιμο σημείο: η διαφορά ανάμεσα στο (β) και στο (α) παρακρατείται από τον εργοδότη και αποτελεί την πηγή του κέρδους του. Είναι αυτό που ονομάζουμε υπεραξία. Από την υπεραξία αυτή ο εργοδότης πληρώνει την πρόσοδο στο γαιοκτήμονα (π.χ. ενοίκιο για τα κτίρια), τον τόκο στην τράπεζα και κρατάει τα υπόλοιπα ως κέρδος.

Πώς μπορεί η θεωρία αυτή να εξηγήσει τις οικονομικές κρίσεις; Ας υποθέσουμε ότι στην αρχή έχουμε μία περίοδο οικονομικής άνθησης ή μεγέθυνσης οδηγούμενης από τη συσσώρευση κεφαλαίου, με τους επιχειρηματίες να επανεπενδύουν πρόθυμα τα κέρδη τους σε περισσότερα και καλύτερα μηχανήματα. Είναι η κατάσταση αυτή διατηρήσιμη;

Σύμφωνα με τον Μαρξ, δεν είναι. Η ρόδινη εικόνα μιας μεγεθυνόμενης καπιταλιστικής οικονομίας κρύβει τον σπόρο μιας επικείμενης οικονομικής κρίσης. Καθώς η παραγωγή εκμηχανίζεται, κάθε μονάδα προϊόντος ενσωματώνει όλο και λιγότερο ανθρώπινο έργο. Και καθώς η αξία των εμπορευμάτων αντανακλά το ανθρώπινο έργο που χρειάστηκε η παραγωγή της κάθε μονάδας, η εκμηχάνιση της παραγωγής οδηγεί στη μείωση των αξιών των εμπορευμάτων και συνεπώς στην πτώση των τιμών. Η κατάρρευση των κερδών είναι απλά ζήτημα χρόνου.

Κάποιες επιχειρήσεις, οι περισσότερο ευάλωτες, θα χρεοκοπήσουν προκαλώντας μία αρνητική αλυσιδωτή αντίδραση: οι πρώτοι εργάτες που θα μείνουν άνεργοι θα περικόψουν τις αγορές τους και έτσι θα μειώσουν ακόμα περισσότερο τα κέρδη κάποιων άλλων επιχειρήσεων, οι οποίες θα αναγκαστούν τότε να απολύσουν περισσότερους εργαζόμενους κ.ο.κ., μέχρι η οικονομία να περιέλθει σε στασιμότητα, οπότε ουρές ανέργων θα μαζεύονται έξω από τις πύλες εργοστασίων που υπολειτουργούν (ή -ακόμα χειρότερα- που έχουν κλείσει), ψάχνοντας απεγνωσμένα για δουλειά.

Παρατηρήστε τώρα πώς λειτουργεί ένα **αυτοματοποιημένος μηχανισμός υπέρβασης της κρίσης**. Κάποια στιγμή, η ύφεση θα έχει βαθύνει τόσο πολύ, που όσες επιχειρήσεις έχουν επιβιώσει, θα αρχίσουν να πηγαίνουν καλύτερα. Αυτό θα συμβεί διότι με πολλούς από τους ανταγωνιστές τους να έχουν τεθεί εκτός αγοράς, θα απολαμβάνουν ένα πολύ μεγαλύτερο μερίδιο αγοράς. Παρ' ότι η πίτα θα έχει συρρικνωθεί, θα υπάρχουν πολύ λιγότερες επιχειρήσεις που θα ανταγωνίζονται για κάποιο κομμάτι της, με αποτέλεσμα όσοι έχουν μείνει στο παιχνίδι να είναι σε θέση να αρπάξουν ένα μεγαλύτερο κομμάτι από την (εντούτοις συρρικνωμένη) πίτα. Επιπρόσθετα, μέσω της δημιουργίας μεγάλων ποσοτήτων ανενεργού κεφαλαίου και εργασίας, οι τιμές των οποίων θα πέσουν κάτω από τις αξίες τους, η ύφεση θα μειώσει τα κόστη των επιχειρήσεων που δεν πτώχευσαν.

Με απλά λόγια, κατά τη διάρκεια της ύφεσης, οι επιχειρήσεις που θα έχουν επιβιώσει θα είναι σε θέση να αγοράσουν πρώτες ύλες, ηλεκτρονικό εξοπλισμό και μηχανήματα για ένα κομμάτι ψωμί. Όσον αφορά στους εργάτες, απεγνωσμένοι καθώς θα είναι για δουλειά, θα εργαστούν για χαμηλότερους μισθούς και -ακόμα και αν ο μισθός τους δε μειωθεί- θα εργαστούν πολύ πιο σκληρά, φοβούμενοι ότι μπορεί για ένα καπρίτσιο του εργοδότη να πεταχτούν στον ανθρώπινο σωρό που αξιολύπητος περιμένει έξω από τις πύλες του εργοστασίου. Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, δεν είναι καθόλου περίεργο ότι, σύμφωνα με τον Μαρξ, οι οικονομικές κρίσεις είναι για τον καπιταλισμό ότι και η κόλαση για το χριστιανισμό: απολύτως αναγκαίες.

Σε αντίθεση όμως με την κόλαση, μία οικονομική κρίση δεν είναι μόνιμη. Προσπαθώντας να επαυξήσουν την κυριαρχία τους στην αγορά, οι επιχειρήσεις που έχουν επιβιώσει αρχίζουν να επεκτείνονται μέσα στην ύφεση. Καθώς επεκτείνονται (π.χ. προσλαμβάνοντας περισσότερους εργάτες), ξεκινούν μία άλλη αλυσιδωτή αντίδραση, αυτή τη φορά θετική, η οποία αυξάνει το προϊόν, την απασχόληση, τις επενδύσεις και τελικά τη συσσώρευση κεφαλαίου. Η οικονομία βγαίνει από την ύφεση και εισέρχεται σε μία περίοδο μεγέθυνσης. Και πάλι όμως, η άνοδος εμπεριέχει τον σπόρο της επόμενης ύφεσης κ.ο.κ. Το αποτέλεσμα αυτής της αέναης διαδικασίας είναι ο λεγόμενος **Οικονομικό Κύκλος** (Business Cycle) στο πλαίσιο του οποίου το συνολικό εισόδημα (το ΑΕΠ) ανεβαίνει την περίοδο που αυξάνονται οι επενδύσεις

(την ίδια στιγμή που η κερδοφορία μειώνεται), αλλά μειώνεται στην επόμενη περίοδο ύφεσης (μαζί με την απασχόληση), την ίδια εποχή που αρχίζει να αυξάνεται ξανά η κερδοφορία.

Οικονομικοί Κύκλοι. Παραγωγή/Εισόδημα/Απασχόληση Κέρδη

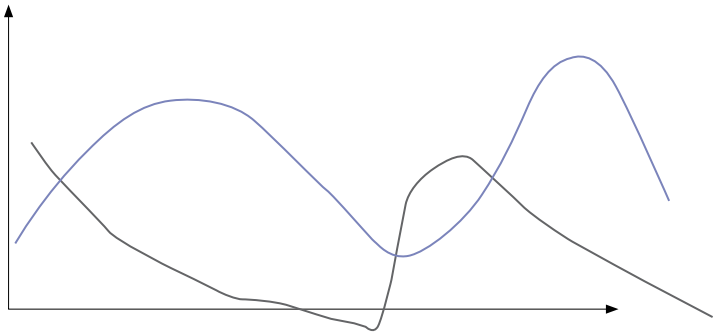

Ο Μαρξ προχώρησε στην πρόβλεψη ότι κάθε ύφεση αναζωογονεί τον καπιταλισμό, καθώς προκαλεί μία διαδικασία επιλογής μέσω της οποίας οι ισχυρότερες επιχειρήσεις επιβιώνουν με τίμημα την καταστροφή των λιγότερο ισχυρών. Μία διαδικασία την οποία, πολλά χρόνια μετά τον Μαρξ, ο Αυστριακός οικονομολόγος Τζόζεφ Σουμπέτερ (Joseph Schumpeter) θα περιέγραφε ως τη διαδικασία της «δημιουργικής καταστροφής». Ο Μαρξ όμως πίστευε ότι με κάθε ύφεση, η φτώχεια και η ανισότητα θα χειροτέρευαν. Και κάθε νέα περίοδος μεγέθυνσης θα είναι όλο και λιγότερο πιθανό να αναπληρώσει την οικονομική ζημιά που προκλήθηκε από την προηγούμενη ύφεση.

Κάποια στιγμή, ο καπιταλισμός θα εξαντλήσει τη δυνατότητά του να καινοτομεί και να χρησιμοποιεί τους διάφορους πόρους (ιδιαίτερα τους ανθρώπινους) με κάποια επίφαση αποτελεσματικότητας. Για τον Μαρξ, η απάντηση σε αυτόν το μάταιο κύκλο είναι ο σχεδιασμός ενός πιο ορθολογικού οικονομικού συστήματος: του σοσιαλισμού. Για αυτόν τον επαναστατικό στοχαστή, ο καπιταλισμός δεν είναι «κακός» επειδή είναι άδικος, αλλά είναι άδικος επειδή είναι ανορθολογικός και θεμελιωδώς σπάταλος.

Θυμηθείτε την προ του 2008 εποχή, πριν την κατάρρευση της Northern Rock στη Βρετανία και της Lehman Brothers στις ΗΠΑ. Από την οπτική των εργοδοτών και της κερδοφορίας τους, τα πάντα μοιάζανε ειδυλλιακά. Όποιος τολμούσε να εκφράσει κάποια ένσταση για τον τρόπο που εξελίσσονταν τα πράγματα, εδιώκετο από τους προοδευτικούς επιστημονικούς κύκλους. Ο Μαρξ επικαλείται τη διαλεκτική, ώστε να εξηγήσει πώς λίγο πριν την κατάρρευση, η οικονομία μοιάζει να είναι στην καλύτερή της φάση. Πώς μία κρίση φαίνεται να είναι ένα απίθανο σενάριο λίγα δευτερόλεπτα πριν να συμβεί. Σε ένα από τα γνωστά του κείμενα, έγραφε: «Στις μέρες μας, τα πάντα μοιάζουν να κυοφορούν το αντίθετό τους. Οι μηχανές προικισμένες με το υπέροχο χάρισμα να μειώνουν την ανθρώπινη εργασία, κάνοντάς τη ταυτόχρονα και περισσότερο αποδοτική, και οι άνθρωποι να λιμοκτονούμε και να εξαθλιώνονται».

Πράγματι, οι αντιφάσεις είναι η πεμπτουσία του καπιταλισμού: απίθανος πλούτος δημιουργείται από την ακριβώς την ίδια διαδικασία που γεννά τη φτώχεια, την ανέχεια και την στέρηση. Η εργασία που «απελευθερώθηκε» αρχικά από τα φεουδαλικά δεσμά του 18ου αιώνα, έμεινε ελεύθερη να ζει με μισθούς εξαθλίωσης σε μια κοινωνία της αφθονίας. Πιο πρόσφατα, η ραγδαία βελτίωση του βιοτικού επίπεδου των εργαζόμενων, μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οδήγησε σε νέες μορφές ανελευθερίας, καθώς τα νοικοκυριά όλο και βασίζονταν περισσότερο στο δανεισμό ώστε να διατηρήσουν μια επίφαση οικονομικής ευμάρειας.

Συμπερασματικά, βλέπουμε ότι η πολιτική οικονομία του Μαρξ και ιδίως η θεωρία των οικονομικών κρίσεων που μας παρουσίασε, περιγράφει μια κοινωνία που συνδυάζει εκπληκτικής απόδοσης κεφαλαιουχικά αγαθά με μια προβληματική οργάνωση της απασχόλησης και των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων πάνω στα προϊόντα της ανθρώπινης εργασίας.

Άσκηση 1.3.

Απαντήστε τα εξής ερωτήματα σε σχέση με το προηγούμενο διάγραμμα:

- Γιατί η μεγέθυνση της οικονομίας (αύξηση του ΑΕΠ, και της απασχόλησης -βλ. κόκκινη καμπύλη) φέρνει την πτώση της κερδοφορίας (μπλε καμπύλη);
- Ποιος αυτόματος μηχανισμός λειτουργεί ώστε η ύφεση (μείωση του ΑΕΠ, και της απασχόλησης -βλ. κόκκινη καμπύλη) να φέρει την αύξηση της κερδοφορίας (μπλε καμπύλη);
- Ποια η διαφορά εκείνων που έλεγε ο Σουμπέτερ με τις προβλέψεις του Μαρξ;

Δραστηριότητα 1

Προσπαθήστε να βρείτε στατιστικά στοιχεία για την Ελλάδα και τις ΗΠΑ για τις περιόδους 1990-93 (ύφεση) και 1996-99 (μεγέθυνση) που να αφορούν την κερδοφορία των μεγάλων επιχειρήσεων. Συνάδουν με την παραπάνω θεωρία;

Βιβλιογραφία

Βαρουφάκης Γιάννης (2007). Πολιτική Οικονομία: Η θεωρία στο φως της κριτικής, Αθήνα: Gutenberg, Κεφάλαιο 1

Heibroner Robert (2002). Οι Φιλόσοφοι του Οικονομικού Κόσμου, Αθήνα: Κριτική, Κεφάλαια 1,2,3,4,6.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:
Το Κραχ του 1929 και τα μαθήματα που πρέπει να διδαχθούμε από αυτό

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Το κεφάλαιο παρουσιάζει την Κρίση του 1929 ως προπομπό της Κρίσης των ημερών μας (2008 κ.ε.). Ξεκινά με σύγκριση των μικρότερων κρίσεων που προηγήθηκαν του 1929 και αναλύει πώς το Κραχ του 1929 ήρθε μετά από μια ραγδαία ανάπτυξη στις ΗΠΑ κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920, μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Κατόπιν, αναλύει τη θεωρητική ερμηνεία του Κέυνς σε αντιδιαστολή με την έως τότε καθεστηκυία οικονομική σκέψη (την Ποσοτική Θεωρία του Χρήματος).

Σκοπός

Σκοπός του κεφαλαίου είναι η εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων από την εμπειρία του Μεσοπολέμου για τη δική μας εποχή. Αυτά τα συμπεράσματα αφορούν όχι μόνο τις ομοιότητες των αιτίων που οδήγησαν στις Κρίσεις του 1929 και του 2008, αλλά και τις ομοιότητες όσον αφορά τις οικονομικές θεωρίες και πολιτικές που βρέθηκαν σε αντιπαράθεση τότε και τώρα.

Προσδοκώμενα αποτελέσματα / Στόχοι

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη του κεφαλαίου:

- ➜ Θα γνωρίζετε τα βασικά γεγονότα που προηγήθηκαν και ακολούθησαν το Κραχ του 1929.
- ➜ Θα αναγνωρίσετε τις ομοιότητες με τη σημερινή συγκυρία.
- ➜ Θα είστε σε θέση να αναλύετε τα διάφορα επιχειρήματα υπέρ και εναντίον της αντιμετώπισης μιας Κρίσης μέσω πολιτικών λιτότητας ή μέσω πολιτικών επεκτατικής πολιτικής και κεντρικού επανασχεδιασμού της ροής των πλεονασμάτων.

Λέξεις / Έννοιες Κλειδιά

- Ύφεση
- Χρηματιστηριακό Κραχ
- Ποσοτική Θεωρία του Χρήματος
- Κανόνας του Χρυσού
- Επεκτατική Δημοσιονομική Πολιτική
- Λιτότητα
- Προστατευτισμός

2.1. Τα πρωτόγονα κραχ του 19ου αιώνα

Η ιστορία των οικονομικών κρίσεων δεν ξεκινάει τον 20ό αιώνα. Έντονοι **Οικονομικοί Κύκλοι**, με παρόμοιες επιπτώσεις στην πολιτική και κοινωνική ζωή, όπως αυτές που βιώνουμε σήμερα, και με ίσως κάποια σταθερή περιοδικότητα έκαναν αισθητή την εμφάνισή τους κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα.

Το 1847, το τέλος της πρώτης επενδυτικής φάσης του αγγλικού σιδηροδρομικού δικτύου προκάλεσε σημαντικές αναταράξεις στις τότε χρηματοπιστωτικές αγορές. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1873, παρόμοιοι λόγοι προκάλεσαν μια εξάχρονη οικονομική ύφεση στις ΗΠΑ, ως αποτέλεσμα της υποχώρησης μιας κερδοσκοπικής φούσκας που στηρίχτηκε επίσης στη συνεχόμενη ανάπτυξη του σιδηροδρομικού

δικτύου μετά το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου (1861-1865). Η κατάρρευση του τραπεζικού κολοσσού Jay Cooke & Co. ύστερα από την αδυναμία του να ρευστοποιήσει ομόλογα της εταιρείας Northern Pacific Railways, αξίας εκατομμυρίων δολαρίων, συμπαρέσυρε σε πτώχευση και άλλα τραπεζικά ιδρύματα της εποχής, προκαλώντας παρατεταμένη ύφεση στην οικονομία. Κατόπιν, το 1890, το χαρτοφυλάκιο της λονδρέζικης τράπεζας Barrings' Bank εκτιμήθηκε ως επισφαλές, καθώς περιείχε υπερβολική ποσότητα ομολόγων της Αργεντινής και της Ουρουγουάης. Παρόλο που η τράπεζα σώθηκε τότε με την αποφασιστική παρέμβαση της Τράπεζας της Αγγλίας, το γεγονός δημιούργησε έντονη αναξιοπιστία στις αγορές και κλυδωνισμούς στις χρηματαγορές (τελικά η τράπεζα Barrings' πτώχευσε ένα αιώνα αργότερα, το 1995, μετά από ένα όργιο κερδοσκοπικών αγοραπωλησιών ενός μοναχικού υπαλλήλου της που εργαζόταν στο γραφείο της τράπεζας στη Σιγκαπούρη!).

Το 1893, ακόμα μία χρηματοοικονομική φούσκα, συνδεδεμένη με την αδιάκοπη χρηματοδότηση για την κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών, «σκάει» προκαλώντας έξαρση της ανεργίας στις ΗΠΑ, μαζικές απεργίες και αλλαγή του πολιτικού σκηνικού. Η ύφεση που ακολούθησε διήρκεσε τρία χρόνια περίπου και ανακόπηκε από ένα νέο κύμα χρυσοθηρίας που κατάφερε να κινητοποιήσει την οικονομική μεγέθυνση για ακόμη μία δεκαετία, έως το 1907, οπότε και συνέβη μια απότομη πτώση στο χρηματιστήριο αξιών της Νέας Υόρκης, με το χρηματιστηριακό δείκτη να χάνει το 50% της αξίας του και να σπέρνει ασυγκράτητο πανικό. Το τελευταίο περιστατικό στάθηκε η αιτία για τη δημιουργία ενός κεντρικού τραπεζικού φορέα στις ΗΠΑ λίγα χρόνια αργότερα, της σημερινής Ομοσπονδιακής Τράπεζας, γνωστής και ως FED, ενός οργανισμού αντίστοιχου με την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα.

Σίγουρα θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε ορισμένες ιδιαίτερες και κρίσιμες οικονομικές συγκυρίες και στο πιο μακρινό παρελθόν της ευρωπαϊκής κυρίως ηπείρου, όπως π.χ. η «μανία της τουλίπας» που ξέσπασε στο Άμστερνταμ κατά τη δεκαετία του 1630. Το ζητούμενο όμως είναι να εντοπίσουμε τις βαθύτερες ρίζες και να κατανοήσουμε τις βασικές αιτίες της δικής μας, σημερινής οικονομικής κρίσης. Γι' αυτό, πρόκειται να αναφερθούμε στα κύρια οικονομικά γεγονότα του

20ού αιώνα, τα οποία σε μεγάλο βαθμό έχουν καθορίσει τη σημερινή μας αναπτυξιακή πορεία και κατάληξη.

Τα γεγονότα των αρχών του 20ού αιώνα, φαίνεται ότι δε μας δίδαξαν όσα ήταν απαραίτητα ώστε να μπορούμε να αποφύγουμε τις δυσμενείς επιπτώσεις των οικονομικών πολιτικών που συνεχίζουν να πλήττουν τις πλατιές μάζες των δυτικών κυρίως κοινωνιών. Οι πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις που έλαβαν χώρα κατά τα δύσκολα χρόνια του προηγούμενου αιώνα ίσως να μη διευκόλυναν την εφαρμογή εκείνων των μέτρων που είχαν ανάγκη οι ευρείες παραγωγικές τάξεις της οικονομίας. Όμως πέραν των δυσμενών συνθηκών που προέκυψαν και που ενδεχομένως να στάθηκαν εμπόδιο, υπήρξαν και περίοδοι, ειδικότερα μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, που η λήθη επικράτησε της μνήμης. Οι οικονομίες των αναπτυγμένων χωρών του δυτικού κόσμου, σαν να ήταν θολωμένες από τις υποσχέσεις των προταγμάτων της κοινωνικής ευημερίας, υπέπεσαν σε παρόμοιες με το θλιβερό παρελθόν καταστάσεις, των οποίων οι ομοιότητες είναι παροιμιώδεις.

Εάν τα οικονομικά γεγονότα και οι ραγδαίες πολιτικές εξελίξεις και αποφάσεις των αρχών του 20ού αιώνα, μπορούσαν προεκτείνουν τα χέρια τους… θα ακουμπούσαν στις δικές μας πλάτες.

Άσκηση 2.1.

Να βρείτε ιστορικό υλικό για τη φούσκα της τουλίπας (17ος αιώνας στην Ολλανδία) και να συγκρίνετε την πτώση της αξίας των τουλιπών (από το ανώτατο σημείο τους) με την πτώση της αξίας των μετοχών στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης μεταξύ του Ιουνίου και του Νοεμβρίου του 2008.

2.2. Λίγο πριν το 1929

Το τέλος του Μεγάλου Πολέμου (1918) ήταν ατιμωτικό για τη νικημένη Γερμανία και τους συμμάχους της. Στις ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν, υπογράφηκαν συνθήκες οι οποίες καθορίστηκαν από τις διεκδικήσεις των δυνάμεων της Αντάντ (αποτελούνταν κυρίως από τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία και -αρχικά- τη Ρωσία).

Πέραν των γεωγραφικών και πληθυσμιακών διεκδικήσεων, τη Γερμανία βάρυναν και ορισμένες δυσβάστακτες χρηματικές αποζημιώσεις, ως αποτέλεσμα των απωλειών και της καταστροφής που προκάλεσε κατά τη διάρκεια του πολέμου στις υπόλοιπες αντίπαλες χώρες. Ο κορυφαίος οικονομολόγος του περασμένου αιώνα Τζον Μέιναρντ Κέυνς (John Maynard Keynes, 1883-1946), όντας μέλος της Επιτροπής των Αποζημιώσεων, υπέβαλλε την παραίτησή του νιώθοντας ενοχλημένος από την τροπή που είχαν πάρει οι αποφάσεις για τις συμφωνίες που επρόκειτο να υπογραφούν.

Στο ευρέως διαδεδομένο βιβλίο του «Οι Οικονομικές Επιπτώσεις της Ειρήνης» (1919), ουσιαστικά προεξοφλεί τα αποτελέσματα που θα επέφερε το ύψος των αποζημιώσεων που είχαν επιβληθεί στη Γερμανία. Υποστήριξε ότι εάν το χρηματικό αντίτιμο δεν αναθεωρηθεί προς τα κάτω και μάλιστα το συντομότερο δυνατό, το μέλλον ολόκληρης της Ευρώπης διαφαίνεται θλιβερό, καθώς θεωρούσε τη Γερμανία ανίκανη να αποπληρώσει τις απαιτήσεις των Συμμάχων.

Όσοι καταφέρθηκαν εναντίον της άποψης του Κέυνς -και δεν ήταν λίγοι εκείνοι που έσπευσαν να τον αντικρούσουν- ότι η παγκόσμια οικονομία βρισκόταν προ μιας βαριάς κρίσης, πήραν την απάντησή τους λίγα χρόνια αργότερα, με τη ραγδαία ανάπτυξη ενός πρωτοφανούς οικονομικού και πολιτικού εθνικισμού, καθώς επίσης και των αλλεπάλληλων νομισματικών και χρηματοοικονομικών προβλημάτων που προέκυπταν.

Το έντονο πατριωτικό αίσθημα που κατέβαλλε τους πολίτες τις Ευρώπης κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, το οποίο με συστηματική προπαγάνδα καλλιεργούσαν οι κυβερνήσεις των εμπλεκομένων χωρών (και που επηρέασε ακόμη και τη θεωρητική συνοχή της 2ης Διεθνούς) εκφράστηκε σε όλους σχεδόν τους τομείς της καθημερινής ζωής, αλλά και στη διαμόρφωση της οικονομικής πολιτικής.

Στο οικονομικό επίπεδο, η εθνικιστική προπαγάνδα εκφράστηκε κυρίως από τους υψηλούς δασμούς που επέβαλλαν πολλές εθνικές οικονομίες στις εισαγωγές προϊόντων που προέρχονταν από άλλα ανταγωνιστικά κράτη. Οι ΗΠΑ π.χ. έφτασαν στο σημείο να επιβάλουν ολοκληρωτικό εμπάργκο στα προϊόντα βαφικής ύλης που προέρχονταν από τη Γερμανία. Με αυτό τον τρόπο μια από τις λίγες βιομηχανίες

γερμανικών συμφερόντων που απέμειναν, παράκμασε και κατόπιν αγοράστηκε εξ ολοκλήρου από τις ίδιες τις ΗΠΑ σε πολύ συμφέρουσα τιμή. Αυτού του είδους η πολιτική ονομάστηκε νεο-μερκαντιλισμός (βλ. Cameron (1997), σ. 349-355) και είχε άμεσες αρνητικές επιπτώσεις στο παγκόσμιο εμπόριο. Το 1933, η αξία των εμπορευμάτων που διακινήθηκαν παγκοσμίως εκτιμάται ότι ήταν ίδια με τα επίπεδα του 1900, ενώ οι πολιτικές των υψηλών δασμών επέφεραν επίσης σημαντικές μειώσεις και στο ετήσιο παραγόμενο προϊόν όλων των χωρών που η οικονομία τους στηριζόταν κυρίως στο εξαγωγικό εμπόριο.

Στο νομισματικό πεδίο, τα προβλήματα προέρχονταν κυρίως από τα μεγάλα χρέη που είχαν συσσωρεύσει οι εμπόλεμες χώρες, λόγω της διαρκούς χρηματοδότησης που απαιτούσε η πολεμική βιομηχανία και που συνολικά υπολογίζεται σε 20 δισεκατομμύρια δολάρια (σε σταθερές τιμές του 1993) και με το 50% αυτού να προέρχεται κυρίως από χρηματοδοτήσεις της κυβέρνησης των ΗΠΑ.

Ορισμένες χώρες κατάφεραν να αποπληρώσουν το βαρύτιμο χρέος προς τις ΗΠΑ, όμως ορισμένες άλλες πίστευαν ότι τα χρέη τους θα ακυρωθούν, με το επιχείρημα ότι οι ΗΠΑ εισήλθαν πολύ αργότερα στον πόλεμο και ότι δε συνεισέφεραν αποφασιστικά σε μάχιμους στρατιώτες. Η βούληση των ΗΠΑ να βοηθήσουν εξαντλήθηκε στη μείωση του επιτοκίου δανεισμού, αλλά αρνήθηκαν την ολοκληρωτική ακύρωσή τους. Η τελευταία εξέλιξη ώθησε τις ευρωπαϊκές χώρες να επιβάλλουν επαχθέστερους όρους στην κατακερματισμένη Γερμανία, αυξάνοντας τις απαιτούμενες αποζημιώσεις.

Άσκηση 2.2.

Να βρείτε το ποσοστό επί του ΑΕΠ των ΗΠΑ των χρεών των ευρωπαϊκών χωρών προς στις ΗΠΑ κατά το τέλος του Α’ Παγκοσμίου Πολέμου.

2.3. Η Μεγάλη κατάρρευση του 1929

Οι επιπτώσεις του πολέμου δεν εξαντλούνται βεβαίως μόνο στις υποχρεώσεις των χωρών απέναντι στις ρήτρες των συμφωνιών που υπογράφτηκαν. Η πείνα, η ένδεια και η ανέχεια μάστιζαν τις πλατιές μά-

ζες, κυρίως στην Ευρώπη. Στην αντίπερα όμως όχθη του Ατλαντικού, κατά τη δεκαετία του 1920, ο Αμερικάνος εργαζόμενος ήταν πεπεισμένος ότι η λύση εναντίον της φτώχειας είχε βρεθεί.

Ένας νέος, δυναμικός καπιταλισμός, απαλλαγμένος από τις «ενοχλητικές» θεωρίες περί ταξικών αντιθέσεων, με τις οποίες οι Ρώσοι Μπολσεβίκοι ασκούσαν δριμεία κριτική στον εκμεταλλευτικό χαρακτήρα των καπιταλιστικών οικονομιών, υποσχόταν προσωπική και κοινωνική ευημερία. Η φρίκη του πολέμου ώθησε τον κόσμο να αναζητήσει την ελπίδα ενός ειρηνικού μέλλοντος στην αρμονική και ωραιοποιημένη ιδέα ενός «Αμερικανικού Ονείρου», που το περιστοίχιζε η απαρέγκλιτη εμπιστοσύνη στους δείκτες της Γουόλ Στριτ και στις εισηγμένες επιχειρήσεις του αμερικανικού χρηματιστηρίου, που υπόσχονταν γρήγορα και εύκολα πλούτη.

Οι αποδόσεις μιας επένδυσης $15 την εβδομάδα στο Χρηματιστήριο της Ν.Υ. κατά την δεκαετία του 1920

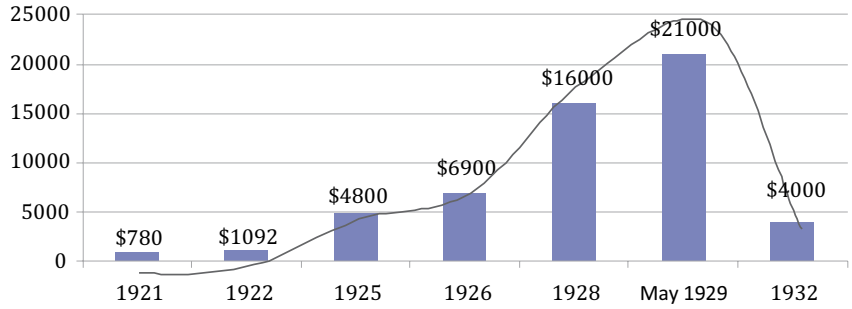

Η απόδοση της πίστης σ' ένα τέτοιο όνειρο ήταν άμεση και ελκυστική. Εάν υποθέσουμε ότι το «κραχ» του 1929 δεν είχε συμβεί, τοποθετώντας μόλις 15 δολάρια την εβδομάδα στις μετοχές του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης, ένας εργαζόμενος θα μπορούσε να κερδίσει περίπου 80 χιλιάδες δολάρια, μέσα σε μια εικοσαετία, καθώς επίσης και να λαμβάνει ένα μηνιαίο μέρισμα της τάξεως των 400 δολαρίων.

Μόνο για το 1926, υπολογίζεται ότι μία παρόμοια εβδομαδιαία επένδυση, θα επέφερε 6.900 δολάρια ετησίως, ενώ το 1929 το αντίστοιχο κέρδος ανήλθε στο δυσθεώρητο επίπεδο των 21.000 δολαρίων.

Οι υποσχέσεις ενός πλουσιοπάροχου μέλλοντος μόνον κενές δε θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν. Αλλά η φούσκα που δημιούργησαν οι αισιόδοξες προσδοκίες ενός κόσμου που είχε ανάγκη τα κελεύσματα μιας νέας επίγειας θρησκείας, έσκασε βίαια. Υπολογίζεται ότι όταν έσκασε το Κραχ του 1929, περίπου 40 δισεκατομμύρια δολάρια εξαφανίστηκαν από το χρηματιστήριο και η αξία των μετοχών έπεσε με ραγδαίους ρυθμούς, εξαφανίζοντας τις περιουσίες των ελπιδοφόρων χρηματιστών και των χρηματιστηριακών κολοσσών που κερδοσκοπούσαν άμετρα και ανεξέλεγκτα, αγνοώντας τους μεσοπρόθεσμους κινδύνους που έκρυβε ο άκρατος δανεισμός. Οι προσδοκίες είχαν αντιστραφεί ολοσχερώς.

Το «επεισόδιο» του χρηματιστηριακού Κραχ, βρήκε την κυβέρνηση των ΗΠΑ, υπό τον πρόεδρο Χέρμπερτ Χούβερ (Herbert Hoover) εντελώς απροετοίμαστη, αφού έλειπε παντελώς κάποια προηγούμενη εμπειρία οποιασδήποτε κρατικής παρέμβασης που θα ρύθμιζε τις ελεύθερες συναλλαγές της αγοράς. Η διεθνής οικονομία λειτουργούσε σύμφωνα με τον Κανόνα Χρυσού, ένα σύστημα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών, που θα μπορούσε να παραλληλιστεί με το κοινό νόμισμα της Ευρωζώνης και το οποίο δεν επέτρεπε τα κράτη να τονώσουν άμεσα την αγορά με ρευστό, ώστε να αποφευχθούν οι δυσμενείς αποπληθωριστικές πιέσεις.

Μία από τις πολιτικές που εφαρμόστηκαν ήταν η αύξηση των δασμών σε εισαγόμενα προϊόντα, ώστε να αυξηθεί η ζήτηση για εγχώρια προϊόντα. Η ανταπάντηση των υπολοίπων χωρών ήταν άμεση. Οι δασμοί αυξήθηκαν παντού επιφέροντας σημαντική τραγική μείωση στο διεθνές εμπόριο, αφού πολλά εμπορεύματα έγιναν απλησίαστα για πολλούς μισθωτούς. Έως το 1933, η επίσημη ανεργία στις ΗΠΑ είχε ανέλθει στο 25%, με 5.000 τράπεζες να κλείνουν η μία μετά την άλλη. Στις μεγάλες πόλεις δημιουργήθηκαν συνοικίες ανέργων που είχαν χάσει το υποθηκευμένο σπίτι τους και τώρα συνωστίζονταν σε παράγκες. Οι άστεγοι συγκεντρώθηκαν μέχρι και στον ποταμό Πότομακ της πρωτεύουσας και μαζί με πολλούς άνεργους και κοινωνικά ανένταχτους βετεράνους του Α’ Παγκοσμίου Πολέμου, διέμεναν

σε σκηνές, διαδηλώνοντας εναντίον της κυβερνητικής απραγίας. Τα Hoovervilles, όπως ονομάστηκαν οι μικρές αυτές παραγκουπόλεις, διαλύθηκαν βιαίως από τον αμερικανικό στρατό, ύστερα από εντολή του ίδιου του Χούβερ.

Κάτω από την επίδραση αυτών των δυσμενών εξελίξεων, το πρώτο μέτρο που έλαβε η νέα προεδρία του Φραγκλίνου Ρούσβελτ (Franklin Roosevelt), ήταν η απομάκρυνση των ΗΠΑ από τον Κανόνα Χρυσού (κάτι σαν μια έξοδο μιας χώρας από το ευρώ), τελειώνοντας έτσι κάπως άκομψα τη σχέση τους με την Ποσοτική Θεωρία του Χρήματος (βλ. παρακάτω), αλλά όχι όμως και με τη νοοτροπία των αρμοδίων για τη χάραξη οικονομικής πολιτικής, οι οποίοι διατήρησαν την πρωταρχική σκέψη πως η άσκηση νομισματικής πολιτικής είναι ανίκανη να κινητοποιήσει επαρκώς την εγχώρια ζήτηση.

Ποσοτική Θεωρία του Χρήματος και ο Κανόνας του Χρυσού

Πρόκειται για την απλή θεωρία ότι η ποσότητα του χρήματος δεν επηρεάζει την οικονομική δραστηριότητα (παραγωγή, απασχόληση, σχετικές τιμές αγαθών, εργασίας κ.λπ.). Επηρεάζει μόνο τις απόλυτες τιμές. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, μια αύξηση της ποσότητας χρήματος απλά αυξάνει όλες τις τιμές μαζί χωρίς να αυξάνει τη ζήτηση, την παραγωγή ή οτιδήποτε απτό. Επιπλέον, δεν επηρεάζει τις σχετικές τιμές (π.χ. παρόλο που και το τσάι και ο καφές θα ακριβύνουν, το τσάι δε θα γίνει ούτε ακριβότερο ούτε φθηνότερο από τον καφέ και οι εργαζόμενοι θα μπορούν να αγοράζουν την ίδια ποσότητα και των δύο καθώς και ο μισθός τους θα έχει αυξηθεί το ίδιο). Και αντίθετα: μια μείωση της ποσότητας χρήματος «ξεφουσκώνει» όλες τις τιμές μαζί χωρίς να αλλάζει τίποτα άλλο. Η κεντρική ιδέα του Κανόνα του Χρυσού [ο οποίος επέβαλλε στα κράτη: (α) να «κλειδωθεί» το κάθε νόμισμα με την τιμή του χρυσού σε μια σταθερή ισοτιμία και (β) να δεσμευτεί η κάθε κυβέρνηση να μην αλλάζει την ποσότητα του χρήματος στην οικονομία της, αν δεν έχει αποκτήσει περισσότερο χρυσό] ήταν απλή: να εμποδίζουν τα κράτη από το να τυπώνουν χρήματα για τις ανάγκες τους ώστε να εξασφαλίζεται ο μηδενικός πληθωρισμός και να επικρατεί συναλλαγματική σταθερότητα διεθνώς.

Η τραγωδία της θεωρίας αυτής ήταν ότι ουσιαστικά βασιζόταν στην υπόθεση ότι οικονομική κρίση είναι αδύνατον να συμβεί (λίγο-πολύ όπως και η Συνθήκη του Μάαστριχτ πάνω στην οποία οικοδομήθηκε το ευρώ). Ο απόλυτος αποκλεισμός από το θεωρητικό της πλαίσιο της πιθανότητας μιας οικονομικής κρίσης αποδείκνυε την ανεπάρκεια και τις ελλείψεις της κατεστημένης οικονομικής θεωρίας.

Με το που ξέσπασε όμως η Κρίση, αυτές οι ελλείψεις και ανεπάρκειες φανερώθηκαν. Το επόμενο διάγραμμα δίνει σε μια εικόνα την απελπιστική κατάσταση της οικονομίας των ΗΠΑ:

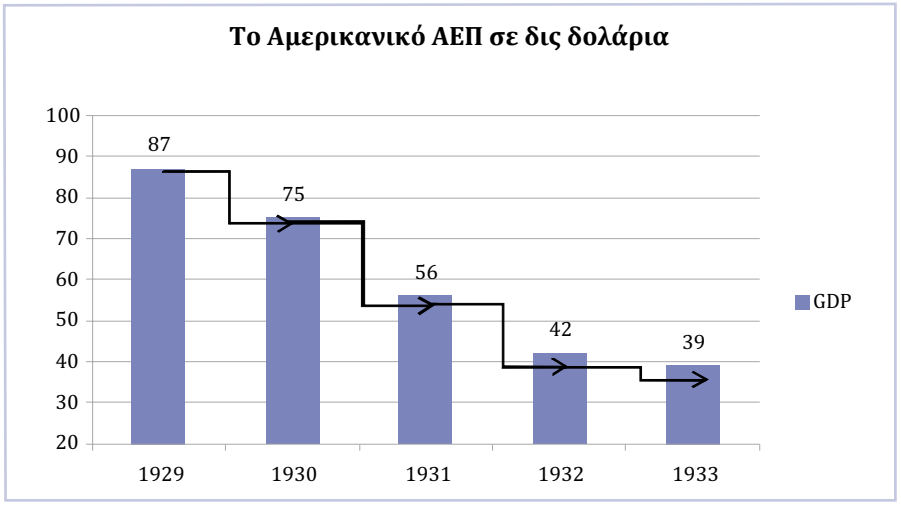

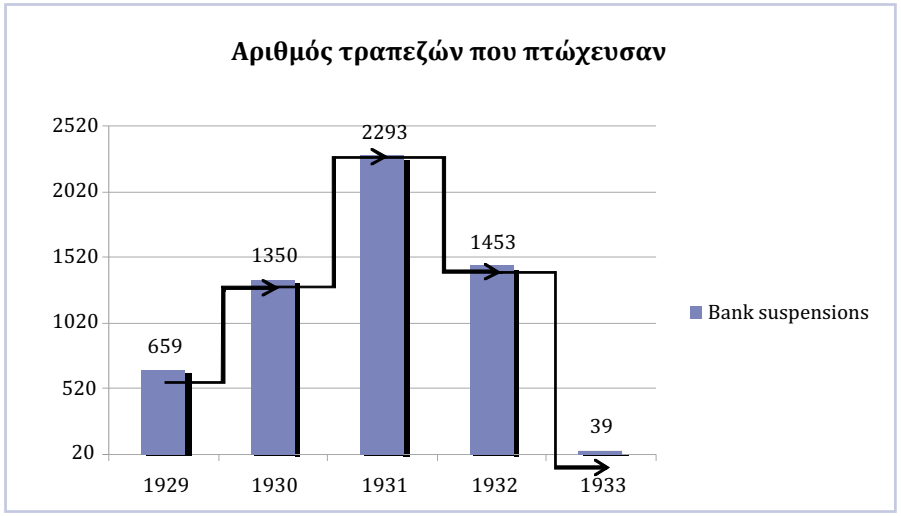

Και για να μη νομίζετε ότι εκείνη την εποχή οι διασυνδέσεις των οικονομιών δεν ήταν έντονες, σημειώστε ότι χώρες όπως ο Καναδάς και η Αυστραλία που προμήθευαν με πρώτες ύλες τις ανεπτυγμένες βιομηχανίες της Δύσης, μείωσαν δραστικά την παραγωγή τους κατά τουλάχιστον 40% από το 1929 έως το 1932. Η Βρετανία άγγιξε το 1 εκατομμύριο ανέργους το 1929 και μέσα σ' ένα χρόνο ο αριθμός αυτός υπερδιπλασιάστηκε.

Στη Γερμανία η οικονομική κατάσταση ήταν δυσμενής ήδη πολύ πριν το 1929,4 όμως κατόπιν χειροτέρευσε, αφού η βασική χρηματοδότρια χώρα –οι ΗΠΑ– που είχε καταστεί υπεύθυνη για τη μεταπολεμική ανάκαμψη της Γερμανίας, έπαψε να της χορηγεί δάνεια. Έως το 1932, η ανεργία είχε αναρριχηθεί στο εξωφρενικό ποσοστό του 44%, το γερμανικό νόμισμα είχε καταρρεύσει, και οι αποταμιεύσεις των Γερμανών εργαζομένων είχαν εξαφανιστεί. Τέτοια ακραία φαινόμενα –μαζί και με την υποστήριξη ορισμένων βιομηχάνων– διευκόλυναν την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία.

Άσκηση 2.3.

Να βρείτε στοιχεία για την πτώση του ΑΕΠ των ΗΠΑ και της Γερμανίας την περίοδο 1929-1932 και να τα συγκρίνετε με εκείνα της περιόδου 2007-2009.

2.4. Η ερμηνεία του Τζον Μέιναρντ Κέυνς

«Είμαστε άραγε σε θέση να αποφύγουμε μια ολοκληρωτική κατάρρευση της χρηματοοικονομικής δομής του μοντέρνου καπι-

4. Το στίγμα της οικονομικής εξαθλίωσης στη Γερμανία του Α' Παγκοσμίου Πολέμου δίνεται από την πρωτοφανή υποτίμηση του μάρκου έναντι του δολαρίου. Το 1914, ένα αμερικανικό δολάριο αντιστοιχούσε σε 4,2 γερμανικά μάρκα και με το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η αντίστοιχη ισοτιμία μεταβλήθηκε στα 14 μάρκα. Τον Ιούλιο του 1922, η σχέση των δύο νομισμάτων ήταν 1 δολάριο προς 492 μάρκα και μέχρι τον Ιανουάριο του 1923 έφτασε τα 17.792 μάρκα! Από εκεί και πέρα, η υποτίμηση του γερμανικού νομίσματος ακολούθησε εκθετική πορεία, με την τελευταία καταγεγραμμένη συναλλαγή στις 15 Νοεμβρίου του 1923, να αγγίζει τα 4,2 τρισεκατομμύρια μάρκα. Η αξία που αναπαριστούσε το χαρτονόμισμα ήταν κυριολεκτικά μικρότερη από την αξία του ίδιου του χαρτιού από το οποίο ήταν φτιαγμένο.

ταλισμού;... Οι άμεσες επιπτώσεις του παγκόσμιου χρηματοοικονομικού πανικού –γιατί περί αυτού πρόκειται– είναι προφανείς. Εντοπίζονται κυρίως στη ραγδαία υποτίμηση της αξίας του χρήματος, όχι μόνο των εμπορευμάτων, αλλά πρακτικά όλων των περιουσιακών στοιχείων... Όσοι έχουν χρέη, διαπιστώνουν ότι η αξία των ενεχύρων τους δεν ισοδυναμεί πλέον με το ύψος των χρεών τους...».

Τα παραπάνω λόγια θα μπορούσαν να είχαν γραφεί το 2008. Και μετά τις διασώσεις των τραπεζών από το αμερικανικό κράτος, αλλά και τα ευρωπαϊκά κράτη, του 2008 και του 2009, αφού σταθεροποιήθηκε το χρηματοοικονομικό σύστημα, καταχρεώθηκαν τα κράτη. Τότε θα μπορούσε κάποιος, εν έτει 2009, να έχει γράψει ό,τι έγραψε τότε ο Κέυνς:

«Ελάχιστες κυβερνήσεις έχουν επαρκή έσοδα για να καλύψουν τις πάγιες πληρωμές για τις οποίες έχουν καταστεί υπόχρεοι. Επιπλέον, μία κατάρρευση τέτοιου είδους, ανατροφοδοτείται».

Η ιστορία λοιπόν επαναλαμβάνεται, μόνο που τη δεύτερη φορά μοιάζει με φάρσα (όπως είχε πει κάποτε κι ο Μαρξ). Τα παραπάνω λόγια του Κέυνς γράφτηκαν το 1932. Αξίζει να σταθούμε λίγο στην προσωπικότητά του: ο Κέυνς είχε εκπαιδευτεί από τους πλέον καταξιωμένους δάσκαλους της εποχής και γρήγορα έγινε κοινωνός της κατεστημένης οικονομικής θεωρίας. Όμως αντίθετα με τους περισσότερους οικονομολόγους, είχε τη γενναιότητα και την εντιμότητα να απαλλάξει τον εαυτό του από τις προβληματικές πλευρές των θεωρητικών εργαλείων που είχε διδαχθεί.

Δίχως να συντάσσεται ιδεολογικά με τις ριζοσπαστικές ιδέες των εξεχουσών προσωπικοτήτων της Αριστεράς, όπως ο Ένγκελς (Engels), ο Λένιν (Lenin) ή η Ρόζα Λούξεμπουργκ (Rosa Luxembourg) και έχοντας ως απώτερο σκοπό τη διατήρηση της κοινωνικής του θέσης καθώς και τη σωτηρία του καπιταλισμού από τους εχθρούς του (αριστερούς και ακροδεξιούς), αναζήτησε τις βαθύτερες αιτίες για την οικονομική ύφεση που κατέτρεχε την εποχή του.

Η κύρια συμβολή του Κέυνς έγκειται στην κατανόηση ότι κάθε οικονομική θεωρία προσφέρει ένα μοντέλο του καπιταλισμού. Μία «αφήγη-

ση» που προσπαθεί να ποσοτικοποιήσει και να μετατρέψει σε συνεπή ιστορία μια θεώρηση τι καθορίζει την αξία των αγαθών, αλλά και τη μεγέθυνση της οικονομίας. Ο Κέυνς παρέμεινε βαθιά σκεπτικιστής ως προς τη δυνατότητα της οικονομικής θεωρίας να πετύχει αυτόν το συνδυασμό μιας θεωρίας για ό,τι καθορίζει τις αξίες και μιας θεωρίας του πώς η οικονομία μεγεθύνεται (ή αναπτύσσεται) στο σύνολό της.

Με πιο απλά λόγια, ο Κέυνς δεν πίστευε ότι ο καπιταλισμός μπορεί να αναπτύσσεται για πάντα. Και δεν πίστευε στα μοντέλα των οικονομολόγων τα οποία πάσχιζαν (και πασχίζουν) να αποφανθούν για ό,τι πρέπει να γίνει για να συνεχίζει ο καπιταλισμός να αναπτύσσεται. Βλέποντας μάλιστα τον καπιταλισμό να πέφτει το 1929 στην παγίδα της **Μεγάλης Ύφεσης** και να μην μπορεί να βγει από αυτήν, ο Κέυνς πείστηκε για την ορθότητα των αμφιβολιών του.

Έτσι, η **διάγνωση** του Κέυνς για το τι φταίει για την Μεγάλη Ύφεση ήταν τόσο απλή όσο και η **συνταγή** που πρόσφερε για την έξοδο από την Κρίση: η διάγνωση έλεγε πως μια Κρίση μπορεί να ξεσπάσει έτσι, χωρίς κανέναν σημαντικό λόγο -μόνο και μόνο επειδή κάποιοι έχουν πάρει μεγάλα ρίσκα στον καιρό των παχιών αγελάδων και, κάποια στιγμή, πανικοβάλλονται. Στον πανικό τους σταματούν να επενδύουν, οι δανειστές σταματούν να δανείζουν και το όλο οικοδόμημα καταρρέει. Τόσο απλά. Στην κατάσταση ύφεσης που ακολουθεί, αυτό που λείπει είναι η... **συνολική ζήτηση** (ή η **ενεργός ζήτηση**).

Και η **συνταγή** για τη θεραπεία της ύφεσης; Κι αυτή απλούστατη: ξεχάστε την **Ποσοτική Θεωρία του Χρήματος** (βλ. παραπάνω) και προτρέψτε το κράτος να αναλάβει εκστρατεία διάσωσης του καπιταλισμού. Πώς; Με το να αυξήσει την ποσότητα του χρήματος, να κάνει τονωτικές ενέσεις δίνοντας χρήματα (με οποιονδήποτε τρόπο) σε εκείνους που θα τα ξοδέψουν (στους φτωχούς και όχι στους πλούσιους, οι οποίοι μπορεί και να τα αποταμιεύσουν), να προβεί σε δημόσια έργα. Σκοπός αυτής της **επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής**, εν καιρώ κρίσης, δεν είναι άλλος από το να τονωθεί το ηθικό των επιχειρηματιών, να τους εμφυσηθεί μια κάποια αισιοδοξία και έτσι να αρχίσουν πάλι να επενδύουν.

Πράγματι, ο Κέυνς πίστευε ότι όσο θαυμάσιος και αν είναι ο καπιταλισμός, είναι στη φύση του να «σκοντάφτει» συχνά, να χάνει τη δυναμι-

κή του, να σπαταλά πόρους κ.λπ., δημιουργώντας και συντηρώντας, ως αποτέλεσμα, επίμονη ανεργία και δυστυχία. Κι όταν αυτό συμβαίνει, οι επιχειρηματίες δε λειτουργούν ως στυλοβάτες της οικονομίας, αλλά σαν τα ποντίκια που πρώτα εγκαταλείπουν το πλοίο που βουλιάζει. Να γιατί χρειάζονται σε καιρό ύφεσης τέτοιες ενέσεις αισιοδοξίας οι επιχειρηματίες. Επειδή, όπως έγραφε ο Κέυνς, «ο μοντέρνος καπιταλιστής, είναι ένας ναύτης του γλυκού νερού. Μόλις ξεσπάσει καταιγίδα, εγκαταλείπει τα καθήκοντα της πλοήγησης και μπορεί ακόμα να και να βυθίσει τα πλοία που θα τον οδηγούσαν με ασφάλεια στη ακτή…».

Οι νεοφιλελεύθεροι ή νεοδεξιοί θιασώτες της οικονομίας της αγοράς δεν έχουν τέτοιες αμφιβολίες. Η πίστη τους στο μηχανισμό της αγοράς και στον επιχειρηματία παραμένει ακλόνητη ακόμα και σε περιόδους μεγάλης κρίσης. Θεωρούν ότι μια αγορά πάντα αυτο-διορθώνεται, αυτο-συντονίζεται, εφόσον βέβαια την αφήσουμε ήσυχη και δεν υπάρχουν εξω-οικονομικές, εξωγενείς, παρεμβάσεις (π.χ. από το Κράτος ή τα συνδικάτα), οι οποίες, ακόμα κι αν είναι καλοπροαίρετες, παίζουν πάντα καταστροφικό ρόλο. Πιστεύουν πραγματικά ότι όποτε η προσφορά υπερβαίνει τη ζήτηση, η τιμή θα πέσει έως ότου η ζήτηση «προλάβει» την προσφορά και επέλθει ισορροπία. Ότι αυτό συμβαίνει στην αγορά εργασίας και στην αγορά κεφαλαίων, όπως ακριβώς και στις λαϊκές αγορές. Για αυτό το λόγο, όπως παρατηρούμε και σήμερα, επιμένουν στη μείωση των μισθών: επειδή θέλουν να πιστεύουν ότι έτσι θα λυθεί το πρόβλημα της ανεργίας.

Ο Κέυνς θεωρούσε αυτή την άποψη ανόητη. Η πίστη του στο μηχανισμό της αγοράς δεν επεκτεινόταν σε αυτές τις δύο ιδιαίτερες αγορές: εργασίας και κεφαλαίου. Σε αυτές θεωρούσε ότι βρίσκεται η Αχίλλειος Πτέρνα του καπιταλισμού και πίστευε ακράδαντα ότι οι θιασώτες του τελευταίου του προσφέρουν πολύ κακές υπηρεσίες θεωρώντας αξιωματικά δεδομένο πως οι δύο αυτές αγορές πρέπει να αφεθούν μόνες τους ώστε να βρουν, χωρίς κρατική παρέμβαση, την ισορροπία. Υποθέστε, έλεγε στους φοιτητές του, ότι για κάποιους λόγους, η ζήτηση για αγαθά μειώνεται. Η ζήτηση για κεφάλαια από τις επιχειρήσεις θα μειωθεί καθώς οι πωλήσεις πέφτουν και η αυτοπεποίθηση των επιχειρηματιών μειώνεται. Σύντομα, η «τιμή» των επενδυτικών κεφαλαίων (δηλαδή το επιτόκιο) θα πέσει (όπως συμβαίνει με οποι-

οδήποτε «εμπόρευμα» του οποίου η ζήτηση μειώνεται). Όμως, αυτό δε σημαίνει ότι η μείωση του επιτοκίου θα οδηγήσει τις επενδύσεις σε ανάκαμψη. Αντίθετα, η μείωση των επιτοκίων μπορεί κάλλιστα να οδηγήσει σε περαιτέρω μείωση των επενδύσεων και ως αποτέλεσμα αυτής της μείωσης, σε περαιτέρω μείωση στην οικονομική δραστηριότητα και την απασχόληση. Με απλά λόγια, ένας φαύλος κύκλος είναι πιθανός ο οποίος οδηγεί σε βαθιά οικονομική κρίση, από την οποία καμία μείωση του επιτοκίου δεν μπορεί να μας βγάλει.

Γιατί όμως, σύμφωνα με τον Κέυνς, η μείωση της τιμής των επενδυτικών κεφαλαίων (δηλαδή του επιτοκίου) δε θα οδηγήσει στην αύξηση των επενδύσεων; Στη λαϊκή αγορά, όταν η τιμή της ντομάτας πέφτει, αυξάνονται οι πωλήσεις. Στη αγορά κεφαλαίου γιατί να μη συμβαίνει κάτι αντίστοιχο; Γιατί οι επενδύσεις να μειώνονται όταν πέφτει το επιτόκιο; Η απάντηση του Κέυνς είναι απλή: το κεφάλαιο δεν είναι ένα εμπόρευμα του οποίου η ζήτηση κυμαίνεται ευθέως και ανάλογα με την τιμή του. Η επιχείρηση δε νοιάζεται τόσο πολύ για το επιτόκιο όσο για το εάν, σε περίπτωση που επενδύσει, τα επενδυμένα χρήματα θα μεταφραστούν σε μελλοντικό προϊόν που θα βρει, αφού παραχθεί, αγοραστές. Εάν ο επιχειρηματίας είναι αβέβαιος για το τελευταίο, η επιχείρηση δε θα επενδύσει, όσο χαμηλό και αν είναι το επιτόκιο (θυμήσου την ιδιαιτερότητα του κεφαλαίου και της εργασίας, τη διττή τους φύση που μελετήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο). Επομένως ποιος είναι ο αποφασιστικός παράγοντας ο οποίος προσδιορίζει την αισιοδοξία των επιχειρηματιών; Η ψυχολογία του συντονισμού, είναι η απάντηση του Κέυνς:

Ο Κέυνς και η δύναμη της προφητείας

Ο Κέυνς υποστήριξε ότι η απλή ύπαρξη ευκαιριών για κέρδη δεν είναι αρκετή για να παρακινήσει τους επιχειρηματίες να επενδύουν. Σε έναν αβέβαιο κόσμο χρειάζεται κάτι άλλο: η πίστη. Η πίστη ότι στο τέλος της παραγωγικής διαδικασίας, όταν τα προϊόντα θα είναι έτοιμα προς διάθεση, θα υπάρχει ικανή ζήτηση για αυτά. Χωρίς αυτήν την πίστη, την αισιοδοξία, είναι απολύτως πιθανό οι επιχειρήσεις να μην επενδύουν και αντίθετα, να μειώνουν την παραγωγή, για κανένα άλλο λόγο πέρα από τον ανορθολογικό φόβο ότι η ζήτηση για τα προϊόντα τους δε θα είναι αρκετή. Κατά συνέπεια οι εργάτες δε θα απασχοληθούν,

η επένδυση δε θα πραγματοποιηθεί, και έτσι το επίπεδο της ζήτησης για εμπορεύματα θα είναι πράγματι μικρό. Στο τέλος, οι φόβοι των παραγωγών, οδηγούμενοι περισσότερο από την ψυχολογική τους κατάσταση παρά από την αντικειμενική πραγματικότητα, θα επιβεβαιωθούν από το χαμηλό επίπεδο ζήτησης (στο επόμενο πλαίσιο δίνουμε μια εξήγηση με την μορφή ενός απλού παιχνιδιού.)

Πώς η αβεβαιότητα μπορεί να οδηγήσει στην Κρίση

Έστω μια ομάδα ατόμων που καλούνται να επιλέξουν, ο καθένας ξεχωριστά, έναν αριθμό μεταξύ του 1 και του 9 ο καθένας (συμπεριλαμβανομένων των 1 και 9). Έστω ακόμα ότι μετά από αυτή την ατομική τους επιλογή, ο καθένας αμείβεται με ένα ποσό ίσο με 100 ευρώ επί τόσες φορές, όσες το 11 επί την ελάχιστη επιλογή μείον τη δική του επιλογή. Π.χ. εάν όλοι επιλέξουν το 9, τότε ο καθένας θα κερδίσει 9 χιλιάδες ευρώ (η ελάχιστη επιλογή θα είναι 9, 11Χ9 = 99, μείον το 9 του καθενός, ίσον 90. Επί 100 ευρώ, μας κάνει 9.000). Άλλο παράδειγμα: αν όλοι επιλέξουν το 5, τότε ο καθένας θα κερδίσει 5.000 ευρώ (η ελάχιστη επιλογή θα είναι 5, 11Χ5 = 55, μείον το 5 του καθενός, ίσον 50. Επί 100, μας κάνει 5.000 ευρώ). Τέλος, έστω ότι εσύ επιλέγεις το 8, αλλά η ελάχιστη επιλογή στην ομάδα είναι το 4. Τότε εσύ θα κερδίσεις: 11Χ4 = 44, μείον το 8 που επέλεξες = 36, επί 100 = 3.600 ευρώ κ.ο.κ.

Παρατήρησε ότι αν σκοπός σου είναι να κερδίσεις όσο γίνεται περισσότερα, η καλύτερη στρατηγική σου είναι να επιλέξεις έναν αριθμό ίσο με την εκτίμησή σου της ελάχιστης επιλογής των υπόλοιπων. Ούτε μικρότερο ούτε μεγαλύτερο. Π.χ. αν (όπως παραπάνω) προσδοκάς ότι η ελάχιστη επιλογή μεταξύ των υπόλοιπων μελών της ομάδας ισούται με 4, τότε τα κέρδη σου μεγιστοποιούνται, αν κι εσύ επιλέξεις 4. Αν επιλέξεις παραπάνω, εφόσον η ελάχιστη επιλογή στην ομάδα είναι το 4, θα χάσεις χρήματα, καθώς το γινόμενο 11Χ4 παραμένει σταθερό και εσύ απλώς αφαιρείς από αυτό ένα μεγαλύτερο νούμερο. Από την άλλη, αν εσύ επιλέξεις αριθμό μικρότερο του 4 (π.χ. 3), τότε μειώνεται η ελάχιστη επιλογή της ομάδας (π.χ. σε 11Χ3), οπότε και πάλι τα έσοδά σου μειώνονται.

Συνεπώς, το κάθε άτομο θα επιλέξει ανάλογα με την αισιοδοξία του για ό,τι θα επιλέξουν οι άλλοι. Όσο πιο αισιόδοξο το μέσο άτομο ότι οι

υπόλοιποι θα επιλέξουν αριθμό κοντύτερα στο 9, τόσο πιο κοντά θα είναι η επιλογή τους στο 9 (οπότε τα κέρδη του καθενός θα τείνουν στα 9.000 ευρώ). Και το αντίθετο: όσο πιο απαισιόδοξο το μέσο άτομο, φοβούμενο ότι οι υπόλοιποι θα επιλέξουν αριθμό κοντύτερα στο 1, τόσο πιο κοντά θα είναι η επιλογή τους στο 1 (οπότε τα κέρδη του καθενός θα τείνουν στα 1.000 ευρώ).

Περιληπτικά, το πρόβλημα εδώ είναι ότι το αποτέλεσμα εξαρτάται από το βαθμό αισιοδοξίας στην ομάδα. Αν είναι αισιόδοξοι, η αισιοδοξία τους θα επαληθευθεί και τα κέρδη τους θα είναι υψηλά. Αν όμως είναι απαισιόδοξοι, τότε θα ισχύσει το αντίθετο. Πρόκειται για ένα απλό παράδειγμα της Ισχύος της Προφητείας: το αποτέλεσμα για όλους μαζί αλλά και για τον καθένα ξεχωριστά, εξαρτάται απόλυτα από τις μέσες προσδοκίες της ομάδας. Πρόσεξε πόσο κοντά είναι όλα αυτά στην ερμηνεία του Κέυνς για τα αίτια της Κρίσης, αλλά και για τους λόγους που δεν ξεπερνιέται από μόνη της: με το πρώτο σημάδι μιας επερχόμενης ύφεσης, οι επιχειρηματίες προχωρούν σε «απεργία επενδύσεων», φοβούμενοι ότι οι υπόλοιποι επιχειρηματίες δε θα επενδύσουν, και τότε, η ύφεση ξεσπά πράγματι καθώς κανείς τους δεν επενδύει. Και πάλι η Ισχύς της Προφητείας επί τω έργω. Όπως στο παραπάνω παιχνίδι η απαισιοδοξία ωθεί τα άτομα προς το 1 (αντί για το 9) και τα χαμηλά κέρδη, έτσι και στην περίπτωση μιας καπιταλιστικής οικονομίας, οι επιχειρηματίες (φοβούμενοι την ύφεση) ωθούνται στις χαμηλές επενδύσεις που φέρνουν την... ύφεση!

Η θεωρία αυτή του Κέυνς δε φύτρωσε σε κάποιο δέντρο˙ ήταν προϊόν της εποχής στην οποία ζούσε και έγραφε. Από το 1929 μέχρι το 1936, οπότε και δημοσίευσε το γνωστότερό του βιβλίο (τη «Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Επιτοκίου και του Χρήματος»), τα επιτόκια έπεφταν, μετά το Κραχ του 1929, αλλά οι επενδύσεις δεν ανέκαμπταν. Ο Κέυνς απλώς εξήγησε το φαινόμενο. Ανεξάρτητα αν συμφωνεί κανείς με τη θεωρία του, αξίζει να σημειώσουμε πως το φαινόμενο επαναλήφθηκε πολύ πιο πρόσφατα στην Ιαπωνία κατά τη δεκαετία του 1990 και στις ΗΠΑ και την Ευρώπη σήμερα: οι κεντρικές τράπεζες έριξαν δραστικά τα επιτόκια με σκοπό να τονώσουν τις επενδύσεις (και την κατανάλωση). Κι όμως: η Κρίση συνεχίζεται καθώς οι επενδύσεις παραμένουν υποτονικές.

Βλέπουμε λοιπόν πώς εξηγεί ο Κέυνς την επιρροή της μαζικής ψυχολογίας στη μακροοικονομία. Μόλις φυτευτεί ο σπόρος του φόβου και

της απαισιοδοξίας στο μυαλό αρκετών επιχειρηματιών, εξαπλώνεται σε όλη την επιχειρηματική τάξη και μπορεί κάλλιστα να εξελιχθεί σε επενδυτική κρίση τεράστιων διαστάσεων. Όταν συμβεί αυτό, οι εργαζόμενοι απολύονται (επειδή η μείωση των επενδύσεων πλήττει την απασχόληση). Γιατί οι μισθοί δεν πέφτουν αρκετά ώστε να σταματήσουν την πτώση στην απασχόληση (ακριβώς όπως στη λαϊκή αγορά η έλλειψη ζήτησης ντομάτας οδηγεί σε μείωση της τιμής της έως ότου πουληθούν όλες); Για τρεις λόγους, σύμφωνα με τον Κέυνς:

(i) Πρώτον, επειδή πολλοί εργοδότες προτιμούν να απολύουν εργαζομένους παρά να μειώνουν τους μισθούς τους. Η μείωση των μισθών δημιουργεί περισσότερη δυσαρέσκεια μέσα στην επιχείρηση από ό,τι μερικές απολύσεις (αντίθετα με τη λαϊκή αγορά όπου οι ντομάτες δε δυσανασχετούν όταν μειώνεται η τιμή τους). Επομένως οι εργοδότες υποθέτουν ότι η δυσαρέσκεια που προκαλεί η περικοπή των μισθών μπορεί να οδηγήσει σε σημαντικές απώλειες της παραγωγικότητας που καθιστούν την περικοπή των μισθών αντιοικονομική. Προκειμένου να μη διακινδυνεύσουν την παραγωγικότητα των εργαζομένων που παραμένουν, επιδιώκουν τις περικοπές δαπανών μέσω της απόλυσης περισσότερων εργαζομένων. Στο κάτω-κάτω της γραφής οι απολυόμενοι εκφράζουν τη δυσαρέσκειά τους έξω από την πύλη του εργοστασίου ή του γραφείου!

(ii) Δεύτερον, επειδή οι εργαζόμενοι αξιολογούν συχνά το επίπεδο του μισθού τους, όχι σε σχέση με τις τιμές των καταναλωτικών αγαθών που τους ενδιαφέρουν, αλλά συγκρίνοντας το με τον αντίστοιχο μισθό άλλων εργαζομένων σε παρεμφερείς θέσεις. Για παράδειγμα, οι εργαζόμενοι στη χαλυβουργία μπορεί να αντιδράσουν σε μια περικοπή μισθών, όχι μόνο γιατί δεν τους αρέσει να χάνουν χρήματα, αλλά επίσης επειδή δε θέλουν να δουν τον μισθό τους να πέφτει κάτω από το μισθό π.χ. των ανθρακωρύχων. Επομένως, εάν η βιομηχανία του χάλυβα αντιμετωπίζει δυσκολίες, ενώ η βιομηχανία της εξόρυξης άνθρακα όχι, τότε ο μισθός των εργαζομένων στη χαλυβουργία δε θα μειωθεί στο βαθμό που θα «έπρεπε» για να περιορίσει την ανεργία σε αυτή τη βιομηχανία.

(iii) Ο τρίτος λόγος είναι ότι η εργασία και η αγορά κεφαλαίου εισέρ-

> χονται στην οικονομική ύφεση *ταυτόχρονα* και οι εργαζόμενοι δεν πιστεύουν ότι εάν συμφωνήσουν σε χαμηλότερους μισθούς θα διασωθεί η εργασία τους. Βλέπουν την επενδυτική απεργία των ιδιοκτητών και κατανοούν ότι ο επερχόμενος φαύλος κύκλος θα τους πλήξει *ανεξάρτητα της δικής τους ευλυγισίας ως προς το μισθό τους*.

Ακόμα όμως κι εάν οι μισθοί μειώνονταν ως αντίδραση στην υπερβάλλουσα προσφορά εργασίας (την ανεργία), δε θα τέλειωναν εδώ τα προβλήματα. Οι επιχειρηματίες μπορεί κάλλιστα να ερμηνεύσουν την πτώση των μισθών ως φοβερό οιωνό για τη μελλοντική προοπτική των πωλήσεών τους: βλέπουν το εισόδημα των εργαζομένων σε άλλες επιχειρήσεις να μειώνεται και προβλέπουν *υποκατανάλωση* (μια πτώση στη ζήτηση λόγω των μειωμένων μισθών) των δικών τους προϊόντων!

Σε αυτή την περίπτωση, η πτώση των μισθού οδηγεί σε μεγαλύτερη ακόμη πτώση της επιχειρηματικής αισιοδοξίας, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε ακόμα μεγαλύτερη μείωση των επενδύσεων. Το αποτέλεσμα όλων αυτών είναι ένας φαύλος κύκλος ατελείωτων μειώσεων σε επενδύσεις, μισθούς, απασχόληση, παραγωγή, εισόδημα κ.λπ., από την οποία καμία μείωση των αμοιβών, τιμών και επιτοκίων δεν μπορεί να σώσει την οικονομία της αγοράς. Τότε το κράτος, καταλήγει ο Κέυνς, φαντάζει ως ο μόνος διαθέσιμος «λευκός ιππότης» που μπορεί να γλιτώσει τον καπιταλισμό από την καταστροφή. Εκτός κι αν βέβαια το κράτος (όπως το ελληνικό) έχει χάσει τη δυνατότητα να ασκεί οικονομική πολιτική στο πλαίσιο της Ευρωζώνης. Οπότε τότε πλέον η υποχρέωση περνά στην Ευρωπαϊκή Ένωση!

Στρεφόμενοι στο ρόλο του χρηματοπιστωτικού συστήματος, το ερώτημα που απασχόλησε κυρίως τον Κέυνς ήταν το εξής: τι πρέπει να κάνουμε ώστε να αποφύγουμε μια οικονομική κρίση ή να την εξαλείψουμε με το που θα ανακύψει; Τα επιχειρήματά του ξεκινούσαν από την παραδοχή ότι παρά τις παλαιότερες θεωρήσεις περί χρήματος, το χρήμα δεν είναι απλά ένα ουδέτερο μέσο συναλλαγών. Το χρήμα καθορίζει ένα νέο πλέγμα χρηματοοικονομικών σχέσεων μεταξύ επενδυτών και τραπεζικών ιδρυμάτων.

Στην προσπάθειά τους οι επιχειρηματίες να χρηματοδοτηθούν με τη μορφή δανείου, δεν τους απασχολούν μεγέθη όπως η παραγωγικότη-

τα του κεφαλαίου ή της εργασίας, αλλά η επιστροφή των χρημάτων που έχουν δανειστεί και το επιτόκιο. Οι βιομήχανοι καταφεύγουν στα τραπεζικά ιδρύματα ώστε να μπορέσουν να αγοράσουν τον απαραίτητο εξοπλισμό για την εκκίνηση της παραγωγικής διαδικασίας, αλλά συνεχίζουν να εξαρτώνται κυρίως από τη ζήτηση που θα επικρατήσει στην αγορά για τα προϊόντα που θα παράγουν.

Από την άλλη, τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα εγκρίνουν τη χρηματοδότηση μόνο εάν θεωρούν τη δανειοδότηση αρκούντως ασφαλή. Ενώ τα κέρδη του βιομηχανικού κεφαλαίου προκύπτουν από την πώληση των προϊόντων που παράγονται, τα κέρδη του χρηματοοικονομικού τομέα προκύπτουν κυρίως από την ανατίμηση των στοιχείων που κατέχουν. Τι καθορίζει όμως αυτή την ανατίμηση;

Η απάντηση σ' αυτό το κρίσιμο ερώτημα, εντοπίζεται κυρίως στο μηχανισμό των τιμών, έτσι όπως αυτός ενσωματώνεται στις χρηματαγορές και πολύ λιγότερο στην παραγωγικότητα του φυσικού κεφαλαίου (π.χ. των μηχανών). Σ' αυτού του είδους τις αγορές χρήματος, οι εμπλεκόμενοι προβαίνουν σε ένα ατελείωτο παιχνίδι εταιρικών συγχωνεύσεων, βασισμένο εξ ολοκλήρου στη διάθεση και τη διαίσθησή τους, αγοράζοντας και πουλώντας σε ξέφρενους ρυθμούς, από ολόκληρα χαρτοφυλάκια μετοχών έως και τις μετοχές επιχειρήσεων που τους ανήκουν. Η κινητήριος δύναμη αυτών των αγοροπωλησιών, εξαρτάται από το εκτιμώμενο επίπεδο *συνολικής ζήτησης* που θα πρέπει να είναι ικανό να υποστηρίξει τις ευμετάβλητες τιμές των χρηματοοικονομικών προϊόντων που χρησιμεύουν για τη χρηματοδότηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Τέτοιοι υπολογισμοί είναι πολύ δύσκολο να επιτευχθούν, παρά τις προσπάθειες εξειδικευμένων οργανισμών να προβλέψουν ένα τόσο κρίσιμο και συναθροιστικό μέγεθος, όπως η συνολική ζήτηση προϊόντων και υπηρεσιών στην οικονομία.

Σε περιόδους οικονομικής άνθησης, η αξία των κεφαλαιακών στοιχείων, αντικατοπτρίζει το κύμα αισιοδοξίας, όχι τον πραγματικό ρυθμό μεγέθυνσης της οικονομίας. Έτσι, οι χρηματοοικονομικές επενδύσεις μπορούν να είναι πολύ πιο επικερδείς, απ' ότι οι μακροχρόνιες επενδύσεις σε φυσικό κεφάλαιο, εξοπλισμούς εργοστασίων, εργαζόμενους ή στην αξία ολόκληρων επιχειρήσεων. Ο Κέυνς, λαμβάνοντας υπόψη του το δυσοίωνο οικονομικό κλίμα της εποχής του, επεσήμανε ότι «οι επενδύσεις που βασίζονταν σε μακροπρόθεσμες προσδοκίες, είναι

τόσο δύσκολο να πραγματοποιηθούν σήμερα [1936], που μοιάζουν πρακτικά αδύνατες».

Επιπλέον, όσο περισσότερο αυξάνονται οι τιμές των χρηματοοικονομικών προϊόντων, λόγω της αισιοδοξίας που καταβάλλει τους αγοραστές, τόσο περισσότερο απότομα καταρρέουν οι αξίες τους όταν οι προσδοκίες μεταστρέφονται σε απαισιόδοξες. Όταν τα κέρδη του χρηματοπιστωτικού τομέα, που βασίζονται κυρίως στη διάθεση των επενδυτών, υπερσκελίζουν κατά πολύ τα επίπεδα των κερδών του πραγματικού τομέα, η ιδέα που θέλει τις επικερδείς δραστηριότητες να επανεπενδύουν την πλεονάζουσα αξία τους προς όφελος του κοινωνικού συνόλου, χάνει το νόημά της.

> *«Δεν υπάρχει σαφής απόδειξη από την εμπειρία ότι η επενδυτική πολιτική που κοινωνικά είναι συμφέρουσα, συμπίπτει με εκείνην που είναι και η πιο κερδοφόρα [...] Το μέτρο της επιτυχίας της Γουόλ Στριτ, ως θεσμού του οποίου ο κύριος κοινωνικός σκοπός είναι να κατευθύνει νέες επενδύσεις στα πιο κερδοφόρα κανάλια από άποψη μελλοντικών αποδόσεων, δεν μπορεί να θεωρηθεί θρίαμβος του καπιταλισμού του laissez-faire –πράγμα που δεν είναι περίεργο, αν σωστά πιστεύω ότι οι καλύτεροι εγκέφαλοι της Γουόλ Στριτ έχουν πραγματικά διαφορετικό στόχο».*

Οι κυβερνήσεις της δεκαετίας του 1930 μάθανε κατάπληκτες κάτι που ανακαλύφθηκε εκ νέου μετά το 2008. Ότι: «ενώ η εξασθένιση της πίστης είναι επαρκής λόγος για να προκληθεί κατάρρευση, η ενδυνάμωσή της, αν και συνιστά αναγκαία συνθήκη για ανάκαμψη, δεν είναι ικανή από μόνη της»5.

Άσκηση 2.4.

Ο Ζαν Ζακ Ρουσώ (1762) ασχολήθηκε με το πρόβλημα της συλλογικής παραγωγής όταν: (α) κάθε μέλος μιας κοινότητας παραγωγών πρέπει

5 *Τα αποφθέγματα αυτής της ενότητας, είναι παρμένα από το Κεφάλαιο 12 της «Γενικής Θεωρίας» του Κέυνς. Μιας και το Κεφάλαιο 12 είχε την τιμητική του σ' αυτή την ενότητα, συνιστούμε να διαβαστεί ολόκληρο, παρακάμπτοντας έννοιες όπως η «οριακή αποδοτικότητα του κεφαλαίου», οι οποίες ούτως ή άλλως επεξηγούνται ακροθιγώς. Πρόκειται για έναν ύμνο στην οικονομία των αγορών που μόνο η αριστοτεχνική πένα του Κέυνς θα μπορούσε να αποδώσει με τέτοια επάρκεια.*

να επιλέγει μεταξύ διαφορετικών βαθμών αφοσίωσης σε ένα κοινό αγαθό, και (β) η τελική αξία του αγαθού, το οποίο θα μοιραστεί μεταξύ των συνεταίρων-παραγωγών, θα είναι ανάλογη με την προσπάθεια των ελάχιστα αφοσιωμένων μελών της ομάδας. Η συνεισφορά του Ρουσώ ήταν η σκέψη ότι σε τέτοιες περιπτώσεις, το αν θα επιτευχθεί ο κοινός σκοπός ή όχι, εξαρτάται ουσιαστικά από το βαθμό της αισιοδοξίας μεταξύ των μελών της ομάδας. Αν πιστεύουν ότι θα επιτευχθεί, τότε θα επιτευχθεί. Και αν είναι απαισιόδοξοι, ο κοινός σκοπός είναι καταδικασμένος σε αποτυχία. Το παράδειγμα που χρησιμοποίησε ο Ρουσώ για να εξηγήσει αυτή την σκέψη αναφέρεται σε μια ομάδα κυνηγών, ο καθένας εκ των οποίων έχει την εξής επιλογή:

- Να ενώσει τις δυνάμεις του με τους υπόλοιπους δημιουργώντας κλοιό γύρω από ένα ελάφι ώστε να το πιάσουν συλλογικά και έτσι, να φάνε όλοι καλά (το πρόβλημα εδώ είναι ότι η επιτυχία εξαρτάται από την αφοσίωση στο κοινό έργο του κάθε κυνηγού, σε αντίθεση με τη μέση αφοσίωση. Ο λόγος: αρκεί να απόσχει ένας κυνηγός για να ξεφύγει το ελάφι).
- Να απόσχει από την κοινή προσπάθεια, επιλέγοντας να κυνηγήσει για τον εαυτό του ένα μικρότερο θήραμα (π.χ. κουνέλι) για να εξασφαλίσει τουλάχιστον ότι δε θα πεινάσει εντελώς (σε περίπτωση του το κυνήγι του ελαφιού οδηγηθεί στην αποτυχία).

Να εξηγήσετε πώς σχετίζεται αυτή η αλληγορία του Ρουσώ με την εξήγηση που έδωσε ο Κέυνς στις κρίσεις.

2.5. Επίλογος: Η κρίση ως κακόν αμιγές καλού!

Ο Κέυνς αποδείχθηκε ότι είχε δίκιο ως προς τη βασική του διαπίστωση. Σε περιόδους κρίσης, κάθε φορά που η ανεργία παρουσίαζε σημάδια σημαντικής αύξησης και οι κυβερνήσεις αύξαναν για κάποιο λόγο τις δημόσιες δαπάνες, η ανεργία περιοριζόταν χωρίς καμία σημαντική επίδραση στις τιμές. Καμία κρίση δεν είναι τόσο μεγάλη που να μην μπορεί να αντιμετωπιστεί μέσα από ορθολογική, πολιτικού χαρακτήρα παρεμβάσεις. Από την άλλη, καμία κρίση δεν μπορεί να ιδωθεί ως μια «καλή» περίοδος που εξαγνίζει τον καπιταλισμό και δίνει νέα πνοή. Άλλο η χρεοκοπία μιας αναποτελεσματικής επιχείρησης και άλλο η γενικευμένη ύφεση, η συνολική καθίζηση που καταδικάζει μια

ολόκληρη γενιά στην ανεργία και τη μιζέρια. Η χρεοκοπία μιας επιχείρησης μπορεί πράγματι να παίζει καθαρτήριο ρόλο, απελευθερώνοντας παραγωγικές δυνάμεις από την παγίδα μιας επιχείρησης που δεν έχει πια κάτι σημαντικό να προσφέρει στην κοινωνία. Όμως η βαθιά ύφεση μιας ολόκληρης κοινωνίας μόνο κακές υπηρεσίες μπορεί να προσφέρει. Υπό αυτή την έννοια, η Κρίση είναι ένα Κακόν Αμιγές Καλού.

Δραστηριότητα 2

Να βρείτε στοιχεία για την πορεία του ΑΕΠ των ΗΠΑ για τα δύο χρόνια πριν το Κραχ του 1929 και τα δύο χρόνια μετά και κατόπιν, να βρείτε στοιχεία για την πορεία για τα δύο χρόνια πριν την Κατάρρευση του 2008 και τα δύο χρόνια μετά το 2008. Τέλος, να συγκρίνετε αυτές τις δύο πορείες προσπαθώντας να αντιπαραθέσετε το μέγεθος της κατάρρευσης αλλά και ό,τι συνέβη μετά σε αυτές τις δύο περιπτώσεις συστημικής κρίσης.

Βιβλιογραφία

Heibroner Robert (2002). Οι Φιλόσοφοι του Οικονομικού Κόσμου, Αθήνα: Κριτική, κεφάλαιο για τον Τζον Μέιναρντ Κέυνς

Βαρουφάκης Γιάνης (2007). Πολιτική Οικονομία: Η θεωρία στο φως της κριτικής, Αθήνα: Gutenberg, κεφάλαια 10 και 11.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3:
Από το Παγκόσμιο Σχέδιο της μεταπολεμικής περιόδου (1947-1971) στον Παγκόσμιο Μινώταυρο (1971-2008)

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Το κεφάλαιο αφηγείται την οικοδόμηση της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου την οποία και ονομάζει **Παγκόσμιο Σχέδιο** (1947-1971). Μελετά τον τρόπο που οικοδομήθηκε, καθώς και τη λογική του πριν προβεί σε μια ανάλυση των λόγων που οδήγησαν στην κατάρρευσή του το 1971. Κατόπιν εξετάζει τη δεύτερη μεταπολεμική περίοδο ακολούθησε, την οποία ονομάζει **Παγκόσμιο Μινώταυρο**. Καταλήγει εξηγώντας πως η Κρίση του 2008 έφερε το τέλος του **Παγκόσμιου Μινώταυρου**, ανοίγοντας την πόρτα που οδήγησε την παγκόσμια, την ευρωπαϊκή και την ελληνική οικονομία στην σημερινή Κρίση.

Σκοπός

Σκοπός του κεφαλαίου είναι η κατανόηση της δομής της διεθνούς μεταπολεμικής οικονομίας και πιο συγκεκριμένα των συστημάτων συναλλαγματικών ισοτιμιών, των μεταφορών πλεονασμάτων μεταξύ ΗΠΑ, Ευρώπης, Ιαπωνίας και Κίνας και των πολιτικών παρεμβάσεων ώστε να εξασφαλίζονται όλα αυτά. Ακόμα, στοχεύει στην κατανόηση του ρόλου της πετρελαϊκής κρίσης της δεκαετίας του 1970 στην μετάβαση από το **Παγκόσμιο Σχέδιο** στον **Παγκόσμιο Μινώταυρο** καθώς και στην αρχιτεκτονική της ευρωζώνης η οποία εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο του Παγκόσμιου Μινώταυρου.

Προσδοκώμενα αποτελέσματα / Στόχοι

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη του κεφαλαίου:

- ➜ Θα γνωρίσετε τη διαφορά μεταξύ του δύο βασικών φάσεων του διεθνούς μεταπολεμικού οικονομικού συστήματος (του Παγκόσμιου Σχεδίου και του Παγκόσμιου Μινώταυρου).
- ➜ Θα αναγνωρίσετε το σημαντικό ρόλο που παίζει η ανακύκλωση πλεονασμάτων σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο.
- ➜ Θα είστε σε θέση να αναλύετε την διαδικασία που αποσταθεροποιεί ένα διεθνές σύστημα παράγοντας, στην πορεία, συστημικές κρίσεις

Λέξεις / Έννοιες Κλειδιά

- Μπρέτον Γουντς
- Σχέδιο Μάρσαλ
- Μηχανισμός Ανακύκλωσης Πλεονασμάτων
- Δομημένα Παράγωγα
- Χρηματοπιστοτικοποίηση (financialisation)

3.1. Οι καταβολές του Παγκόσμιου Σχεδίου

Η κρίση του 2008 ξεκίνησε στις ΗΠΑ για λόγους που έχουν να κάνουν κυρίως με την κατάρρευση ενός υπερδιογκωμένου χρηματοοικονομικού τομέα, που στήριζε επενδύσεις και κατανάλωση. Ταυτόχρονα, το δημοσιονομικό έλλειμμα καθώς και εκείνο του εμπορικού ισοζυγίου ήταν υπερβολικά υψηλά, σε σχέση με των υπολοίπων οικονομιών. Εάν οποιαδήποτε άλλη χώρα με τέτοια εύθραυστη δημοσιονομική κατάσταση και υπερχρεωμένα νοικοκυριά ήταν στη θέση των ΗΠΑ όταν «έσκασε» η χρηματοοικονομική φούσκα, θα αντιμετώπιζε μαζικές εξόδους κεφαλαίου, ανθρώπινου δυναμικού και άλλων παραγωγικών πόρων προς το εξωτερικό. Παρ' όλα αυτά, με την κρίση του 2008 το αμερικανικό δολάριο βίωσε ακριβώς το αντίθετο: κεφάλαια

εισέρρευσαν προς τις ΗΠΑ! Κι αυτό γιατί οι ΗΠΑ δεν είναι μια συνηθισμένη χώρα σαν όλες τις υπόλοιπες. Το γιατί πρέπει να αναζητηθεί στην ιστορία των ετών αμέσως μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όπου οι ΗΠΑ ήταν η μόνη χώρα που θα μπορούσε να χρηματοδοτήσει τις κατεστραμμένες οικονομίες των ανεπτυγμένων χωρών της Δύσης.

Για πρώτη φορά στη μακραίωνη πορεία του καπιταλισμού, το 1945 το παγκόσμιο εμπόριο στηριζόταν σε ένα μόνο νόμισμα, το δολάριο και χρηματοδοτούνταν από ένα και μόνο κέντρο, τη Γουόλ Στριτ. Οι ιθύνοντες του Νιου Ντιλ (New Deal) που κυβερνούσαν τις ΗΠΑ από το 1932, συναισθάνθηκαν ότι βρίσκονταν μπροστά σε μία πρωτοφανή ευκαιρία προς ανέγερση μιας νέας μεταπολεμικής παγκόσμιας τάξης πραγμάτων, η οποία θα μπορούσε να διατηρεί ακλόνητη την ηγεμονική θέση των ΗΠΑ Το σχέδιο τους κινείτο σε δύο άξονες που υποστηρίζουν κάθε τέτοιο μεγάλο επίτευγμα: το Φόβο και τη Δύναμη. Ο πόλεμος είχε χάρισε στις ΗΠΑ σημαντική στρατιωτική και οικονομική δύναμη, αλλά ταυτόχρονα υπενθύμιζε και την αποτυχία των Αμερικανών να διαχειριστούν την κρίση του 1929. Η κυβέρνηση Ρούσβελτ ποτέ δεν ξέχασε την απροσδόκητη Μεγάλη Ύφεση και όσο περισσότερη δύναμη ένιωθε ότι είχε στα χέρια της, τόσο περισσότερο φοβόταν ότι μία παρόμοια κατάσταση σαν κι αυτή του 1929 θα μπορούσε να γκρεμίσει όλα τα σχέδιά της εν ριπή οφθαλμού.

Οι ιστορικές συγκυρίες είχαν κληροδοτήσει το σχεδιασμό του μελλοντικού Παγκόσμιου Καπιταλισμού στις ΗΠΑ αρκετά πριν ο πόλεμος παύσει ολοκληρωτικά και πριν η Σοβιετική Ένωση εμφανιστεί σαν ένα τέρας που έπρεπε να εξοντωθεί. Διότι, εάν το 1929 είχε δώσει ένα τέλος στην κυριαρχία του κεφαλαίου, σε μια εποχή με πολλά καπιταλιστικά κέντρα, ποιες θα μπορούσαν να είναι οι επιπτώσεις ενός νέου 1929, εάν ολόκληρη η οικονομική δραστηριότητα περιστρεφόταν γύρω από έναν και μοναδικό άξονα, δηλαδή το δολάριο;

Έτσι, το 1944, τα άγχη των αξιωματούχων του Νιου Ντιλ οδήγησαν στην περιώνυμη συνδιάσκεψη του Μπρέτον Γουντς (βλ. την παρακάτω ενότητα). Αυτή η συνδιάσκεψη είχε ως κύριο στόχο να σχεδιάσει ένα νέο νομισματικό πλαίσιο που θα τοποθετούσε το δολάριο στο επίκεντρο του καπιταλιστικού κόσμου. Όμως προτού γίνουν όλα αυτά, μια αρκετά σοβαρή προετοιμασία έπρεπε να γίνει. Η συμφωνία του Μπρέτον Γούντς μπόρεσε να εφαρμοστεί ύστερα από 15 χρόνια και

κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων οι ΗΠΑ είχαν αρκετό χρόνο ώστε να συνθέσουν τα απαραίτητα μέρη ενός Παγκόσμιου Σχεδίου.

Η προτεραιότητα του Παγκόσμιου Σχεδίου ήταν το τέλος της μοναδικής θέσης του δολαρίου και της δημιουργίας άλλων δύο νομισμάτων, που θα υποστήριζαν το δολάριο και θα μπορούσαν να απορροφούν τους ενοχλητικούς κραδασμούς, σε περίπτωση ύφεσης στις ΗΠΑ. Χωρίς αυτούς τους υποστηρικτικούς πυλώνες το σύστημα του Μπρέτον Γουντς θα αφηνόταν μετέωρο.

Όμως, για να υπάρξουν οι συνθήκες για αυτά τα δύο νομίσματα, κάτι άλλο ήταν αναγκαίο. Για να αποκτήσουν ισχύ και βιωσιμότητα αυτά τα νομίσματα, μια βαριά βιομηχανία έπρεπε να τα υποστηρίζει καθώς επίσης και μια εμπορική ζώνη, ένας ζωτικός χώρος, που θα μπορούσε να απορροφά την παραγωγή τους.

Έτσι μπήκε σε εφαρμογή το πλάνο που ήθελε την κατεστραμμένη από τον πόλεμο Γερμανία και την Ιαπωνία, η οποία επιπλέον είχε δεχθεί και την αποτροπιαστική επίθεση των αμερικανικών ατομικών βομβών, να γίνουν οι δύο επιπλέον πυλώνες που θα επικουρούσαν του δολαρίου στη θεμελίωση και στήριξη του Παγκόσμιου Σχεδίου.

Άσκηση 3.1.

Πώς εξηγείτε το ακόλουθο διάγραμμα, σύμφωνα με το οποίο το συνολικό χρέος των ΗΠΑ (η μπλε γραμμή) εκτινάχθηκε στα ύψη μετά την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ενώ παράλληλα, το χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ (κόκκινη γραμμή) μειώθηκε;

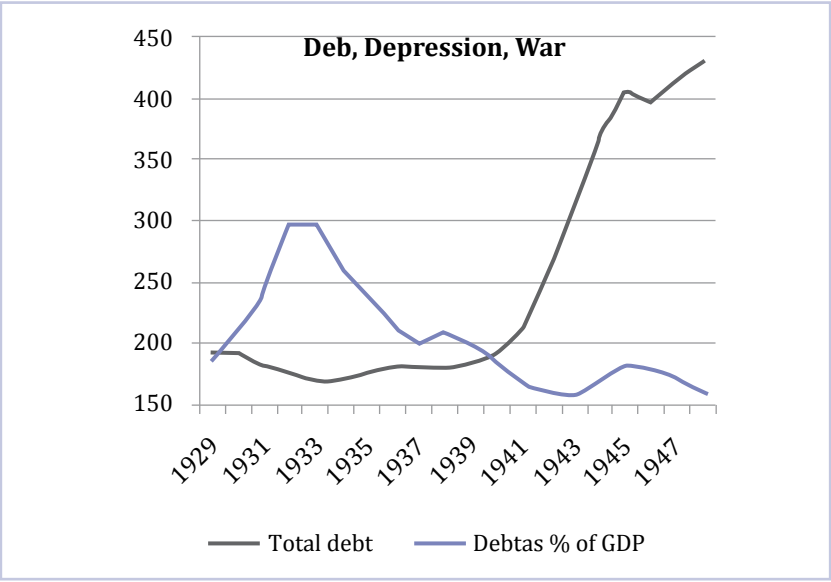

3.2. Η συνδιάσκεψη του Μπρέτον Γουντς

Καθώς ο πόλεμος μαινόταν ακόμα στην Ευρώπη και στον Ειρηνικό, τον Ιούλιο του 1944, ύστερα από εντολή του προέδρου Ρούσβελτ, 730 σύνεδροι συναντήθηκαν στην πόλη Μπρέτον Γουντς, κοντά στην Ουάσιγκτον, ξεκινώντας έναν εντατικό πρώτο γύρο διαπραγματεύσεων που διήρκεσε τρεις εβδομάδες. Οι εμπνευστές του Νιου Ντιλ είχαν μάθει από τα προηγούμενα χρόνια ότι δεν μπορούσαν να διαχειριστούν τις λειτουργίες της καπιταλιστικής οικονομίας αποτελεσματικά στο πλαίσιο της άσκησης εθνικής πολιτικής. Χρειαζόταν, με άλλα λόγια, μια διεθνής συμφωνία. Ο Ρούσβελτ στην εναρκτήρια ομιλία του, σημείωσε ότι: «η οικονομική υγεία κάθε χώρας, πρέπει να απασχολεί κάθε γείτονα χώρα, είτε βρίσκεται κοντά είτε μακριά της».

Τα δύο βασικά θέματα που απασχόλησαν την συνδιάσκεψη ήταν: ο σχεδιασμός ενός μεταπολεμικού νομισματικού συστήματος και η ανοικοδόμηση των οικονομιών της Ευρώπης και της Ιαπωνίας. Ωστόσο, τα πραγματικά ερωτήματα που βρίσκονταν κάτω από την εύθραυστη επιφάνεια των συνομιλιών, αφορούσαν το θεσμικό πλαίσιο που θα κρατούσε μια νέα Μεγάλη Ύφεση μακριά και υπό ποιου τον έλεγχο θα υπόκειται ένα τέτοιο πλαίσιο.

Αυτά τα ζητήματα δημιούργησαν πολλές εντάσεις μεταξύ των δύο μεγάλων συμμάχων που εκπροσωπούσαν ο Χάρυ Ντέξτερ-Γουάητ (Harry Dexter White, 1892-1948) για λογαριασμό των ΗΠΑ και ο γνωστός μας από το προηγούμενο κεφάλαιο Τζον Μέιναρντ Κέυνς για λογαριασμό της Μεγάλης Βρετανίας. Μετά το τέλος της συνδιάσκεψης, ο τελευταίος είπε: «Κληθήκαμε να εκτελέσουμε ταυτόχρονα τα καθήκοντα του οικονομολόγου, του χρηματιστή, του πολιτικού, του δημοσιογράφου, του προπαγανδιστή, του νομικού, ακόμα νομίζω και του προφήτη και του μάντη».

Δύο από τους μεγάλους φορείς πολιτικής που σχεδιάστηκαν κατά τη συνδιάσκεψη του Μπρέτον Γούντς είναι ακόμα επίκαιροι και για την Ελλάδα, ίσως πιο επίκαιροι από ποτέ. Πρόκειται για την Παγκόσμια Τράπεζα (The World Bank for Reconstruction and Development) και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (International Monetary Fund –IMF). Σκοπός της πρώτης, θα ήταν να χρηματοδοτεί -ως παγκόσμιος επενδυτικός οργανισμός- παραγωγικές επενδύσεις ανά τον κόσμο. Παράλληλα, το ΔΝΤ είχε ως πρωταρχικό σκοπό την δανειοδότηση οικονομιών που είχαν μεγάλα ελλείμματα στον προϋπολογισμό τους, κάτω από πολύ συγκεκριμένους όρους, οι οποίοι θα εγγυόνταν την αποπληρωμή τους.

Ένας επιπλέον φορέας που άφησε ανεξίτηλο το σημάδι του στη μεταπολεμική οικονομία, ήταν η Διεθνής Νομισματική Ένωση (International Currency Union –ICU), η οποία διαλύθηκε το 1971, βάζοντας τέλος στο **Παγκόσμιο Σχέδιο** και ανοίγοντας το δρόμο για μια δεύτερη φάση του παγκόσμιου καπιταλισμού (που παρακάτω ονομάζουμε **Παγκόσμιο Μινώταυρο**). Με βάση αυτόν το φορέα, ετίθετο σε λειτουργία ένα νέο σύστημα συναλλαγματικών ισοτιμιών, γνωστό με το όνομα της συνδιάσκεψης. Στις συζητήσεις για τη λειτουργία του ο Κέυνς έκανε μια πραγματικά πολύ τολμηρή πρόταση, για έκδοση ενός κοινού παγκόσμιου νομίσματος για όλες τις καπιταλιστικές χώρες, υπό την ηγεσία μιας Διεθνούς Κεντρικής Τράπεζας.

Η πρόταση αυτή δεν προέκυψε απ' το πουθενά. Ο **Κανόνας του Χρυσού** που ίσχυε πριν το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν ένα σύστημα που συνέδεε την αξία των νομισμάτων με εκείνη του χρυσού, συνεπώς η έννοια μιας ενιαίας νομισματικής ένωσης ήταν οικεία. Δεύτερον,

η πρόταση του Κέυνς ήταν σχεδιασμένη έτσι ώστε να συνδυάζει τα προτερήματα ενός κοινού νομίσματος (σταθερότητα των τιμών και βάσιμες προβλέψεις για το διεθνές εμπόριο), προφυλάσσοντάς το από τη μεγάλη αποτυχία του Κανόνα Χρυσού, δηλαδή από το ότι περιορίζοντας την ποσότητα χρήματος κάθε χώρας, σε κάποιο κανονισμένο από πριν επίπεδο, συνδεδεμένο με τα αποθέματα χρυσού της χώρας, περιόριζε τη δυνατότητα των κυβερνήσεων να διαχειρίζονται ενδεχόμενες κρίσεις (δηλαδή καταστροφικές πτώσεις της ενεργού ζήτησης) με αύξηση των δημοσίων δαπανών.

Επιπλέον η ιδέα του Κέυνς στόχευε στο να λύσει ακόμα ένα πρόβλημα, που ο Κανόνας Χρυσού είχε κατά το παρελθόν φανεί ανίκανος να διευθετήσει: τις συστηματικές ανισορροπίες των εμπορικών ισοζυγίων. Ορισμένες χώρες, ήταν σχεδιασμένες έτσι ώστε να διατηρούν μόνιμα μεγάλα ελλείμματα στις τρέχουσες συναλλαγές τους, ενώ κάποιες άλλες μπορούσαν και διατηρούσαν αντίστοιχα πλεονάσματα (εξήγαγαν περισσότερο απ' ότι εισήγαγαν). Έτσι, θα ήταν εφικτό, κατά την άποψη του Κέυνς, το ICU να λειτουργεί προς την εξομάλυνση των διεθνών ανισορροπιών. Το ICU, με άλλα λόγια, είχε στόχο να λειτουργεί ως ένας ***Μηχανισμός Ανακύκλωσης Πλεονασμάτων***.

Έχοντας αφιερώσει μια ολόκληρη δεκαετία στην έρευνα των αιτιών της μεγάλης χρηματοοικονομικής κατάρρευσης του 1929 και του ρόλου του καθεστώτος των ισοτιμιών που το συνόδευε, ο Κέυνς είχε επικεντρωθεί στη δυνατότητα να αποφευχθεί μία περίπτωση χρέους και αποπληθωρισμού σε χώρες με υψηλά εμπορικά ελλείμματα. Ένας φαύλος κύκλος, εντός του οποίου η χρεωμένη χώρα θα έπρεπε να πληρώσει υψηλότερα επιτόκια ώστε να εξυπηρετήσει το αυξανόμενο χρέος της θα ξεκινούσε, εάν μείωνε σημαντικά τις δημόσιες δαπάνες του προϋπολογισμού της, θεωρώντας ότι τέτοιες περικοπές θα βύθιζαν τη ζήτηση της οικονομίας (σας θυμίζει κάτι αυτό;).

Εάν κι άλλες χώρες εισέρχονταν στον ίδιο φαύλο κύκλο για τους ίδιους λόγους (αυτό μήπως;), τότε τέτοιου είδους ανταγωνιστικές υποτιμήσεις θα παρέσυραν ένα μεγάλο μέρος της παγκόσμιας οικονομίας, σε ύφεση. Δε θέλει και πολύ φαντασία για να συμπεράνει κανείς, ότι κάτι τέτοιο θα οδηγούσε σε μια καινούργια ***Μεγάλη Ύφεση***, σαν κι αυτή της δεκαετίας του 1930 (ή τη σημερινή δική μας).

Η πρόταση λοιπόν του Κέυνς ήταν σχετικά απλή. Το ICU θα χορηγούσε σε κάθε χώρα μέλος τη δυνατότητα να εκταμιεύει περισσότερα χρήματα απ' όσα κατέθετε. Δηλαδή, θα μπορούσε να εκδίδει δάνεια με μηδενικό επιτόκιο, από τη Διεθνή Κεντρική Τράπεζα (εάν υποθέσουμε ότι δημιουργείτο). Επίσης, θα μπορούσαν να χορηγηθούν δάνεια πάνω από το 50% του μέσου ελλείμματος της χώρας, αλλά με ένα σταθερό επιτόκιο. Την ίδια στιγμή, θα υπήρχαν ποινικές ρήτρες για χώρες που διατηρούσαν συστηματικά υψηλά ελλείμματα (π.χ. η Γερμανία, η Ολλανδία και η Κίνα σήμερα) –μιας και τα υψηλά ελλείμματα είπαμε ότι ήταν και αυτά μια πλευρά του προβλήματος των ανισορροπιών.

Η πρόταση του Κέυνς όριζε ότι κάθε χώρα με σημαντικά πλεονάσματα στο εμπορικό της ισοζύγιο (όπως η Κίνα και η Γερμανία σήμερα), θα χρεωνόταν με τόκους, αναγκάζοντας το νόμισμά της προς ανατίμηση, προκαλώντας έτσι κάποιες μεταφορές κεφαλαίων προς τις ελλειμματικές χώρες!

Βεβαίως, οι προτάσεις του Κέυνς δεν εισακούστηκαν. Το ICU δε λειτούργησε για τον απλό λόγο ότι οι ΗΠΑ δεν ήθελαν να μοιραστούν τον ηγεμονικό τους ρόλο και –κυρίως– να δεχθούν ότι στη μεταπολεμική περίοδο, το εμπορικό τους ισοζύγιο θα ισοσκελιστεί. Έτσι το ***Παγκόσμιο Σχέδιο*** το οποίο τελικά επιλέχθηκε δε διέθετε αυτόν τον πολύ σημαντικό ***Μηχανισμό Ανακύκλωσης Πλεονασμάτων*** -τουλάχιστον όχι θεσμοθετημένο. Η βασική του αρχή ήταν ότι το δολάριο θα γινόταν και επισήμως το παγκόσμιο νόμισμα και με το οποίο οι ΗΠΑ θα εξήγαγαν προϊόντα και κεφάλαιο στην Ευρώπη και στην Ιαπωνία, με βασικό αντάλλαγμα την πολιτική επιρροή και τις εξαγωγές δικών τους αγαθών. Με αυτό τον σκοπό κατά νου, ο Χάρυ Ντέξτερ-Γουάητ καταψήφισε το σχέδιο του Κέυνς και αντ' αυτού πρότεινε μια πιο απλή εναλλακτική φόρμα. Ένα σύστημα *σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών* των υπολοίπων νομισμάτων με το δολάριο! Είναι το σύστημα το οποίο ακόμα και σήμερα ονομάζουμε *Σύστημα Μπρέτον Γουντς*.

Στο πλαίσιο του Συστήματος Μπρέτον Γουντς κάθε νόμισμα θα κλείδωνε μία ισοτιμία με το δολάριο (κατά τρόπο παρόμοιο με αυτόν που κλείδωσε η ισοτιμία της δραχμής με το ευρώ). Επιτρέπονταν διακυμάνσεις της τάξεως του ±1%, εντός του οποίου οι κυβερνήσεις θα

έπρεπε να μένουν, πουλώντας και αγοράζοντας δολάρια. Η επαναδιαπραγμάτευση αυτής της ισοτιμίας θα επιτρεπόταν μόνο στην περίπτωση που αποδεικνυόταν ότι το εμπορικό ισοζύγιο μιας χώρας, και το ισοζύγιο των κεφαλαιακών ροών της, δεν μπορούσαν να διατηρηθούν δεδομένων των αποθεμάτων της σε δολάρια. Ακόμα όμως και μια τέτοια ανατίμηση ή υποτίμηση απαιτούσε την έγκριση των ΗΠΑ.

Όσο για τις ίδιες τις ΗΠΑ, για να αποσπάσουν την απαιτούμενη εμπιστοσύνη από το παγκόσμιο χρηματοοικονομικό σύστημα, κλείδωσαν την ισοτιμία δολαρίου τους με το χρυσό στα 35 δολάρια την ουγγιά, παρέχοντας την εγγύηση της πλήρους μετατροπής των δολαρίων σε χρυσό. Με άλλα λόγια, όποιος ήθελε μπορούσε με μια απλή αίτηση να ζητήσει από το κράτος των ΗΠΑ να μετατρέψει τα δολάριά του σε χρυσό προς 35 δολάρια την ουγγιά.

Τέλος, αφού αντιληφθήκανε ότι το τελικό σχέδιο δε λάμβανε καθόλου υπόψη του τα συστηματικά εμπορικά ελλείμματα, για τα οποία ο Κέυνς πάσχιζε να επικεντρώσει το ενδιαφέρον όλων, οι σύνεδροι προτείνανε τη δημιουργία του γνωστού μας ΔΝΤ, το οποίο θα είχε τη δυνατότητα να διασώζει χώρες οι οποίες αντιμετώπιζαν σοβαρά δημοσιονομικά προβλήματα, με την παροχή βραχυπρόθεσμων και μεσοπρόθεσμων δανείων. Η ειρωνεία είναι ότι μετά από αρκετά χρόνια, θύμα τέτοιων εμπορικών ελλειμμάτων θα ήταν οι ίδιες οι ΗΠΑ!

Άσκηση 3.2.

Εξηγείστε πώς θα δούλευε ο Μηχανισμός Ανακύκλωσης Πλεονασμάτων ICU, που πρότεινε ο Κέυνς, στο πλαίσιο της Ευρωζώνης -εφόσον είχε δημιουργηθεί; Να δώσετε συγκεκριμένα παραδείγματα από τη σημερινή συγκυρία (π.χ. μεγάλα εμπορικά ελλείμματα των χωρών του Νότου και πλεονάσματα των χωρών του Βορρά).

3.3. Οι δύο πυλώνες του Παγκόσμιου Σχεδίου

Η κατάληξη στην επιλογή της Γερμανία και της Ιαπωνίας ως βασικά στηρίγματα της αμερικανικής πολιτικής δεν έγινε ξαφνικά. Η κατάσταση στη Μεγάλη Βρετανία, με τη βιομηχανία της να υποχωρεί, τη νίκη του Εργατικού Κόμματος το 1945 και τη διολίσθηση της αξίας

της λίρας, οδήγησε τους Αμερικάνους σχεδιαστές του ***Παγκόσμιου Σχεδίου*** να την αποκλείσουν. Η Γερμανία και η Ιαπωνία είχαν μια ισχυρή ακόμα παραγωγική βάση, προσωρινά σε λανθάνουσα κατάσταση και ένα καλά καταρτισμένο εργατικό δυναμικό. Επίσης και οι δύο χώρες διατηρούσαν γεωστρατηγικές θέσεις περιωπής σε σχέση με το μεγάλο σοβιετικό εχθρό.

Το βασικό πρόβλημα που έπρεπε να υπερκεράσουν, ήταν η ηχηρή αντίδραση ορισμένων συνέδρων στο Μπρέτον Γουντς που ήθελαν την αποβιομηχάνιση των δύο χωρών ως το τίμημα που έπρεπε να πληρώσουν για τον πόλεμο. Με απόφαση της συνδιάσκεψης η Γερμανία έπρεπε να μειώσει κατά 75% την παραγωγή μετάλλων και κατά 90% την παραγωγή αυτοκινήτων. Τελικά όμως, την αλλαγή του κλίματος έφερε το κλίμα του Ψυχρού Πολέμου, ο οποίος και έκανε πολλούς να αλλάξουν τη στάση τους απέναντι στη Γερμανία. Στην Ιαπωνία η παραγωγική βάση παρέμεινε ως είχε, μετά από επίμονες εκκλήσεις του στρατηγού Ντάγκλας Μακ Άρθρουρ (Douglas MacArthur, 1880 - 1964), ο οποίος είχε καταλάβει εξ ολοκλήρου τη χώρα και τη διοικούσε για λογαριασμό των ΗΠΑ με σιδηρά πυγμή.

Η στάση που τήρησαν οι Αμερικάνοι στον ελληνικό Εμφύλιο (1946-1949), καθώς επίσης και οι αψιμαχίες λίγους μήνες αργότερα μεταξύ Ανατολικού και Δυτικού Βερολίνου, τροφοδότησαν το ψυχροπολεμικό κλίμα. Η επίσημη κήρυξη του Ψυχρού Πολέμου ήρθε το Μάρτιο του 1947, όταν ο πρόεδρος Χάρι Τρούμαν (Harry Truman, 1884 -1972), υποσχέθηκε σημαντική οικονομική και στρατιωτική βοήθεια (έμεινε στην ιστορία ως Δόγμα Τρούμαν) για την αντιμετώπιση των Ελλήνων ανταρτών. Συνέχεια αυτής της παρέμβασης στο δικό μας Εμφύλιο ήταν η συστηματική, μεγάλης έκτασης οικονομική βοήθεια προς ολόκληρη την Ευρώπη -του Σχεδίου Μάρσαλ, το οποίο ήταν ίσης σημασίας με τη δολαριοποίηση της ευρωπαϊκής οικονομίας.

Ένας εκ των σημαντικών, άδηλων σκοπών του σχεδίου ήταν η δημιουργία θεσμών που θα οδηγούσαν στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και σ' ένα επωφελές τέλος για το μεγάλο χαμένο του Πολέμου, τη Γερμανία. Συνεπώς, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το Σχέδιο Μάρσαλ, είναι ο γεννήτορας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Όντως, από το 1947 και ύστερα, ο αμερικανικός στρατός είχε επικεντρωθεί προς την ολοκληρωτική αναζωογόνηση της γερμανικής βιομηχανίας, ιδιαιτέρως των

ανθρακωρυχείων, με την σκέψη ότι κάτι τέτοιο θα ήταν σημαντικό τόσο για την ασφάλεια των ΗΠΑ όσο και για την στήριξη του Παγκόσμιου Σχεδίου.

Η Γαλλία είχε αρκετούς ενδοιασμούς μπρος στην προοπτική μιας βιομηχανοποιημένης μεταπολεμικής Γερμανίας. Η κύρια απαίτησή της ήταν να παραμείνει σε ισχύ η συμφωνία που είχε γίνει το Μάρτιο του 1946, όπου οι σύμμαχοι απαιτούσαν την καταστροφή της μισής βιομηχανικής ισχύος της Γερμανίας. Έως το 1949, περισσότερες από 700 βιομηχανικές μονάδες είχαν απενεργοποιηθεί και η παραγωγή μετάλλου είχε μειωθεί κατά 6,7 εκατομμύρια τόνους.

Τι ήταν αυτό που έπεισε τελικά τη Γαλλία να αποδεχθεί μια βιομηχανικά ενεργή Γερμανία; Ο ηγετικός ρόλος που της δόθηκε στη διανομή του χρήματος του Σχεδίου Μάρσαλ, το οποίο τελικά αποδείχθηκε ότι στήριξε και το ευρύτερο Παγκόσμιο Σχέδιο. Καθώς το 1951 το Σχέδιο Μάρσαλ ερχόταν στο τέλος του, έδινε τη σκυτάλη στη δεύτερη φάση ολοκλήρωσης των ευρωπαϊκών βιομηχανιών και αγορών, με τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (European Coal and Steel Community –ECSC), του προδρόμου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Ο νέος φορέας συστήθηκε για να προωθήσει, όπως αποσκοπούσε η αμερικανική κυβέρνηση, ένα κατάλληλο οικονομικό περιβάλλον για την ανερχόμενη γερμανική βιομηχανία.

Η Ιαπωνία, ως βασικός υποστηρικτής του ***Παγκόσμιου Σχεδίου***, αποδείχθηκε λιγότερο προβληματική. Όμως, γεγονότα όπως η νίκη του Μάο Τσε-τούνγκ (Mao Zedong, 1893-1976) εναντίον του εθνικιστή Τσιανγκ Κάι-Σεκ (Chiang Kai-shek, 1887-1975) έθεσε προβλήματα στη δημιουργία ενός ζωτικού εμπορικού χώρου για την ιαπωνική βιομηχανία. Αρχικά, το Παγκόσμιο Σχέδιο προέβλεπε την μετατροπή της κινεζικής ενδοχώρας σε μια τεράστια αγορά για τα ιαπωνικά προϊόντα. Όπως δηλαδή η ΕΕ θα έπαιζε το ρόλο του ζωτικού εμπορικού χώρου της αναπτυσσόμενης γερμανικής βιομηχανίας, έτσι και η Κίνα θα ήταν ο ζωτικός χώρος του ιαπωνικού καπιταλισμού. Όμως ο θρίαμβος του Μάο ανέτρεψε αυτό το σημαντικό μέρος του **Παγκόσμιου Σχεδίου**.[6]

6. Για μια εκτενή ανάλυση επί του θέματος: Schaller, M. (1985), The American Occupation of Japan: The Origins of the Cold War in Asia, New York: Oxford University Press

Το κρίσιμο ερώτημα ήταν το πού και με ποιο τρόπο θα μπορούσε να βρεθεί το απαιτούμενο επίπεδο ζήτησης, ώστε να τροφοδοτήσουν τα προϊόντα που θα παράγονταν από τ η ιαπωνική βιομηχανία. Η απάντηση δόθηκε από την ίδια την Ιστορία. Το 1950, Κινέζοι και Κορεάτες κομμουνιστές ξεκινούν επίθεση στην Νότιο Κορέα με την προοπτική να ενοποιήσουν ολόκληρη την κορεατική χερσόνησο. Ξαφνικά το επίκεντρο του ενδιαφέροντος των ΗΠΑ μετατοπίζεται από την Ευρώπη στην Ασία. Ο νέος ρόλος της ιαπωνικής βιομηχανίας θα ήταν να παράγει αγαθά και υπηρεσίες που χρειάζονταν οι αμερικανικές στρατιωτικές δυνάμεις στην Κορέα.

Όπως ακριβώς έπραξαν και με την Ευρώπη, οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν τροφοδότησαν μόνο με χρήμα την ιαπωνική βιομηχανία, αλλά δημιούργησαν και κάποιους κεντρικούς θεσμούς. Αφού οι ΗΠΑ κυριολεκτικά σχεδόν συνέγραψαν το νέο ιαπωνικό Σύνταγμα, το οποίο τέθηκε σε ισχύ το Μάη του 1947, συστήσανε το Υπουργείο Διεθνούς Εμπορίου και Βιομηχανίας (Ministry of International Trade and Industry –MITI) για να δημιουργήσουν έναν ενδυναμωμένο και κεντρικά σχεδιασμένο, πολυκλαδικό ιαπωνικό βιομηχανικό σύστημα.

Συνοψίζοντας, η βασική αρχή υπό την οποία καθοδηγούνταν οι σχεδιαστές του ***Παγκοσμίου Σχεδίου***, ήταν ότι η κυριαρχία των ΗΠΑ απαιτούσε ένα επίπεδο ζήτησης προερχόμενο από εξωγενείς πηγές, το οποίο θα προωθούσε τη σταθερότητα και στις δύο χώρες που θέλησε να αναδείξει προς δικό της όφελος -τη Γερμανία και την Ιαπωνία. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο έκαναν σημαντικές προσπάθειες ώστε να πρωτίστως να δημιουργηθούν δύο μεγάλες εμπορικές ζώνες που θα στηρίζονταν στο γερμανικό μάρκο στο ιαπωνικό γιεν αντίστοιχα και τις οποίες θα τροφοδοτούσαν με την αρχική απαιτούμενη ρευστότητα για να ξαναρχίσουν τη βιομηχανική τους παραγωγή.

Ταυτόχρονα, η παρουσία εξουσιοδοτούμενων κεντρικών θεσμών (π.χ. η ΕΕ και η MITI) παρείχαν τις όποιες εγγυήσεις για ενδεχόμενες επενδύσεις. Ποτέ ξανά στην ιστορία δεν είχε ο νικητής υποστηρίξει τόσο ένθερμα τους ηττημένους, αμέσως μετά από έναν τόσο σφοδρό πόλεμο, με σκοπό να προωθήσει τα μακροχρόνια συμφέροντά του. Όσο κι αν μοιάζει παράδοξο, η μετατροπή των δύο αυτών χωρών σε οικονομικούς κολοσσούς, ήταν προς όφελος των ΗΠΑ που τις δημιούργησαν. Αυτό είναι, εντέλει, το νόημα μιας πραγματικής ηγεμονίας.

Άσκηση 3.3.

Έστω ότι η Γερμανία αποφάσιζε να «ηγεμονεύσει» εντός της ευρωζώνης σήμερα με τρόπο αντίστοιχο εκείνου που εφάρμοσαν οι ΗΠΑ στο πλαίσιο του Παγκόσμιου Σχεδίου;

➜ Περιγράψτε τους θεσμούς και την πολιτική που θα ακολουθούσε.

➜ Τι περιορισμούς θα είχε η Γερμανία σήμερα που δεν είχαν οι ΗΠΑ τότε;

3.4. Η χρυσή περίοδος του Παγκόσμιου Σχεδίου

Οι αρχιτέκτονες του **Σχεδίου** ανέλαβαν την ευθύνη της δημιουργίας βασικών πολιτικών κινήτρων, στην Ευρώπη και στην Ιαπωνία, ώστε να διασφαλιστούν οι ζωτικοί χώροι της Γερμανίας και της Ιαπωνίας, αλλά και η ηγεμονική θέση των ΗΠΑ σε σχέση και με τους δύο αυτούς πόλους. Αφότου οι ΗΠΑ έκριναν ότι η Ευρώπη και η Ιαπωνία είχαν σταθεροποιηθεί πολιτικά, η Ουάσιγκτον τους δανειοδοτούσε όλο και περισσότερο, ώστε να μπορούν να αγοράζουν τον απαραίτητο τεχνολογικό εξοπλισμό, καθώς επίσης και ενεργειακά προϊόντα, κυρίως πετρέλαιο.

Ταυτόχρονα η αμερικανική κυβέρνηση παρέμενε πιστή στην εναγώνια προσπάθειά της να αποφύγει ένα νέο 1929. Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο, οι απλοϊκές νομισματικές και δημοσιονομικές επεμβάσεις δεν αρκούσαν. Χρειάστηκε ακόμα ένα συνδυασμός εμπειρικού κεϋνσιανισμού (πάνω στην αρχή του «βλέποντας και κάνοντας»), τολμηρών πρωτοβουλιών, καθώς επίσης και η αλληλεπίδραση του Ψυχρού Πολέμου με τον οικονομικό σχεδιασμό. Επιπλέον, το ***Παγκόσμιο Σχέδιο*** απαιτούσε και την προσεκτική διαχείριση της συνολικής ζήτησης εντός των ΗΠΑ.

Πραγματικά, η εσωτερική ζήτηση στις ΗΠΑ διατηρήθηκε σε πολύ υψηλά επίπεδα, κυρίως μέσω τριών μεγάλων προγραμμάτων δημόσιων δαπανών, δύο εκ των οποίων ήταν στενά συνδεδεμένα με τον Ψυχρό Πόλεμο:

➜ Το πρόγραμμα του *Διηπειρωτικών Βαλλιστικών Πυραύλων* (International Ballistic Missile-ICBM)

- Ο πόλεμος της Κορέας αρχικά και κατόπιν ο πόλεμος του Βιετνάμ (τη δεκαετία του 1960).
- Τα *Νέα Σύνορα* (New Frontier) του προέδρου Κένεντι (John F. Kennedy, 1917-1963) και πιο ακόμα πιο σημαντικό, το πρόγραμμα κοινωνικών μεταρρυθμίσεων του προέδρου Λίντον Τζόνσον (Lyndon Baines Johnson, 1908-1973), που ονομάστηκε *Μεγάλη Κοινωνία* (Great Society).

Τα δύο πρώτα προγράμματα, ενδυνάμωσαν σημαντικά τις αμερικανικές επιχειρήσεις, όχι μόνο στην εγχώρια οικονομία των ΗΠΑ, αλλά και διεθνώς. Το μεγαλύτερο όφελος φυσικά είχαν εταιρείες που συνδέονταν περισσότερο με τη στρατιωτική ή αμυντική βιομηχανία. Οι πόλεμοι της Κορέας και του Βιετνάμ, αν και είχαν διαφορετικό στόχο για το Πεντάγωνο απ' ότι για το Υπουργείο Οικονομικών των ΗΠΑ, εντάσσονταν (ως προς το **Παγκόσμιο Σχέδιο**) στην προσπάθεια των ΗΠΑ να εξασφαλίσουν την απρόσκοπτη πρόσβαση στις αγορές τελικών προϊόντων αλλά και ενέργειας της γερμανικής και της ιαπωνικής βιομηχανίας.

Η Μεγάλη Κοινωνία

Από το 1955 έως το 1960, η οικονομική μεγέθυνση της αμερικανικής οικονομίας, μειώθηκε αισθητά, πλήττοντας σταδιακά, κυρίως τα φτωχά και περιθωριακά στρώματα. Τα *Νέα Σύνορα* του Κένεντι υποσχόταν την αναβίωση της ανάπτυξης. Όμως μετά τη δολοφονία του προέδρου, ο Τζόνσον που τον αντικατέστησε συμπεριέλαβε κάποιες βασικές γραμμές των *Νέων Συνόρων* στο δικό του φιλόδοξο πρόγραμμα κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, το οποίο ονόμασε *Μεγάλη Κοινωνία*.

Κατ' ουσία, πρόκειται για ένα εγχείρημα κεϋνσιανής λογικής, με κύριο στόχο τη μάχη εναντίον της φτώχειας. Στα πρώτα τρία χρόνια, ένα δισεκατομμύριο δολάρια δαπανιόνταν ετησίως σε προγράμματα παροχής εκπαιδευτικών ευκαιριών και την εισαγωγή ενός συστήματος υγειονομικής κάλυψης για τις μεγάλες ηλικίες και άλλες ευπαθείς ομάδες. Η κύρια κοινωνική επίπτωση των δημοσιονομικών δαπανών, φάνηκε κυρίως στη μείωση της φτώχειας. Μόλις είχε ξεκινήσει, πε-

ρισσότεροι από το 22% των Αμερικανών ζούσαν κάτω από το όριο της φτώχειας, ενώ με το τέλος του προγράμματος το ποσοστό είχε μειωθεί στο 13%. Ακόμα πιο σημαντικό, τα αντίστοιχα ποσοστά για τους αφροαμερικανούς, ήταν 55% το 1960 και 27% το 1968. Βέβαια, τέτοιες βελτιώσεις, δεν μπορούν να εξηγηθούν αποκλειστικά από την επίδραση της χρηματοδότησης του προγράμματος, αλλά όπως και να ‘χει, ο ρόλος που διαδραμάτισε ήταν καταλυτικός.

Παρ’ όλα αυτά, η θετική επίδραση στην κοινωνική ευημερία δε διανεμόταν ίσα σε όλα τα εισοδηματικά στρώματα, δημιουργώντας πολλές φορές κοινωνικές εντάσεις. Ο κατευνασμός αυτών των εντάσεων ήταν ο κύριος στόχος των προγραμμάτων που εξαγγείλανε οι Κένεντι και Τζόνσον. Οι δύο πρόεδροι προωθήσανε μία σειρά μέτρων, επισημαίνοντας το γεγονός ότι τα οφέλη της αμερικανικής πολιτικής διανέμονταν τόσο άδικα μεταξύ των πολιτών, ώστε να είναι ικανά να υπονομεύσουν την κοινωνική συνοχή των αστικών κέντρων και των περιφερειών.

Τα αποτελέσματα της εφαρμογής των πολιτικών του **Παγκόσμιου Σχεδίου**, ήταν εντυπωσιακά. Όχι μόνο δε βύθισε σε ύφεση τις ΗΠΑ και τις υπόλοιπες χώρες που απαρτίζουν τις οικονομίες της ανεπτυγμένης Δύσης το τέλος του Β’ Παγκόσμιου Πολέμου, αλλά η μεγέθυνση ήταν μνημειώδης. Οι ανεπτυγμένες χώρες, νικητές και ηττημένοι, διαρκώς μεγεθύνονταν. Οι Ευρωπαίοι και οι Ιάπωνες, ξεκινώντας από ένα πολύ χαμηλότερο επίπεδο, έμοιαζαν να αυξάνουν πολύ γρηγορότερα την παραγωγή τους και οι ΗΠΑ ακολουθούσαν.

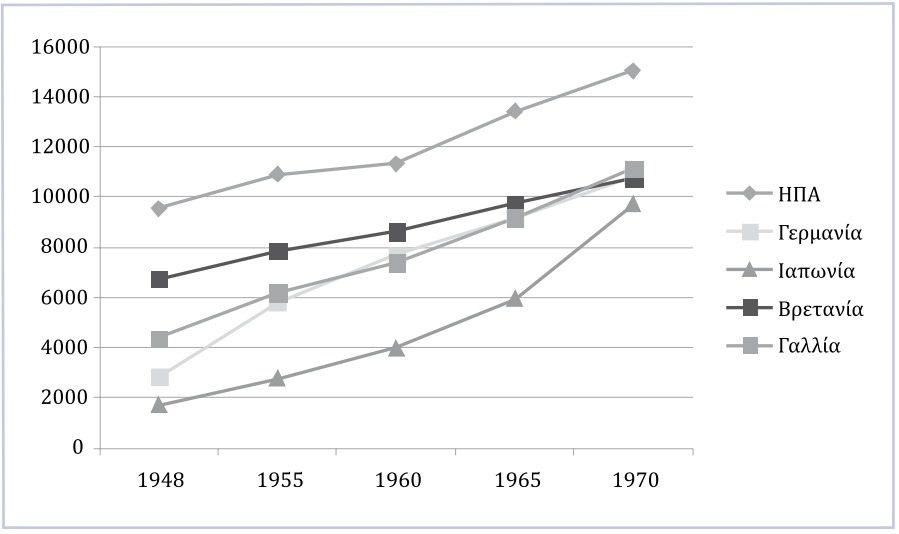

Το τίμημα για την αμερικανική ηγεμονία της παγκόσμιας οικονομίας, ήταν ότι μεταξύ του 1950 και του 1972, οι ΗΠΑ μείωσαν το μερίδιό τους στην αξία του παγκόσμιου προϊόντος, κατά 19,3%, ενώ η Γερμανία αύξησε τη συμμετοχή της κατά 18% και η Ιαπωνία κατά το θριαμβικό ποσοστό του 156,7%! Θα μπορούσαμε να δούμε αυτές τις μεταβολές ως ένα είδος διεθνούς αλτρουισμού, με το νικητή να βοηθάει τους χαμένους; Αν το καλοσκεφτούμε όμως, τελικά τα μακροχρόνια συμφέροντα των ΗΠΑ εξυπηρετήθηκαν ιδιαίτερα από τον τρόπο με τον οποίο η αμερικανική ηγεμονία φρόντισε να εξασφαλιστούν οι συνθήκες ανάπτυξης των υπόλοιπων δυτικών δυνάμεων.

Στον πυρήνα της σκέψης της αμερικανικής κυβέρνησης, από το 1945 και μετά, ήταν το επίμονο άγχος αναφορικά με την εγγενή αστάθεια που παρουσιάζει η ιδέα ενός ενιαίου παγκόσμιου νομίσματος. Στην περίπτωση που ξεσπούσε μία κρίση, εφάμιλλη αυτής του 1929, με την οικονομία να στηρίζεται σ' ένα μοναδικό νόμισμα και με τις αξιοζήλευτες επιδόσεις που επεδείκνυε τότε η σοβιετική οικονομία, το μέλλον θα φάνταζε δυσοίωνο. Έτσι, ανέλαβαν δράση για να βρούνε μία αρτιότερη φόρμα που θα εγγυόταν ένα πιο ασφαλές καπιταλιστικό μέλλον, αποτελούμενο από βιομηχανικές και νομισματικές ζώνες, όπου το δολάριο θα ήταν κυρίαρχο.

Κατ' αυτή την έννοια, εάν η ανάλυσή μας είναι σωστή, η ιδέα που θέλει την Ευρωπαϊκή Ένωση να αναδύεται από την ανάγκη δημιουργίας

ενός αντίβαρου στην κυριαρχία των Ηνωμένων Πολιτειών, δεν είναι τίποτα άλλο από ένας κατασκευασμένος, απατηλός μύθος! Αντιστοίχως, η ιδέα της ιαπωνικής οικονομίας που τη θέλει να ανδρώνεται εναντίον των συμφερόντων των ΗΠΑ, φαντάζει εξίσου αστεία. Όσο κι αν φαίνεται παράξενο, πίσω από τη διαδικασία δημιουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και μιας Ιαπωνίας που να βασίζει την οικονομία της σε εξαγωγές, βρίσκεται μία παρατεταμένη και διαρκής προσπάθεια της Ουάσιγκτον, την οποία προωθεί ανεξαρτήτως των αρνητικών επιπτώσεων στο αμερικανικό ισοζύγιο που επέφερε η βελτίωση των οικονομικών μεγεθών της Ευρώπης και της Ιαπωνίας.

Άσκηση 3.4.

Πώς ερμηνεύετε στο πλαίσιο του Παγκόσμιου Σχεδίου τα παρακάτω δεδομένα;

	ΗΠΑ	**Γερμανία**	**Ιαπωνία**	**Βρετανία**	**Γαλλία**
1950-1972	-193%	+18%	+156.7%	-354%	+4.9%

Επί τοις εκατό αλλαγή του μεριδίου του παγκόσμιου εισοδήματος.

3.5. Το Παγκόσμιο Σχέδιο συντρίβεται

Όπως η ιαπωνική οικονομία ξεκίνησε να μεγεθύνεται, υποβασταζόμενη από τις στρατιωτικές δαπάνες των ΗΠΑ κατά τη διάρκεια του πολέμου στην Κορέα, έτσι και οι λεγόμενες «τίγρεις» της Νοτιοανατολικής Ασίας (Ν. Κορέα, Μαλαισία, Ταϊβάν, Ινδονησία, Ταϊλάνδη) ξεκίνησαν να εκβιομηχανίζονται ως αποτέλεσμα της μεγάλης, τραγικής αιματοχυσίας που προκάλεσε η εισβολή των αμερικανικών ενόπλων δυνάμεων στην Ινδοκίνα.

Η σθεναρή αντίσταση που πρόβαλλε ο Χο Τσι Μινχ (Ho Chi Minh, 1890-1969) και οι επίμονες προσπάθειες του Λίντον Τζόνσον να κερδίσει τον πόλεμο στο Βιετνάμ, αποδείχθηκαν ζωτικής σημασίας για τη δημιουργία ενός νέου οικονομικού χώρου στην Άπω Ανατολή.

Όσο το κόστος του προγράμματος της **Μεγάλης Κοινωνίας** και του Πολέμου στο Βιετνάμ διογκώνονταν, η Κεντρική Τράπεζα των ΗΠΑ (Fed) ήταν αναγκασμένη να αναλαμβάνει ένα όλο και μεγαλύτερο

δημοσιονομικό χρέος, κυρίως τυπώνοντας δολάρια, ώστε να εξασφαλίσει την απαιτούμενη χρηματοδότηση. Τα δολάρια αυτά, ως παγκόσμιο νόμισμα στο πλαίσιο του Συστήματος Μπρέτον Γουντς, διαχεόντουσαν σε ολόκληρο τον κόσμο. Στην Ευρώπη συσσωρεύτηκε τεράστια ποσότητα δολαρίων, τα οποία ονομάστηκαν ευρωδολάρια. Το ίδιο και στη Μέση Ανατολή, στις πετρελαιοπαραγωγικές χώρες, όπου έμειναν στην ιστορία ως πετροδολάρια. Η αξία τους για τους «ιδιοκτήτες» τους οφειλόταν, σε μεγάλο βαθμό, στη δέσμευση της κυβέρνησης των ΗΠΑ να μετατρέπει τα δολάρια του οποιουδήποτε σε χρυσό.

Προς το τέλος της δεκαετίας του 1960, πολλοί ιδιώτες άρχισαν να ανησυχούν ότι οι ΗΠΑ δε διαθέτουν αρκετό χρυσό ώστε στην περίπτωση που εκείνοι θελήσουν να εξαργυρώσουν τα δολάρια τους για να πάρουν το χρυσό που τους αντιστοιχεί. Άρχισαν λοιπόν να ζητούν από τις ΗΠΑ όλο και περισσότερο χρυσό με αντάλλαγμα τα δολάριά τους. Το είδαν αυτό τα δυτικοευρωπαϊκά κράτη, η Ιαπωνία και οι Άραβες, και θορυβήθηκαν. Μην ξεχνάμε ότι τα νομίσματα όλων συνδέονταν με το δολάριο, στο πλαίσιο του Συστήματος Μπρέτον Γουντς. Όλη αυτή η αβεβαιότητα υπονόμευε το παγκόσμιο νομισματικό σύστημα. Έως το 1971 οι συνολικές απαιτήσεις σε δολάρια ξεπερνούσαν τα 70 δισεκατομμύρια, τη στιγμή που η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών κάτεχε χρυσό αξίας μόλις 12 δισεκατομμυρίων δολαρίων.

Η τεράστια ποσότητα δολαρίων που εισήλθε στην παγκόσμια αγορά, προκάλεσε πληθωριστικές πιέσεις κυρίως στη Γαλλία και τη Βρετανία. Οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις τότε αναγκάστηκαν να αυξήσουν την ποσότητα του δικού τους νομίσματος, ώστε να διατηρήσουν την ισοτιμία τους με το δολάριο σταθερή, όπως είχε οριστεί από το Μπρέτον Γουντς. Εδώ βρίσκεται η βάση της κριτικής που ασκούσε η Ευρώπη στις ΗΠΑ: ότι πλήρωνε για τον Πόλεμο στο Βιετνάμ, εξάγοντας πληθωρισμό στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Επιπλέον, οι Ευρωπαίοι και οι Ιάπωνες φοβόντουσαν ότι καθώς η ποσότητα δολαρίων αυξανόταν στην παγκόσμια αγορά, με τα αποθέματα όμως του αμερικανικού χρυσού να παραμένουν σταθερά, οι Αμερικάνοι ενδεχομένως να μην ήταν σε θέση να εκπληρώσουν την υπόσχεση της πλήρους μετατρεψιμότητας των δολαρίων σε χρυσό στην καθορισμένη ισοτιμία των 35 δολαρίων. Εάν αυτή η ισοτιμία αναπροσαρμοζόταν σε πιο υψηλά επίπεδα, τότε το δολάριο θα έπρεπε να υποτιμηθεί, πλήττοντας τις

αποταμιεύσεις των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων που είχαν σημαντικά αποθέματα δολαρίων.

Η αμερικανική ηγεμονία στηριζόταν πάνω στο σύστημα του Μπρέτον Γουντς, μιας και σύμφωνα με αυτό, οι ΗΠΑ είχαν το αποκλειστικό προνόμιο να τυπώνουν δολάρια κατά βούληση. Ο τότε υπουργός Οικονομικών της Γαλλίας, ο γνωστός μας Βαλερί Ζισκάρ ντ' Εστέν (Valéry Giscard d' Estaing, 1926-), το αποκάλεσε ως «υπερβολικό προνόμιο του δολαρίου» και αρκετές ευρωπαϊκές κυβερνήσεις κατηγόρησαν τις ΗΠΑ ότι χτίζει αυτοκρατορία με δανεικό χρήμα.

Το Νοέμβριο του 1967, η βρετανική κυβέρνηση υποτίμησε τη λίρα κατά 14%, πολύ περισσότερο από το εύρος του 1% που όριζε το Μπρέτον Γουντς, πιέζοντας τους Αμερικάνους να χρησιμοποιήσουν πάνω από το 20% του αποθέματός τους σε χρυσό ώστε να μπορέσουν να υποστηρίξουν την ισοτιμία των 35 δολαρίων. Το Μάρτιο το 1968, οι επτά μεγαλύτερες κεντρικές τράπεζες συνεδρίασαν με σκοπό να διατηρήσουν την ισοτιμία δολαρίου-χρυσού, αλλά αφήνοντας χώρο για κερδοσκοπικά παιχνίδια στην αγορά χρυσού.

Όταν ο Ρίτσαρντ Νίξον (Richard Milhous Nixon, 1913-1994) κέρδισε τις εκλογές το 1970, συσκέφθηκε με το επιτελείο του με στόχο να σταματήσει τη μετατροπή των δολαρίων σε χρυσό, γεγονός που ανησύχησε πολλές κυβερνήσεις. Οι πιο ακραίες αντιδράσεις ήταν εκείνες του Γάλλου προέδρου Ζορζ Πομπιντού (Georges Pompidou, 1911-1974), ο οποίος απαίτησε την ποσότητα χρυσού που η Γαλλία δικαιούταν, σύμφωνα με το Μπρέτον Γουντς. Μάλιστα, για αυτό το σκοπό, έστειλε ένα καταδρομικό του γαλλικού ναυτικού στο Νιου Τζέρσεϊ γεμάτο δολάρια με σκοπό να τα ανταλλάξει με χρυσό!

Μερικές μέρες αργότερα η αγγλική κυβέρνηση απαίτησε κι εκείνη χρυσό αξίας 3 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Όλα έδειχναν ότι το σύστημα των σταθερών ισοτιμιών έφτανε στο τέλος του. Πράγματι, στις 15 Αυγούστου του 1971 ο πρόεδρος Νίξον ανακοινώνει την οριστική λήξη της λειτουργίας του Μπρέτον Γουντς, με το δολάριο να μη μετατρέπεται πλέον σε χρυσό. Το μήνυμα που έστειλε η Ουάσιγκτον στην Ευρώπη ήταν απλό και σκληρό: το δολάριο είναι **«δικό μας νόμισμα, αλλά δικό σας πρόβλημα»**. Δηλαδή, εφόσον το δολάριο ήταν το κύριο αποθεματικό νόμισμα, μία ενδεχόμενη υποτίμησή του θα μείωνε την αξία των αποταμιεύσεών τους, όπως κι έγινε.

Η μόνη λύση φαινόταν αρχικά να είναι μια αμοιβαία υποτίμηση και των υπολοίπων νομισμάτων, αλλά αυτό θα αύξανε εξαιρετικά το κόστος αγοράς πετρελαίου. Το ***Παγκόσμιο Σχέδιο*** αποτελούσε πια παρελθόν, μαζί με το νομισματικό καθεστώς που το υποστήριζε. Η τελευταία προσπάθεια να επανέλθει το σύστημα των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών έγινε στα τέλη του 1971 από τους Ευρωπαίους που κατάλαβαν ότι οι απειλές τους προς τις ΗΠΑ γύρισαν μπούμερανγκ εναντίον τους. Η παγερή αδιαφορία του Νίξον και της κυβέρνησής του προς τις ευρωπαϊκές προσπάθειες ανασύστασης του ***Παγκόσμιου Σχεδίου*** επιβεβαίωσαν σε όλους ότι οι ΗΠΑ είχαν άλλα σχέδια και ότι το ***Παγκόσμιο Σχέδιο*** είχε πλέον καταρρεύσει. Μια νέα εποχή ξεκινούσε. Την ονομάζουμε Παγκόσμιο Μινώταυρο.

Άσκηση 3.5.

Να εξηγήσετε πώς η αύξηση της ποσότητας δολαρίων στην Ευρώπη, κατά τη δεκαετία του 1960, δημιούργησε πληθωριστικές τάσεις.

3.6. Η πετρελαϊκή κρίση της δεκαετίας του 1970, ο στασιμοπληθωρισμός και η άνοδος των επιτοκίων

Η κατάρρευση του Μπρέτον Γουντς επέφερε μια ξαφνική άνοδο στις τιμές των πρώτων υλών και των επιτοκίων παγκοσμίως. Ο χρυσός αυξήθηκε από τα 35 στα 38 δολάρια η ουγγιά και λίγο αργότερα στα 42. Το Μάη του 1973, συναλλασσόταν για περισσότερα από 90 δολάρια, ώσπου στο τέλος της δεκαετίας του 1970, είχε φτάσει τα 455 δολάρια, δηλαδή δώδεκα φορές ακριβότερος σε λιγότερα από δέκα χρόνια.

Η πιο κρίσιμη τιμή οποιασδήποτε καπιταλιστικής οικονομίας, η τιμή του χρήματος ή αλλιώς τα ονομαστικά επιτόκια, αυξήθηκαν επίσης. Από 5% και 6% που είχαν κατά τη διάρκεια της περιόδου του Παγκόσμιου Σχεδίου, σε 6,44% το 1973 και 7,83% την επόμενη χρονιά. Έως το 1979, οπότε η ηγεσία του προέδρου Κάρτερ (James Carter, Jr., 1924-) αποφάσισε να αντιμετωπίσει σοβαρά τις πληθωριστικές πιέσεις, η μέση τιμή του βασικού επιτοκίου είχε φτάσει το 11%. Το 1981, ο πρόεδρος του Fed, Πωλ Βόλκερ (Paul Volcker, 1927-), αύξησε

τα επιτόκια στο 20% και κατόπιν στο 21,5%. Ενώ αυτή η βάναυση νομισματική πολιτική κατεύνασε τον πληθωρισμό (από 13,5% το 1981 σε 3,5% το 1983), οι επιπτώσεις που επέφερε στην απασχόληση και στη διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου, εντός και εκτός συνόρων της αμερικανικής οικονομίας, ήταν θλιβερές.

Εντούτοις, με αυτόν τον τρόπο οι ΗΠΑ κατάφεραν να λύσουν τα δύο βασικά προβλήματα που αντιμετώπιζε η οικονομική τους κυριαρχία: το πρόβλημα της ανταγωνιστικότητας των αμερικανικών επιχειρήσεων (σε σχέση με τις γερμανικές και ιαπωνικές) και το πρόβλημα του ελλειμματικού εμπορικού ισοζυγίου. Πώς; Πολύ απλά, ελκύοντας τεράστια κεφάλαια από τον υπόλοιπο κόσμο.

Οι υψηλές αποδόσεις στα επιτόκια σε συνδυασμό με το χαμηλότερο πληθωρισμό των ΗΠΑ (σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο) αποδείχθηκαν ιδιαίτερα ελκυστικά. Για άλλη μία φορά, η κυβέρνηση των ΗΠΑ ένιωθε ασφαλής καθώς μπορούσε να χρηματοδοτήσει το εκτεταμένο αμυντικό της πρόγραμμα, το οποίο έπαιξε βαρύνοντα ρόλο στην καταπολέμηση της ανεργίας μέσα σε λίγα χρόνια, αυξάνοντας παράλληλα το δημοσιονομικό της έλλειμμα. Τα δύο ελλείμματα, το δημοσιονομικό και εκείνο του εμπορικού ισοζυγίου, άλλαξαν ολόκληρο το τοπίο στη *μετά το 1970* καπιταλιστική οικονομία. Στο λεξιλόγιό μας θα αναφερόμαστε σ' αυτό το διπλό έλλειμμα ως **Παγκόσμιο Μινώταυρο** (θα εξηγήσουμε παρακάτω γιατί αναφερόμαστε στο μύθο του Μίνωα) τις πατημασιές του οποίου συναντάμε παντού σήμερα γύρω μας και η κατάρρευση του οποίου, το 2008, εγκαινίασε μία νέα, την τρίτη κατά σειρά, φάση της μεταπολεμικής οικονομίας.

Γυρίζοντας πίσω στα γεγονότα των αρχών του 1970, οι δυσοίωνες προσδοκίες που είχε δημιουργήσει μια ενδεχόμενη υποτίμηση του δολαρίου επαληθεύτηκαν. Μέσα σε δύο χρόνια το δολάριο είχε χάσει 30% της αξίας του έναντι του μάρκου και 20%, έναντι του γιεν και του γαλλικού φράγκου. Ξαφνικά, οι χώρες παραγωγής πετρελαίου αντιλήφθηκαν πως όταν μετρούσαν την αξία του «μαύρου χρυσού» σε πραγματικό χρυσό, ο μαύρος έχανε διαρκώς την αξία του, μιας και η τιμή του κίτρινου, πραγματικού, χρυσού αυξανόταν πολύ γρηγορότερα. Τα μέλη του Οργανισμού Εξαγωγών Πετρελαιοπαραγωγών Χωρών (ΟΠΕΧ), τα οποία ρυθμίζανε την τιμή του πετρελαίου σύμφωνα με την ποσότητα που παρήγαγαν, σύντομα κλήθηκαν σε συντονι-

σμένη δράση για αύξηση της τιμής του. Το 1971, η τιμή του βαρελιού έφτανε στα 3 δολάρια το βαρέλι. Το 1973, η τιμή κυμαίνονταν μεταξύ των 8 και 9 δολαρίων και προς το τέλος της δεκαετίας, έφτασε τα 15. Στη διάρκεια της επόμενης δεκαετίας, η τιμή του έφτασε τα 30 δολάρια[7].

Βέβαια, δεν ήταν μόνο οι τιμές του πετρελαίου που ανήλθαν σε τόσο πρωτοφανή και υψηλά επίπεδα. Όλα τα βασικά βιομηχανικά προϊόντα «χτύπησαν κόκκινο», σχεδόν ταυτόχρονα: ο βωξίτης (165%), το ασήμι (1.065%) κασσίτερος (220%) είναι μόνο μερικά παραδείγματα. Το τέλος του Παγκόσμιου Σχεδίου διόγκωσε υπερβολικά το κόστος παραγωγής του βιομηχανικού τομέα. Η ευρύτατα διαδεδομένη άποψη για το τι ακριβώς συνέβη στις αρχές του 1970 είναι ότι κόντρα στα συμφέροντα και στη βούληση των ΗΠΑ, οι χώρες του ΟΠΕΧ, προσπάθησαν να ανακτήσουν την πραγματική τιμή του πετρελαίου που παρήγαγαν, περιορίζοντας την παραγόμενη ποσότητά του κι έτσι, πιέζοντας την τιμή του στα ύψη.

Αυτή όμως η εξήγηση δεν αντέχει στην κριτική. Για ποιο λόγο οι ΗΠΑ δεν αντιδράσανε σθεναρά σε μια τέτοια εξέλιξη, αν πράγματι η αύξηση της τιμής του πετρελαίου πήγαινε κόντρα στα συμφέροντά τους; Στα απομνημονεύματά του, ο πρώην υπεύθυνος για τις εξωτερικές υποθέσεις των ΗΠΑ, Χένρι Κίσινγκερ (Henry Kissinger, 1923-) έγραφε ότι: «Ποτέ ξανά στην ιστορία, μία τόσο μικρή και αδύναμη ομάδα κρατών, δεν ήταν ικανή να επιβάλλει μια τόσο δραματική αλλαγή στην πλειοψηφία του υπόλοιπου κόσμου, μετά από μία τόσο ήπια διαμαρτυρία». Ο ίδιος ο Κίσινγκερ, σε συνέντευξή του, αναρωτήθηκε, ρητορικά «Ποιος οδήγησε την τιμή του πετρελαίου στα ύψη;», δίνοντας άμεσα ο ίδιος την απάντηση: «Εμείς!».

Είναι πλέον γενικά αποδεκτό ότι οι ΗΠΑ είδαν με καλό μάτι (για να μην πούμε ότι προκάλεσαν) την αύξηση της τιμής του πετρελαίου. Γιατί όμως να το κάνουν; Πράγματι, αυτή η αύξηση και η πετρελαϊκή κρίση που δημιουργήθηκε, είχε τεράστιο κόστος παντού -και στις ΗΠΑ. Για πρώτη φορά στην ιστορία του καπιταλισμού έκαναν την εμφάνισή τους ταυτόχρονα τα ασυνήθιστα υψηλά επίπεδα ανεργίας και πλη-

7. Hammes D., & Wills D. (2005), "Black Gold: The End of the Bretton Woods and the Oil-Price Shocks of the 1970s", The Independent Review, 10, 501-511

θωρισμού, ένα φαινόμενο που ονομάστηκε ***στασιμοπληθωρισμός***. Είχε συμφέρον η κυβέρνηση των ΗΠΑ να προκαλέσει κάτι τέτοιο;

Σίγουρα, η αμερικανική πολιτική δεν επεδίωξε τον στασιμοπληθωρισμό. Όμως, επεδίωξε κάτι άλλο. Με δεδομένο το τεράστιο διπλό έλλειμμα που αντιμετώπιζε (έλλειμμα κρατικού προϋπολογισμού, δηλαδή δημοσιονομικό έλλειμμα, και έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο της χώρας), οι ΗΠΑ αντιμετώπιζαν ένα μεγάλο δίλημμα:

- είτε να περικόψουν βάναυσα τις δημόσιες δαπάνες και το βιοτικό επίπεδο της αμερικανικής μεσαίας και ανώτερης κοινωνικής τάξης,
- είτε να βρουν μια εναλλακτική στρατηγική που θα επέτρεπε στις ΗΠΑ να απελευθερωθούν από τα δεσμά των «δίδυμων ελλειμμάτων» (εμπορικού ισοζυγίου και δημοσιονομικό).

Οι ΗΠΑ επέλεξαν το δεύτερο: έψαξαν και βρήκαν έναν τρόπο που τους επέτρεπε όχι μόνο να διατηρήσουν ψηλά τις δαπάνες και τα ελλείμματά τους, αλλά και να τα αυξήσουν πολύ παραπάνω. Όπως αναφέραμε επί τροχάδην παραπάνω, αυτό το πέτυχαν πετώντας το «μπαλάκι» του διπλού τους ελλείμματος στον υπόλοιπο κόσμο -ελκύοντας τεράστια κεφάλαια από την Ευρώπη και την Ασία, με τα οποία έκλινε η ψαλίδα των όλο και διογκούμενων αμερικανικών ελλειμμάτων.

Το μεγάλο ατού των ΗΠΑ, το οποίο τους έδωσε τη δυνατότητα να «αποδράσουν» από το πρόβλημα του ελλείμματος, χωρίς να το λύσουν (για την ακρίβεια μεγεθύνοντας τα ελλείμματα), ήταν το γεγονός ότι το δολάριο ήταν παρέμενε το βασικό αποθεματικό νόμισμα. Με άλλα λόγια, οι σημαντικότερες οικονομίες του κόσμου, χρησιμοποιούν το δολάριο για τις μεταξύ τους συναλλαγές σε βασικές βιομηχανικές πρώτες ύλες (από πετρέλαιο έως χαλκό). Ο σκοπός της νέας στρατηγικής των ΗΠΑ ήταν να καλύπτεται το διπλό έλλειμμα (του κράτους και το εμπορικό) από συνεχείς μεταφορές κεφαλαίων από τον υπόλοιπο κόσμο προς τις ΗΠΑ.

Δύο ήταν οι προϋποθέσεις για να πετύχει μία τέτοια πολιτική και να στέλνουν οι «ξένοι», εθελοντικά, τα κεφάλαιά τους στη Νέα Υόρκη:

- Η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των αμερικανικών επιχειρήσεων, σε σχέση με εκείνη των γερμανικών και ιαπωνικών και

➜ Η αύξηση της διαφοράς μεταξύ του πληθωρισμού στις ΗΠΑ από τον πληθωρισμό αλλού.

Η πρώτη ήταν δυνατόν να επιτευχθεί με δύο τρόπους. Είτε προωθώντας την παραγωγικότητα στις ΗΠΑ είτε μειώνοντας το μοναδιαίο κόστος. Η απόφαση που πάρθηκε λειτούργησε και προς τις δύο κατευθύνσεις. Τα εργασιακά κόστη συμπιέστηκαν στις ΗΠΑ (με την ουσιαστική αποδόμηση της αμερικανικής αγοράς εργασίας) και την ίδια στιγμή η διεθνής τιμή του πετρελαίου αυξήθηκε. Η κύρια υπόθεση της Ουάσινγκτον ήταν (α) ότι τα εργασιακά κόστη δε θα συμπιέζονταν στη Γερμανία και στην Ιαπωνία όσο στις ΗΠΑ (καθώς οι αμερικανικές συνδικαλιστικές ενώσεις και οι κοινωνικές συμβάσεις προστασίας της εργασίας ήταν πολύ πιο ανίσχυρες στις ΗΠΑ) και (β) ότι το κόστος της ενέργειας θα αυξανόταν περισσότερο στη Γερμανία και στην Ιαπωνία απ' ότι στις ΗΠΑ (καθώς οι ΗΠΑ, αντίθετα με τη Γερμανία και την Ιαπωνία, είχαν και πολύ περισσότερο πετρέλαιο και οι εταιρείες τους σχεδόν μονοπωλούσαν τη διανομή της διεθνούς παραγωγής πετρελαίου).

Εντέλει, οι ιθύνοντες της Ουάσινγκτον αποδείχθηκαν σωστοί! Οι αμερικανικές εταιρείες αύξησαν την παραγωγικότητά τους, ο πληθωρισμός στις ΗΠΑ αποδείχτηκε (αν και υψηλός) χαμηλότερος από τον ευρωπαϊκό και έτσι, τα ξένα κεφάλαια άρχισαν να ρέουν προς τη Γουόλ Στριτ.

Η νέα, δεύτερη, μεταπολεμική περίοδος είχε ξεκινήσει. Οι μέρες που οι ΗΠΑ έπαιζαν το ρόλο του βασικού χρηματοδότη της Γερμανίας και της Ιαπωνίας είχαν περάσει ανεπιστρεπτί. Οι προστατευόμενοι των ΗΠΑ ξάφνου μετατράπηκαν σε χρηματοδότες των ελλειμμάτων των έως τότε ευεργετών τους. Στη νέα εποχή οι ΗΠΑ θα εισήγαγαν προϊόντα δίχως φειδώ και το αμερικανικό κράτος θα ξόδευε αδιακρίτως χωρίς το φόβο του όλο και αυξανόμενου ελλείμματος, το οποίο καλυπτόταν από τους ξένους επενδυτές, οι οποίοι έστελναν πακτωλούς κεφαλαίων για τοποθέτηση στη Γουόλ Στριτ: για αγορές μετοχών ιδιωτικών εταιρειών που διακινούνταν στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης, για άμεσες επενδύσεις σε νέες αμερικανικές παραγωγικές μονάδες (π.χ. ίδρυση από την Toyota εργοστασίων στις ΗΠΑ) και τέλος, αγορές ομολόγων του αμερικανικού δημοσίου (δηλαδή, άμεσο δανεισμό του αμερικανικού κράτους).

Άσκηση 3.6.

Να συγκρίνετε την παραπάνω περίπτωση με ένα εναλλακτικό σενάριο όπου η αύξηση της τιμής του πετρελαίου γινόταν σε μια περίοδο όπου το εργατικό κόστος στις ΗΠΑ αυξανόταν, την ώρα που το γερμανικό και ιαπωνικό κόστος εργασίας μειωνόταν. Ποιες θα ήταν οι εξελίξεις σε αυτή την, εναλλακτική, περίπτωση όσον αφορά το διπλό έλλειμμα των ΗΠΑ;

3.7. Ο Παγκόσμιος Μινώταυρος γεννιέται

Ποια η γεωπολιτική σημασία του αρχικού Μινώταυρου, όσο μπορούμε να κρίνουμε από την ελληνική μυθολογία; Οι Αθηναίοι, σύμφωνα πάντα με το μύθο, έστελναν ανά τακτά χρονικά διαστήματα νέες και νέους ανθρώπους στο βασιλιά της Κρήτης, το Μίνωα, για να ταΐζει το κτήνος που εκείνος κρατούσε στο Λαβύρινθο. Το έκαναν για να διατηρηθεί η ειρήνη στο Αιγαίο, κάτι σαν ανθρωποθυσίες στο όνομα μιας ισορροπίας τρόμου.

Ο λόγος που χρησιμοποιούμε εδώ την αλληγορία του Μινώταυρου είναι ότι μετά το 1971 (και έως το 2008), η σχέση ΗΠΑ και του υπόλοιπου καπιταλιστικού κόσμου έμοιαζε με τη σχέση της μινωικής Κρήτης με τον υπόλοιπο ελλαδικό κόσμο. Βέβαια κανένας δεν έστελνε ανθρώπους να φαγωθούν σε κάποια υπόγεια στοά της Νέας Υόρκης. Όμως έστελναν τα κεφάλαιά τους, εθελοντικά μεν, ώστε να ταΐζουν συστηματικά το κτήνος του διπλού αμερικανικού ελλείμματος. Μια παγκόσμια τελετουργία διάρκειας τριών δεκαετιών που διαμόρφωσε τη δεύτερη μεταπολεμική φάση και, μαζί με αυτή, τον κόσμο όλο.

Έτσι, η αμερικανική κυβέρνηση κατάφερε να λύσει το πρόβλημα ων «δίδυμων ελλειμμάτων», δίχως να αντιμετωπίσει τα ελλείμματα καθαυτά. Όντως, τα ελλείμματα διαρκώς και αυξάνονταν, δίχως όρια. Από τα 1985 μέχρι και το 2008 η εισροή ξένων κεφαλαίων κυμαινόταν μεταξύ 3 και 5 δισεκατομμυρίων δολαρίων καθαρών **ημερησίως**. Η εποχή του **Παγκόσμιου Μινώταυρου** είχε πλέον ανατείλει. Όσο η όρεξη του **Μινώταυρου** ικανοποιούνταν, η συνολική ζήτηση των μεγάλων οικονομιών του πλανήτη για βιομηχανικά προϊόντα, αλλά και πρώτες ύλες, θα διατηρούνταν σε επίπεδα που συντηρούσαν την ανάπτυξη του ΑΕΠ παγκοσμίως. Μπορεί τα εισοδήματα αυτά να ανα-

κατανέμονταν ιδιαίτερα άνισα, και πολλές, μεγάλες κοινωνικές ομάδες (τόσο στον Τρίτο Κόσμο όσο και στον Πρώτο) να βυθίζονταν στη φτώχεια, όμως ο παγκόσμιος καπιταλισμός φάνταζε εύρωστος και σφριγηλός.

Το πιο ενδιαφέρον χαρακτηριστικό του **Παγκόσμιου Μινώταυρου** ήταν το γεγονός ότι αυτές οι εισροές κεφαλαίων προς τις ΗΠΑ ήταν εντελώς εθελοντικές. Κανείς δεν επέβαλε στους μη Αμερικανούς κεφαλαιούχους να στείλουν τα χρήματά τους στη Νέα Υόρκη. Το ερώτημα λοιπόν τίθεται άλλη μια φορά: γιατί τα έστελναν; Θα συνοψίσουμε τουλάχιστον τέσσερις λόγους που εξηγούν τη βούληση των ανά τον κόσμο κεφαλαιούχων να χρηματοδοτήσουν το αυξανόμενο «δίδυμο έλλειμμα» των ΗΠΑ:

1. Η θέση του δολαρίου ως βασικού αποθεματικού νομίσματος, η οποία μάλιστα ενισχύθηκε, και έγινε περισσότερο εμφανής, μετά την αβεβαιότητα που δημιούργησε η κατάρρευση του Παγκόσμιου Σχεδίου γενικά και του συστήματος συναλλαγματικών ισοτιμιών του Μπρέτον Γουντς ειδικότερα

2. Η αύξηση του ενεργειακού κόστους κατά τη διάρκεια του 1970, η οποία αύξησε το σχετικό κόστος παραγωγής στη Γερμανία και την Ιαπωνία.

3. Η αύξηση της κερδοφορίας των αμερικανικών επιχειρήσεων, που έκανε τις ΗΠΑ να μοιάζουν ελκυστικός προορισμός για τις ξένες επενδύσεις και που προήλθε από τη μείωση των ημερομισθίων και από τη συνεπακόλουθη μείωση του πληθωρισμού, καθώς επίσης και από τις τεχνολογικές βελτιώσεις που ήταν συνδεδεμένες κυρίως με την αμυντική-πολεμική βιομηχανία.

4. Η στρατιωτική κυριαρχία των ΗΠΑ, η οποία μεγεθύνθηκε μετά το 1991, οπότε οι Ηνωμένες Πολιτείες απέμειναν η μοναδική Μεγάλη Δύναμη.

Ας δούμε κάθε έναν από τους παραπάνω λόγους ξεχωριστά.

Αποθεματικό Νόμισμα

Όσο το Παγκόσμιο Σχέδιο επιβίωνε, δεν είχε μεγάλη σημασία ποιο νόμισμα κρατούσε κάποιος, αφού οι συναλλαγματικές ισοτιμίες ήταν

σταθερές έναντι του δολαρίου και το τελευταίο, σε σταθερή σχέση με το χρυσό. Παρ' όλα αυτά, το δολάριο κυρίευε τα αποθεματικά των Γερμανών βιομήχανων, των Γάλλων οινοπαραγωγών και των Ιαπώνων τραπεζιτών, οι οποίοι το προτιμούσαν λόγω των κεφαλαιακών ελέγχων, δηλαδή των περιορισμών που υπήρχαν αναφορικά με την ποσότητα νομισμάτων που είχε δικαίωμα μία χώρα να μετατρέπει σε δολάρια κάθε φορά.

Στη νέα εποχή που ξεκίνησε το 1971 με την κατάρρευση του Παγκόσμιου Σχεδίου, τα νομίσματα αποδεσμεύτηκαν το ένα από το άλλο και όλα τους από το χρυσό. Ξάφνου, οι ισοτιμίες άλλαζαν μέρα με τη μέρα, λεπτό προς λεπτό -έτσι, χωρίς σχέδιο, ανάλογα με τη ζήτηση και την προσφορά του κάθε νομίσματος. Αυτές οι αυξομειώσεις, η ελεύθερη διακύμανση των ισοτιμιών, δημιούργησε μεγάλη ανασφάλεια στους κεφαλαιούχους (καθώς μια υποτίμηση του νομίσματος στο οποίο είχαν το κεφάλαιό τους θα ήταν καταστροφική) και τους έστρεψε προς το δολάριο. Από τότε, όποτε τα σύννεφα μιας νέας κρίσης κάνουν την εμφάνισή τους στον παγκόσμιο ορίζοντα, όλοι καταφεύγουν στο δολάριο με τον ίδιο τρόπο, όπως και κατά τη διάρκεια της κρίσης του 2008.

Ίσης σημασίας είναι το γεγονός ότι πολλά βασικά προϊόντα τιμολογούνται σε δολάρια. Αυτό τοποθετεί τις ΗΠΑ σε μια εξαιρετικά προνομιακή θέση: αυτής της μοναδικής στον κόσμο χώρας της οποίας η ζήτηση για το νόμισμά της δεν αντανακλά απλώς μια αύξηση στη ζήτηση των προϊόντων και των υπηρεσιών που παράγει. Για παράδειγμα, ας αναλογιστούμε για λίγο το δολάριο της Σιγκαπούρης. Ο μοναδικός λόγος για τον οποίο η ζήτηση για τέτοια νομίσματα μπορεί να αυξηθεί, είναι όταν καταναλωτές που μένουν εκτός Σιγκαπούρης, θέλουν να αγοράσουν προϊόντα που προέρχονται από εκεί ή όταν θέλουν να την επισκεφτούν και πρέπει να μετατρέψουν το νόμισμά τους σε συνάλλαγμα. Εάν τα προϊόντα και οι υπηρεσίες της Σιγκαπούρης γίνουν λιγότερο ελκυστικά στους ξένους αγοραστές ή όταν το χρέος της χώρας αυξάνεται δημιουργώντας ανασφάλεια στους επενδυτές, η ζήτηση για τα δολάρια Σιγκαπούρης θα μειωθεί και έτσι το νόμισμα θα υποτιμηθεί σε σχέση με τα νομίσματα των υπολοίπων χωρών. Για τη μόνη χώρα στον κόσμο που η ζήτηση του νομίσματός της μπορεί να αυξηθεί ακόμα κι όταν η ζήτηση για τα αγαθά και τις υπηρεσίες που παράγει είναι οι ΗΠΑ. Ας δούμε γιατί συμβαίνει αυτό.

Όταν ένας κάτοικος της Σιγκαπούρης ή της Γερμανίας ή της Κίνας βάζει βενζίνη στο αυτοκίνητό του, η αγορά αυτή μεταφράζεται σε αύξηση της ζήτησης αμερικανικών δολαρίων. Αυτό ισχύει ακόμα κι εάν το πετρέλαιο διυλίζεται σε γαλλικά διυλιστήρια που αγοράζουν το ακατέργαστο καύσιμο από επιχειρήσεις της Λιβύης και το έχουν μεταφέρει στην άκρη του κόσμου με κάποιο ελληνικό δεξαμενόπλοιο, χωρίς καμία ανάμειξη της αμερικανικής κυβέρνησης ή κάποιας αμερικανικής επιχείρησης. Πώς συμβαίνει αυτό; Επειδή απλώς το πετρέλαιο τιμολογείται και πωλείται σε δολάρια. Π.χ. έστω ότι η αγορά βενζίνης στη Σιγκαπούρη σημαίνει την αγορά αργού πετρελαίου από τη Λιβύη και τη χρήση του ελληνικών τάνκερ για τη μεταφορά. Η σιγκαπουριανή εταιρεία θα πρέπει να αλλάξει τα ντόπια της δολάρια με αμερικανικά, με τα οποία θα πληρώσει τους Λίβυους προμηθευτές και τον Έλληνα εφοπλιστή. Αν και κανένας Αμερικανός πολίτης ή επιχείρηση δεν έχει κουνήσει το μικρό του δαχτυλάκι, η ζήτηση αμερικανικών δολαρίων έχει αυξηθεί. Εξού και η προνομιακή θέση του αμερικανικού δολαρίου.

Περιληπτικά, το μοναδικό νόμισμα το οποίο έχει ζήτηση για λόγους που δεν έχουν να κάνουν με οικονομικές δραστηριότητες της χώρας από την οποία προέρχεται το αγαθό ή υπηρεσία που αγοράζεται, είναι το αμερικανικό δολάριο. Το προνόμιο αυτό ενδυναμώνει τις αμερικανικές αρχές, δίνοντάς τους το δικαίωμα να δημιουργούν μεγάλα ελλείμματα, που άλλες οικονομίες δε θα μπορούσαν να αντέξουν. Επιπλέον, αποδίδει στις αμερικανικές αρχές μία άλλη σημαντική δυνατότητα: μια διεθνής κρίση, ακόμα κι όταν χτυπά στην καρδιά των ΗΠΑ, τείνει να δημιουργεί εξισορροπητικές τάσεις, καθώς ξένα κεφάλαια εισρέουν άμεσα στη Νέα Υόρκη, ψάχνοντας καταφύγιο εν καιρώ αβεβαιότητας,

Αυξανόμενο ενεργειακό κόστος

Η απόφαση των ΗΠΑ να εξωθήσει τις τιμές του πετρελαίου στα ύψη είχε βασικό στόχο την εξάλειψη της διαφοράς ανταγωνιστικότητας των αμερικανικών επιχειρήσεων σε σχέση με τις γερμανικές και ιαπωνικές. Αυτό επιβεβαιώνεται από τα στοιχεία που μετρούνε την εξάρτηση της κάθε χώρας από την εισαγωγή πετρελαίου. Ενώ οι ΗΠΑ εισήγαγαν κατά μέσο όρο το 32,5% της συνολικής ποσότητας πε-

τρελαίου που χρειάζονταν κάθε χρόνο, το αντίστοιχο ποσοστό ήταν πάνω από 85% για την Ευρώπη και πάνω από 95% για την Ιαπωνία.

Εκτός από την εξάρτηση στην εισαγωγή πετρελαίου, δύο ακόμα παράγοντες συνέβαλλαν στο να επωφεληθεί η Αμερική από την αύξηση των τιμών του πετρελαίου. Πρώτον, καθώς το εμπόριο πετρελαίου ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με τις αμερικανικές πολυεθνικές, οι υψηλότερες τιμές σήμαιναν υψηλότερα έσοδα και υψηλότερα κέρδη. Δεύτερον, λόγω του δολαρίου ως βασικού αποθεματικού νομίσματος (που είδαμε παραπάνω) τα έσοδα των εξαγωγών πετρελαίου (π.χ. των αραβικών χωρών), κατέληγαν πίσω στη Νέα Υόρκη με τη μορφή επενδύσεων σε μετοχές των αμερικανικών εταιρειών ή μιας αυξημένης ζήτησης αμερικανικών ομολόγων.

Βέβαια, οι επιπτώσεις μιας σειράς από γεγονότα, όπως ήταν και η πετρελαϊκή κρίση, δεν κινούνταν προς μία και μόνο κατεύθυνση. Ιαπωνικές και γερμανικές βιομηχανίες αντέδρασαν πολλές φορές θετικά στο σοκ που υπέστησαν από την άνοδο των τιμών, κάνοντας διάφορες καινοτομίες και μετασχηματίζοντας τη βιομηχανική τους παραγωγή, με τρόπους που πολλές φορές μπορούσαν να συγκριθούν με τα άμεσα οφέλη που αποκόμισαν οι ΗΠΑ από αυτή την αύξηση. Για παράδειγμα, η Γερμανία, και πολύ περισσότερο η Ιαπωνία, έκτοτε μετατόπισαν το βάρος των επενδυτικών προγραμμάτων τους σε προϊόντα υψηλής τεχνολογίας, απ' ότι σε παραδοσιακές ενεργοβόρες πρακτικές. Ακόμα και σε τομείς όπως αυτός της παραγωγής αυτοκινήτων, παρήγαγαν μία νέα γενιά μικρών και αποτελεσματικών αυτοκινήτων, που κατάφεραν και ανταγωνίστηκαν επιτυχώς την αμερικανική αυτοκινητοβιομηχανία.

Όπως και να 'χει, παρά τις αντικρουόμενες επιπτώσεις, μπορούμε να πούμε με σιγουριά ότι τελικά το σχέδιο των Αμερικανών αξιωματούχων πέτυχε. Το υψηλότερο ενεργειακό κόστος, έστρεψε το γενικό ισοζύγιο οικονομικής ισχύος προς όφελος των ΗΠΑ, επιτρέποντάς τους τη διατήρηση υψηλών ελλειμμάτων και στηρίζοντας τη θέση τους ως παγκόσμια δύναμη -βλ. παρακάτω διάγραμμα. Το κόστος της πετρελαϊκής κρίσης έγινε αισθητός σχεδόν παντού, με την οικονομική μεγέθυνση να μειώνεται και με τις τιμές και την ανεργία να αυξάνονται, σε όλες τις αναπτυγμένες βιομηχανικές χώρες. Ωστόσο, η μεγέθυνση μειώθηκε πολύ λίγο στις ΗΠΑ συγκρινόμενη με εκείνη της Δυτικής Ευ-

ρώπης και Ιαπωνίας, ενώ στην πρώτη ήταν κατά μέσο όρο λιγότερο από -0,5%, για τις υπόλοιπες ανήλθε περίπου στο -2% και -6% αντίστοιχα. Παρόμοια, ο πληθωρισμός και η ανεργία αυξήθηκαν μεν και στις ΗΠΑ, αλλά πολύ λιγότερο απ' ότι αλλού δε.

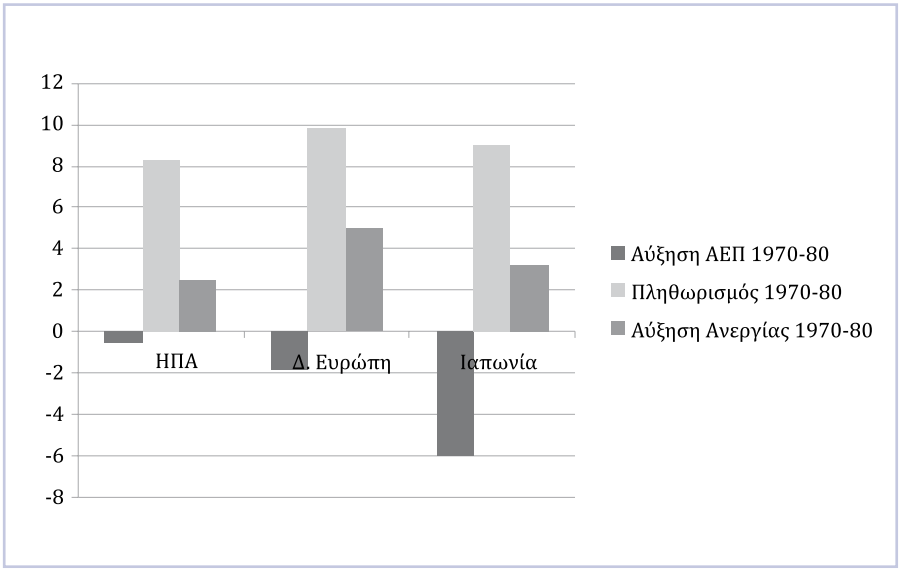

Καθηλωμένοι πραγματικοί μισθοί και υψηλή παραγωγικότητα

Η βασική στρατηγική των κυβερνήσεων των ΗΠΑ της δεκαετίας του 1960, αυτή που διαπερνούσε όλες τις αντίρροπες τάσεις του πολιτικού κατεστημένου, ήταν ότι η κοινωνία είχε έναν συλλογικό στόχο: να μειώσει τις ανισότητες των ευκαιριών κι έτσι να εξομαλύνει τις κοινωνικές εντάσεις μέσω προγραμμάτων που θα βοηθούσαν τις περισσότερο ασθενείς κοινωνικές ομάδες, με το κόστος –εάν χρειαστεί– της επιβολής υψηλότερης φορολογίας για όσους έχουν την άνεση να πληρώσουν.

Όσο κυνικό κι αν ακούγεται, αυτό ήταν το τίμημα που οι πιο ευκατάστατες κοινωνικές τάξεις των ΗΠΑ έπρεπε να πληρώσουν ώστε να εξασφαλίσουν την κοινωνική ανοχή στον Πόλεμο του Βιετνάμ. Οι αναδιανεμητικές αυτές πολιτικές είχαν θετικές επιπτώσεις στη μεί-

ωση των ρατσιστικών κρουσμάτων και στην αποκατάσταση των δικαιωμάτων των αφροαμερικανών, καθώς επίσης και στην αποδοχή της ιδέας ότι ένα ισχυρό κράτος πρέπει να είναι υπεύθυνο για τη χρηματοδότηση της εκπαίδευσης και της υγειονομικής περίθαλψης των ευπαθών ομάδων. Τέτοιου είδους πολιτικές ήταν που ενεργοποίησαν τις επιδιώξεις μιας ολόκληρης γενιάς για κοινωνική δικαιοσύνη.

Παρόλα αυτά, ο Πόλεμος του Βιετνάμ, ιδίως μετά το 1970 με την αύξηση των θυμάτων και την πλήρη απώλεια οποιουδήποτε ηθικού επιχειρήματος υπέρ της σφαγής των αμάχων, κυριολεκτικά πόλωσε την αμερικανική κοινωνία και έδωσε το έναυσμα σε μια έντονη πολιτική δραστηριότητα αμφισβήτησης του **Παγκόσμιου Σχεδίου** από την αμερικανική νεολαία. Το αποτέλεσμα ήταν ότι η κατεστημένη τάξη ένιωσε ότι τελούσε σε καθεστώς πολιορκίας. Όλα ήταν έτοιμα για μια μεγάλη νέα σύγκρουση μεταξύ εχόντων και μη εχόντων, μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, μεταξύ εκείνων που συνέχιζαν να σκέπτονται για τα εθνικά και διεθνή θέματα με όρους του **Παγκόσμιου Σχεδίου** που ψυχορραγούσε και εκείνων που αντιλαμβανόντουσαν τις αλλαγές της εποχής τους. Η αμερικανική κοινωνία είχε μετατραπεί σ' έναν τόπο όπου η καθεστηκυία τάξη έπραττε κατά βούληση, ενώ οι υπόλοιποι επωμίζονταν τα βάρη μιας πολιτικής που σήμανε τη νέα εποχή.

Με τις τιμές του πετρελαίου στα ύψη προστέθηκε και το εμπάργκο των Αραβικών χωρών που δικαιολογήθηκε ως στάση αλληλεγγύης με τους Παλαιστινίους στη διάρκεια του αραβοϊσραηλινού πολέμου το 1973. Μεγάλες ουρές δημιουργήθηκαν στα βενζινάδικα, ενώ τα εργοστάσια περιόρισαν την παραγωγή λόγω έλλειψης πρώτων υλών και ηλεκτρικού ρεύματος. Ήταν το έναυσμα, η δικαιολογία, για την ντε φάκτο κατάργηση του κοινωνικού συμβολαίου μεταξύ άρχουσας τάξης και εργαζόμενων.

Τα εργατικά συνδικάτα ξεκίνησαν να απαιτούν υψηλότερους ονομαστικούς μισθούς για τα μέλη τους. Οι εργοδότες φαντάζονταν μια αγορά εργασίας δίχως συνδικάτα. Η κατάσταση σύντομα έγινε έκρυθμη. Σε αυτή τη συγκρουσιακή ατμόσφαιρα, οι παντοδύναμες πολυεθνικές άδραξαν την ευκαιρία για να παγώσουν τους μισθούς και να αυξήσουν την παραγωγικότητα των εργαζομένων τους. Οι απολύσεις εκφόβισαν τους εργαζόμενους σε βαθμό να αποδεχθούν την κατάργηση ή απομάκρυνση των συνδικάτων από τους χώρους δουλειάς. Σε συν-

δυασμό με το μεγάλο πληθωρισμό της εποχής, οι πραγματικοί μισθοί καταβαραθρώθηκαν -βλ. επόμενο διάγραμμα.

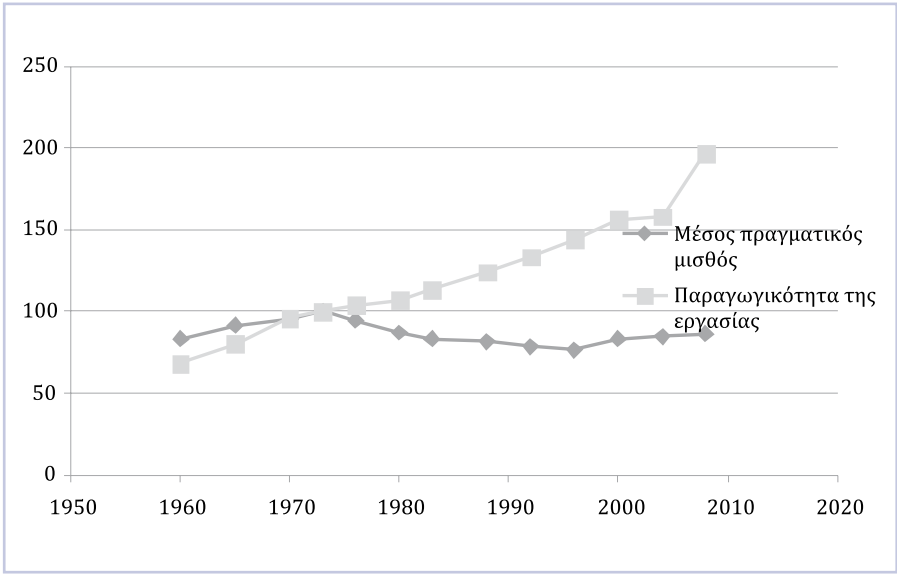

Στο διάγραμμα βλέπουμε ότι ο μέσος αμερικανικός μισθός ακόμα και σήμερα δεν κατάφερε να φτάσει το επίπεδο του 1973. Αντίθετα, η παραγωγικότητα των αμερικανών εργαζόμενων τινάχθηκε στα ύψη. Σε αυτό βοήθησε και ένας άλλος σημαντικός παράγοντας, πέραν της εντατικοποίησης της εργασίας: η χρήση νέων τεχνολογιών (με πρώτο και καλύτερο τον ηλεκτρονικό υπολογιστή).

Τι ακριβώς συμβαίνει όταν οι πραγματικοί μισθοί μειώνονται ή παραμένουν σταθεροί σε περιόδους που η παραγωγικότητα αυξάνεται θεαματικά; Τα κέρδη πολλαπλασιάζονται! Η υψηλή κερδοφορία των εγχώριων αμερικανικών επιχειρήσεων είναι ένας επιπλέον λόγος που εξηγεί γιατί το μη αμερικανικό κεφάλαιο εισέρρεε εθελοντικά στα σαγόνια του Παγκόσμιου Μινώταυρου από όλες τις μεριές του πλανήτη -βλ. παρακάτω διάγραμμα.

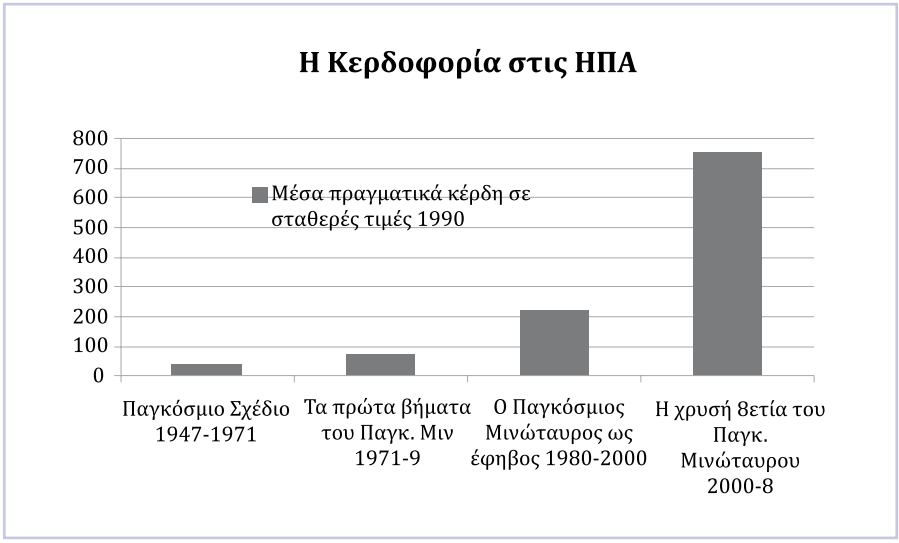

Γεωπολιτική ισχύς και το παράδειγμα της Αργεντινής

Το γεγονός ότι οι ΗΠΑ ηγήθηκαν της Δύσης, όχι μόνο σε οικονομικούς αλλά και σε γεωπολιτικούς όρους, έπαιξε και αυτό σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της μεταναστευτικής τάσης του διεθνούς κεφαλαίου προς τη Νέα Υόρκη. Η στρατιωτική υπεροχή των ΗΠΑ συνεισέφερε και αυτή στο τάισμα του **Παγκόσμιου Μινώταυρου**.

Βέβαια, εάν οι προσδοκίες απόδοσης των ξένων κεφαλαίων στις ΗΠΑ δεν ήταν τόσο υψηλές, δε θα είχαν εισρεύσει σε τέτοιο βαθμό τα κεφάλαια αυτά. Όμως η γεωπολιτική και στρατιωτική δύναμη έπαιξε κι αυτή το ρόλο της στη δημιουργία των θετικών προσδοκιών απόδοσης που λειτούργησαν σαν μαγνήτες. Αν μη τι άλλο, οι ξένοι επενδυτές γνώριζαν ότι οι ΗΠΑ θα χρησιμοποιούνταν ακόμα και στρατιωτική ισχύ για να προασπίσουν τα συμφέροντά τους, με τα οποία συνέδεε όλο και περισσότερο την τύχη του το διεθνές κεφάλαιο.

Η κυβερνητική στρατηγική που έθρεψε και γιγάντωσε τον **Παγκόσμιο Μινώταυρο** ενισχύθηκε από τη προεδρία Ρίγκαν (Ronald Reagan, 1911-2004) στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Μετά την προεδρία του δημοκρατικού Κάρτερ, η κυβέρνηση Ρίγκαν σφράγισε τη συναινετική πλέον πολιτική διόγκωσης των αμερικανικών ελλειμμάτων στη βάση πολιτικών που στόχευαν στην αποπληρωμή τους

ή στον ισοσκελισμό τους, μέσω της προσέλκυσης τεράστιων ποσοτήτων ξένων κεφαλαίων. Σε αυτό το πλαίσιο, αυξήθηκε θεαματικά η ισχύς του χρηματοοικονομικού τομέα, ο οποίος πλέον έπαιζε το ρόλο του διαμεσολαβητή μεταξύ των ξένων κεφαλαιούχων, της αμερικανικής κυβέρνησης (που δανειζόταν από αυτούς) και των αμερικανικών επιχειρήσεων (στις οποίες οι ξένοι κεφαλαιούχοι τοποθετούσαν τις επενδύσεις τους είτε άμεσα είτε έμμεσα μέσω του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης).

Περιληπτικά, οι ΗΠΑ, βασιζόμενες στα δύο μεγάλα όπλα τους, το δολάριο και τη γεωστρατηγική τους ισχύ, έδωσαν στη μεγάλη αυτή χώρα τη δυνατότητα να γεννήσει τον **Παγκόσμιο Μινώταυρο** και να τον καταστήσει ρυθμιστή της δεύτερης μεταπολεμικής περιόδου. Μία σύντομη μελέτη του Fed κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 επιβεβαιώνει ότι οι αμερικανικές αρχές αντιλήφθηκαν το δολάριο ως ένα στρατηγικό στοιχείο.

Μέσα από αυτό το πρίσμα γίνεται ευκολότερα κατανοητή μια σειρά γεγονότων. Ας πάρουμε ως ένα παράδειγμα τις εξελίξεις στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 στη Λατινική Αμερική. Μπορεί να θυμάστε ότι εκείνη την εποχή, μετά από δεκαετίες όπου οι λατινοαμερικανικές χώρες (π.χ. Αργεντινή, Βραζιλία) υπέφεραν από άκρατο υπερπληθωρισμό, οι χώρες αυτές «δολαριοποιήθηκαν» -δηλαδή τα νομίσματά τους «κλειδώθηκαν» μέσω μιας σταθερής ισοτιμίας (το λεγόμενο peg) με το δολάριο. Ουσιαστικά το δολάριο έγινε το κύριο νόμισμα με το οποίο γίνονταν τόσο οι συναλλαγές εντός των χωρών αυτών όσο και οι συναλλαγές τους με ξένες χώρες. Λοιπόν, αυτή η εξέλιξη (η οποία δεν έγινε ανεξάρτητα από τη γεωστρατηγική κυριαρχία των ΗΠΑ στην Λατινική Αμερική) οδήγησε σε κάτι πολύ απλό, κάτι που σχετίζεται με το προηγούμενο παράδειγμα που δώσαμε της έννοιας του *αποθεματικού νομίσματος* (π.χ. τη διαφορά μεταξύ δολαρίου ΗΠΑ και δολαρίου Σιγκαπούρης): Οι αγοραπωλησίες στο Μπουένος Άιρες ή στο Σάο Παόλο σήμαιναν αύξηση της ζήτησης για δολάρια! Τόσο οι διεθνείς συναλλαγές μεταξύ εκείνων των χωρών όσο και η εγχώρια ζήτηση των δολαροποιημένων οικονομιών έτρεφαν τον Παγκόσμιο Μινώταυρο. Τόσο απλά!

Όσο λοιπόν ξένες οικονομίες (υπό τη γεωπολιτική ομπρέλα των ΗΠΑ -π.χ. Αργεντινή, Ν. Κορέα, Ταϊβάν) δολαριοποιούσαν τις οικονομίες

τους, η ζήτηση για το αμερικανικό νόμισμα αυξανόταν κάθε φορά που γινόταν μια επένδυση ή μια απλή συναλλαγή σε αυτές τις μακρινές χώρες. Έτσι, σιγά-σιγά το εμπορικό ισοζύγιο των ΗΠΑ έπαιζε έναν όλο και πιο ασήμαντο ρόλο στη διαμόρφωση της αξίας του δολαρίου. Ήταν σαν ο κόσμος να έδινε ένα μπλοκάκι επιταγών στις ΗΠΑ και να τις άφηνε να κάνουν όσες αγορές ήθελαν γράφοντας επιταγές κατά βούληση.

Όμως για όλα αυτά, κάποιος τελικά πληρώνει. Η σοβαρή κρίση στα τέλη της δεκαετίας του 1990, τόσο στη Λατινική Αμερική όσο και στη νοτιοανατολική Ασία, έπληξε βάναυσα τις τοπικές δολαροποιημένες οικονομίες. Πίσω από αυτές βρισκόταν ο αδηφάγος **Παγκόσμιος Μινώταυρος** ο οποίος όμως δεν πτοήθηκε τότε (το τέλος του θα ερχόταν αργότερα, το 2008).

Ως παράδειγμα εκείνης της μεγάλης κρίσης, αξίζει να μελετήσουμε σύντομα την περίπτωση της Αργεντινής. Η Αργεντινή ήταν μια από τις χώρες που στη δεκαετία του 1980, με σκοπό να υπερβεί το δυσάρεστο προηγούμενο του πληθωριστικού της παρελθόντος, «έδεσε» το νόμισμά της με το αμερικανικό δολάριο επιβάλλοντας την ισοτιμία ένα πέσο προς ένα δολάριο. Η φαεινή αυτή ιδέα δεν ήρθε ουρανοκατέβατη στην Αργεντινή: της την πρότειναν οι «τεχνοκράτες» του ΔΝΤ.

Πράγματι, ο πληθωρισμός συγκρατήθηκε, τα επιτόκια έπεσαν και η χώρα άρχισε να αναπτύσσεται με 4% ετησίως. Από το 1998 όμως τα προϊόντα της Αργεντινής έδειχναν σημάδια μειωμένης ανταγωνιστικότητας απέναντι στα εισαγόμενα, λόγω της σταθερής ισοτιμίας μεταξύ πέσο και δολαρίου (σας θυμίζει κάτι αυτή η ιστορία;). Όταν το εμπορικό ισοζύγιο μπήκε βαθιά «στο κόκκινο» και η εγχώρια οικονομία σε ύφεση, οι πλουσιότεροι Αργεντινοί και οι ξένες εταιρείες που δραστηριοποιούνταν στη χώρα φοβήθηκαν ότι η σταθερή ισοτιμία πέσο-δολαρίου κινδυνεύει.

Άρχισαν λοιπόν να μετατρέπουν τα χρήματά τους σε δολάρια (με τη σταθερή ισοτιμία ένα προς ένα) εξαφανίζοντας λίγο-λίγο τα αποθέματα δολαρίων του κράτους. Τότε, το ΔΝΤ αντί να παραδεχτεί το σφάλμα του και υπό την πίεση της κυβέρνησης των ΗΠΑ, προσέφερε το ένα δάνειο μετά το άλλο στην κυβέρνηση της Αργεντινής με σκοπό να προστατευτεί η ισοτιμία δολαρίου-πέσο. Την περίοδο 1998-2002

η Αργεντινή δανείστηκε το αστρονομικό ποσό των 50 δισ. δολαρίων για να διατηρήσει την ισοτιμία αυτή (μήπως αυτό σας θυμίζει κάτι;)

Το 2002, και αφού όλοι οι «έχοντες» είχαν χρησιμοποιήσει τη χρυσή ευκαιρία που τους έδινε η διατήρηση με νύχια και δόντια της συγκεκριμένης ισοτιμίας πέσο-δολαρίου (που διατηρήθηκε με τα δάνεια του ΔΝΤ) για να εξάγουν τον πλούτο τους από την Αργεντινή (μετρητά και έσοδα από πωλήσεις ακινήτων) στη Νέα Υόρκη ή στο Λονδίνο, η ισοτιμία κατέρρευσε. Σύντομα ένα δολάριο αντιστοιχούσε σε 4 πέσο, η ανεργία εκσφενδονίστηκε στα ουράνια και μεσοαστές κυρίες έβγαζαν τα έπιπλά τους στα πεζοδρόμια όπου τα προσέφεραν για ένα λάχανο και μερικά μαρούλια. Όσο για το τεράστιο χρέος προς το ΔΝΤ, το κληρονόμησαν εκείνοι που δεν είχαν χρήματα να βγάλουν στο εξωτερικό όσο τα δολάρια του ΔΝΤ εισέρρεαν στα ταμεία του κράτους: οι εργαζόμενοι και οι μικροαστοί.

Από το 2005 η Αργεντινή άρχισε να ανακάμπτει επωφελούμενη από τη ραγδαία υποτίμηση του πέσο και κυρίως από τη διογκούμενη ζήτηση των αγροτικών της προϊόντων στην ανερχόμενη Κίνα -ιδίως της σόγιας. Πρώτο μέλημα της νέας κυβέρνησης ήταν η αποπληρωμή των δανείων του ΔΝΤ έτσι ώστε η χώρα να μη χρειαστεί να ξαναδεί μπροστά της τους «τεχνοκράτες» του, ακόμα και αυτούς με το νέο ίματζ που προωθεί ο Στρος-Καν (Strauss-Kahn). Όμως, παρά την ανάκαμψη, το τραύμα της περιόδου 1998-2002 παραμένει νωπό. Μετά το 2008, και το θάνατο του Παγκόσμιου Μινώταυρου, η αργεντίνικη οικονομία προσδέθηκε πλήρως στο άρμα της Κίνας. Όσο η Κίνα συνεχίζει να αναπτύσσεται, η Αργεντινή θα επουλώνει τις πληγές της από εκείνη την τραγική εμπειρία. Αν και όταν όμως, η Κίνα περάσει τη δική της κρίση, είναι δύσκολο να διακρίνουμε πώς θα μπορέσει η Αργεντινή να αντιδράσει χωρίς μια νέα, καταστροφική καθίζηση.

Άσκηση 3.7.

Αν η Αργεντινή δεν μπορούσε να υποτιμήσει το νόμισμά της, το πέσο, τι νομίζετε ότι θα συνέβαινε;

3.8. Ο Παγκόσμιος Μινώταυρος στις δόξες του: Η οικοδόμηση ιδιωτικού χρήματος από τον χρηματοπιστωτικό τομέα

Όταν το Παγκόσμιο Σχέδιο κατέρρευσε τη θέση του πήρε ένα νέο παγκόσμιο σύστημα σχεδόν το αντίθετο του προηγουμένου: **ο Παγκόσμιος Μινώταυρος**. Το μεταναστεύον ξένο κεφάλαιο σιγά-σιγά μετατρέπεται σε τσουνάμι ξένων κεφαλαίων που κατακλύζουν τη Γούολ Στριτ. Όπως ήδη αναφέραμε, σύντομα φτάσαμε στο σημείο να παρατηρούμε 5 δισ. δολάρια καθαρές μεταβιβάσεις κεφαλαίων από τον υπόλοιπο κόσμο στις ΗΠΑ κάθε μέρα! Ποιος ο λόγος οι Αμερικανοί να περιορίσουν τις εισαγωγές τους και το κράτος τους να μειώσει το έλλειμμά του; Κανένας.

Όπως οι προκλασικοί Αθηναίοι, σύμφωνα τουλάχιστον με το μύθο, ανά τακτά χρονικά διαστήματα έτρεφαν από τις σάρκες του το Μινώταυρο, ως αντίτιμο της Μινωικής Ειρήνης, έτσι και ο υπόλοιπος κόσμος συντηρούσε εθελοντικά τα όλο και αυξανόμενα ελλείμματα των ΗΠΑ -αυτό που ονομάζουμε **Παγκόσμιο Μινώταυρο**. Στην εποχή του κτήνους αυτού (1973-2008) η οικουμένη πέτυχε μια ενδιαφέρουσα «σταθερή ανισορροπία». Μια περίοδο άνισου πλουτισμού που βελτίωνε τους δείκτες εντυπωσιακά, παρήγαγε ταυτόχρονα εντυπωσιακό πλούτο και μεγάλη δυστυχία, αύξανε τις ανισορροπίες και έχτιζε λογιών-λογιών παλάτια στην άμμο. Θα αναφερθούμε σε δύο από αυτά τα παλάτια.

Το **πρώτο παλάτι** ήταν το χρηματοπιστωτικό σύστημα, το οποίο από εκεί που το 1971 αντιστοιχούσε στο 3% της αμερικανικής οικονομικής δραστηριότητας, το 2007 έφτασε στο 42%! Βλέπετε, όταν η οικουμένη έστελνε καθημερινά στους τραπεζίτες της Γουόλ Στριτ δισεκατομμύρια δολάρια για να τα μεταφέρουν αλλού, τι περιμένατε να κάνουν οι τραπεζίτες; Φυσικά σκαρφίστηκαν τρόπους (χρηματοοικονομική μηχανική, financial engineering, το είπαν) για να κάνουν αυτά τα χρήματα να αβγατίσουν όση ώρα τα κράταγαν στα χέρια τους.

Έτσι η αγορά «χρηματοοικονομικών προϊόντων» άρχισε να γεννά νέο ιδιωτικό χρήμα: τα παράγωγα, δομημένα ομόλογα κλπ. Π.χ. οι τράπεζες, αρχικά στις ΗΠΑ, αλλά κατόπιν και στην Ευρώπη (ακόμα και στη συντηρητική Ελβετία), έκαναν κάτι το πραγματικά εκπληκτικό. Δημιούργησαν ποταμούς ιδιωτικού χρήματος και το έριξαν στην αγο-

ρά. Το όνειρο του καθενός μας, να έχουμε ένα ιδιωτικό ΑΤΜ στο σπίτι μας που να γεννά χρήματα χωρίς να χρεωνόμαστε, οι τράπεζες το έκαναν πραγματικότητα! Πώς; Δάνεισαν στον κ. Μπάμπη χρήματα για να αγοράσει κάποιο περιουσιακό στοιχείο. Μετά πήραν κομματάκια χαρτί πάνω στα οποία κατέγραψαν περίπλοκα στοιχήματα π.χ. «ο κάτοχος αυτού του χαρτιού δικαιούται να πάρει 1.000 ευρώ από τον κ. Μπάμπη την τάδε του μηνός, εκτός αν στο μεταξύ ο δείκτης Nikkei του Τόκιο αυξηθεί κατά 2% περισσότερο του Hang Seng του Χονγκ Κονγκ, οπότε θα πάρει 1.100 ευρώ από την κα Τούλα, η οποία..., εκτός βέβαια αν...». Κατόπιν πούλησαν αυτά τα χαρτιά σε μια περίοδο που επενδυτές έψαχναν σαν τρελοί να αγοράσουν κάτι που θα τους έδινε μεγαλύτερο επιτόκιο από το χαμηλό επιτόκιο της αγοράς.

Σε μια περίοδο που ήταν σχεδόν σίγουρο ότι και ο κ. Μπάμπης θα πλήρωνε και ο δείκτης Nikkei θα ανέβαινε, οι τιμές αυτών των χαρτιών ενισχύονταν. Τότε, οι θεσμικοί αγοραστές (με τα πολλά χρήματα, συνήθως άλλων) έκαναν κάτι φοβερό: αγόραζαν όχι μόνο αυτά τα χαρτιά, αλλά και το δικαίωμα/υποχρέωση να αγοράσουν στο μέλλον πολύ περισσότερα στη σημερινή τιμή. Όσο η τιμή ανέβαινε, πλούτιζαν εκθετικά (με το ρίσκο και του αντίθετου όμως -το οποίο κάποια στιγμή...).

Βλέποντάς τους να πλουτίζουν, οι τράπεζες που δεν εξέδιδαν αυτά τα χαρτάκια (παράγωγα λέγονται) ζήλεψαν. Χρησιμοποίησαν τα χρήματα των πελατών τους και άρχισαν να αγοράζουν τέτοια χαρτάκια μανιωδώς. Μέχρι που δεν έμεινε χώρος στα χρηματοκιβώτιά τους για τίποτα άλλο. Όσο κρατούσαν τα πανηγύρια και οι χοροί, τα περιουσιακά τους στοιχεία φάνταζαν καταπληκτικά. Όσο για τις ανάγκες τους σε ρευστό, κανένα πρόβλημα. Τα επιτόκια ήταν τόσο χαμηλά, δεδομένης της τεράστιας ποσότητας (δημόσιου και ιδιωτικού) χρήματος που όταν η μία τράπεζα δεν είχε ρευστό, της δάνειζε η άλλη φτηνά, άμεσα και εύκολα.

Παράλληλα, οι Αμερικανοί εργαζόμενοι έμεναν άναυδοι. Ζούσαν σε μια οικονομία που πλούτιζε, αλλά οι δικοί τους οι μισθοί μειώνονταν και ποτέ δεν έφτασαν το επίπεδο του... 1973 (βλ. προηγούμενη ενότητα). Ήταν όπως εξηγήσαμε και αυτό μέρος της πολιτικής προσέλκυσης ξένων κεφαλαίων: η συρρίκνωση του εργατικού κόστους στις ΗΠΑ, η καθίζηση με απλά λόγια των μισθών των σκληρά εργαζόμενων

Αμερικανών. Οπότε, τι έκαναν οι άνθρωποι; Άρχισαν να δανείζονται χρησιμοποιώντας ως εγγύηση τα σπίτια τους. Έτσι, η Γουόλ Στριτ κατέληξε να διαχειρίζεται, από τη μία, ένα τσουνάμι ξένων κεφαλαίων που έμπαινε στη χώρα και από την άλλη, ένα παλιρροϊκό κύμα χρεών που δημιουργείτο εντός αυτής.

Το **δεύτερο παλάτι** που χτίστηκε σε άμμο την εποχή του **Παγκόσμιου Μινώταυρου** ήταν... τα σπίτια. Για την ακρίβεια η αγορά ακινήτων. Η Γουόλ Στριτ χρησιμοποίησε τα εισρέοντα από το εξωτερικό κεφάλαια και δάνειζε ασύστολα. Όσο περισσότερα χρήματα δάνειζαν για αγορά σπιτιών σε εργαζόμενους με παγωμένους μισθούς, τόσο ανέβαιναν οι τιμές τους, τόσο πιο πολλά χρήματα δανείζονταν οι εργαζόμενοι, τόσο ανέβαιναν κι άλλο οι τιμές των σπιτιών κ.ο.κ. Παράλληλα, οι τράπεζες δεν κρατούσαν τα δάνεια αυτά στα βιβλία τους. Τα έκοβαν και αυτά μικρά κομματάκια (βλ. προηγούμενη παράγραφο), μετά συνέθεταν «πακέτα» που αποτελούνταν από πολλά μικρά κομματάκια διαφορετικών χρεών και διαφορετικού ρίσκου (κάποια από αυτά τα χρωστούσαν πλούσιοι δικηγόροι που σίγουρα θα τα ξεπλήρωναν, ενώ άλλα κομμάτια τα χρωστούσαν φτωχοί άνθρωποι που μάλλον δε θα μπορούσαν να τα αποπληρώσουν) και τέλος, διακινούσαν αυτά τα πακέτα ως «επενδύσεις» σε πελάτες τους.

Κάπως έτσι το παλάτι της αγοράς ακινήτων ψήλωνε όσο γιγαντωνόταν το παλάτι του χρηματοπιστωτικού τομέα. Κι όταν ο τελευταίος βρήκε ότι τα κέρδη του μεγαλώνουν κι άλλο με τη μετατροπή των χρεών των εργαζόμενων σε παράγωγα, τα δύο παλάτια εκτινάχτηκαν στα ουράνια στηριζόμενο το ένα στο άλλο και τα δυο στην... άμμο.

Για να το πούμε απλά, ο πλανήτης μας δεν ήταν αρκετά μεγάλος να τα χωρέσει. Το 2001 το παγκόσμιο εισόδημα ήταν 49 τρισ. δολάρια. Την ίδια χρονιά τα παράγωγα κυμαίνονταν στα 85 τρισ. δολάρια. Έξι χρόνια μετά το παγκόσμιο εισόδημα ανήλθε σε 85 τρισ. δολάρια, την ώρα που η «αξία» των παραγώγων είχε πηδήσει στα... 670 τρισ. Την ίδια εποχή οι τιμές των ακινήτων στις ΗΠΑ αυξήθηκαν περίπου 125%, σε μια περίοδο μηδενικών αυξήσεων του μισθού του μέσου εργαζόμενου. Δε θέλει πολλή σκέψη για να καταλάβει κανείς ότι τα παλάτια αυτά, ακίνητων και παραγώγων, θα κατέρρεαν όπως ακριβώς καταρρέει μια λεπτή στοίβα από λέγκο που φτιάχνει ένα παιδί.

Άσκηση 3.8.

Τα δομημένα ομόλογα CDO's (collateralised debt obligations) έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση του **Παγκόσμιου Μινώταυρου** και της Κρίσης του 2008 που ακολούθησε. Πρόκειται για ένα πακέτο «φετών» διαφορετικών χρεών, τα οποία έχουν αναμειχθεί μεταξύ τους με τόσο περίπλοκο τρόπο (στη βάση μαθηματικών εξισώσεων που οι ίδιοι οι δημιουργοί τους δεν κατανοούσαν καλά-καλά). Κάθε ένα τέτοιο πακέτο αποτελείτο από διαφορετικά κρατικά ομόλογα (κάποια ασφαλή και πολύ λιγότερο), από πολλά μικρά κομμάτια στεγαστικών δανείων διαφορετικών ατόμων και επιχειρήσεων (με διαφορετικό ρίσκο για το κάθε κομμάτι, καθώς η πιθανότητα μη αποπληρωμής του ενός κομματιού διέφερε πολύ από την πιθανότητα μη αποπληρωμής ενός άλλου κομματιού χρέους στο ίδιο πακέτο), δάνεια πιστωτικών καρτών πολύ διαφορετικών ανθρώπων κ.λπ. (π.χ. ενός μεγαλοδικηγόρου και μιας σερβιτόρας που μπορεί αύριο να χάσει τη δουλειά της). Μετά την απελευθέρωση της αγοράς αυτών των παραγώγων από την κυβέρνηση Κλίντον, στα μέσα της δεκαετίας του 1990, η αγορά αυτών των παραγώγων γιγαντώθηκε.

Ερώτημα: γιατί αγόραζαν αυτά τα πολύπλοκα παράγωγα, που ουσιαστικά ήταν αδιαφανή πακέτα λογιών-λογιών χρεών, οι επενδυτές και μάλιστα με τέτοιο ενθουσιασμό; Γιατί λέμε ότι αυτά τα CDOs κάποια στιγμή άρχιζαν να παίζουν το ρόλο ιδιωτικού χρήματος;

3.9. Επίλογος: Λίγο πριν την κατάρρευση

Η κατάρρευση άρχισε στα τέλη του 2007, αργά αλλά σταθερά, μέχρι που η πτώχευση της Lehman Brothers το φθινόπωρο του 2008 και το παραλίγο τέλος της Γουόλ Στριτ δεν άφησε καμία αμφιβολία για το μέγεθος της καταστροφής. Ο λόγος που η Κρίση δεν έμεινε περιχαρακωμένη στο χώρο των ακινήτων και το χρηματοπιστωτικό τομέα ήταν ότι τα 670 τρισ. δολάρια παραγώγων είχαν αρχίσει να παίζουν το ρόλο χρήματος -ενός ιδιωτικού χρήματος που οι τράπεζες και οι μεγάλες εταιρείες χρησιμοποιούσαν για τις μεταξύ τους συναλλαγές ως κανονικό, δημόσιο χρήμα.

Όταν το 2008 αυτός ο πακτωλός ιδιωτικού χρήματος μετατράπηκε σε στάχτες σε μερικές μόνο μέρες, ο παγκόσμιος καπιταλισμός κινδύνε-

ψε να γονατίσει. Ήρθαν λοιπόν τα κράτη και υπό καθεστώς πανικού, αντικατέστησαν τις στάχτες αυτές με νέο, φρεσκοτυπωμένο δημόσιο χρήμα. Γρήγορα η κρίση έγινε Κρίση, με κεφαλαίο Κ, που πήρε αμπάριζα και την αγορά δημόσιου χρέους, θύμα της οποίας είναι η Ελλάδα σήμερα.

Δυστυχώς, είναι πολύ εύκολο να επικεντρωνόμαστε στα συμπτώματα και να μη βλέπουμε τα αίτια της Κρίσης. Τι έφταιξε; Μήπως οι εποπτικές αρχές που άφησαν τη Γουόλ Στριτ να κάνει ό,τι θέλει; Ναι, είναι αλήθεια ότι οι εποπτικές αρχές αγρόν ηγόραζαν, ιδίως επί Κλίντον στη δεκαετία του 1990, έχοντας γίνει έρμαια των τραπεζιτών. Μήπως ο πρόεδρος της Fed (της Κεντρικής Τράπεζας των ΗΠΑ), ο Άλαν Γκρίνσπαν (Alan Greenspan) και οι υπόλοιποι κεντρικοί τραπεζίτες που δεν αύξησαν τα επιτόκια έγκαιρα ώστε να ξεφουσκώσουν πιο ομαλά οι φούσκες; Πράγματι, οι κεντρικοί τραπεζίτες δεν κατάλαβαν τι συνέβαινε παρά μόνο όταν ήταν ήδη αργά. Μήπως οι τραπεζίτες που με τα καμώματά τους οδήγησαν τις τράπεζές τους στη χρεοκοπία και τον κόσμο στην ύφεση; Αλήθεια είναι.

Όμως, αν το ξαναδούμε το ζήτημα υπό το πρίσμα της προηγούμενης αφήγησης, τι άλλο περίμενε κανείς από τραπεζίτες όταν δέχονται καθημερινά πακτωλούς ζεστού ξένου κεφαλαίου; Να μη δημιουργήσουν «προϊόντα» από τα οποία θα κερδίσουν; Είναι σαν να περιμένεις από μια αρκούδα να μη φάει όλο το μέλι όταν βάλει χέρι σε άγριο μελίσσι, επειδή νοιάζεται για τη σιλουέτα της ή από αλληλεγγύη στις μέλισσες. Τι περίμενε κανείς από τον Γκρίνσπαν, ο οποίος διαπίστωσε πως κάθε φορά που αύξανε τα επιτόκια, αντί να ξεφουσκώνει τη φούσκα των ακινήτων, μείωνε την ανάπτυξη; Ποια εποπτική αρχή θα επιβίωνε πάνω από 24 ώρες, αν στην περίοδο των παχιών αγελάδων ανακοίνωνε ότι θα έβαζε χέρι στην αγορά παραγώγων της επενδυτικής τράπεζας Goldman Sachs (που έλεγχε όχι μόνο την εποπτική αρχή, αλλά και το ίδιο το Υπουργείο Οικονομικών, στο οποίο ο επικεφαλής ήταν πρώην διευθύνων σύμβουλός της);

Σε τελική ανάλυση, όλα αυτά είναι επιφαινόμενα του κρυφού αιτίου, που δεν είναι άλλο από την κυριαρχία του **Παγκόσμιου Μινώταυρου**. Ενός κτήνους που, όπως ίσως θα έλεγε και ο ποιητής, ήταν μια κάποια λύση. Όσο έχαιρε άκρας υγείας, συντηρούσε τη συνολική ζήτηση σε Ανατολή και Δύση. Όμως η υγεία του δεν μπορούσε να έχει

διάρκεια. Η μετάβαση από το Παγκόσμιο Σχέδιο στον Παγκόσμιο Μινώταυρο άλλαξε τον κόσμο. Τον έκανε μεν πιο δυναμικό, αλλά και παράλληλα πιο άνισο, τραχύ, ασταθή. Το χειρότερο: τον έβαλε σε ένα δρόμο που οδηγούσε στον γκρεμό. Κάποια στιγμή ο **Παγκόσμιος Μινώταυρος** θα έχανε το δρόμο του, θα ασθενούσε, θα λύγιζε υπό το βάρος των ανισορροπιών που έσπερνε σε όλα τα μήκη και πλάτη. Και τότε, η παγκόσμια οικονομία θα έμπαινε στην μεγαλύτερη περιπέτειά της από το 1929.

Αντί για επίλογο θα παραθέσουμε τα λόγια του Πολ Βόλκερ (Paul Volcker), του διοικητή της Fed (Κεντρικής Τράπεζας των ΗΠΑ) πριν αναλάβει ο Γκρίνσπαν, με τα οποία προσπάθησε να προϊδεάσει την ανθρωπότητα εν έτει 1978, τότε που ο **Παγκόσμιος Μινώταυρος** ήταν στα σπάργανα ακόμα. Αναφερόμενος, ως τεχνοκράτης, στη στρατηγική της αμερικανικής διακυβέρνησης είχε πει:

> *«Αντιμέτωποι με το δίλημμα της εξισορρόπησης, από τη μία, των αναγκών ενός σταθερού διεθνούς συστήματος και, από την άλλη, της επιθυμίας μας να διατηρήσουμε την ανεξαρτησία επιλογών μας με γνώμονα τα δικά μας συμφέροντα, επιλέξαμε το δεύτερο».*

Και για να μην αφήσει καμία αμφιβολία για ό,τι μέλλει γενέσθαι, ο κ. Βόλκερ προσέθεσε: «Μια ελεγχόμενη διάλυση της παγκόσμιας οικονομίας αποτελεί νόμιμο στόχο μας για τη δεκαετία του 1980». Το κόστος αυτής της ελεγχόμενης διάλυσης και της αντικατάστασης του **Παγκόσμιου Σχεδίου** από τον **Παγκόσμιο Μινώταυρο**, το πληρώνουμε σήμερα.

Δραστηριότητα 3

Να βρείτε στοιχεία για την ελληνική οικονομία από τα οποία να αναπαράγετε όλα τα διαγράμματα του παρόντος κεφαλαίου για την περίπτωση της Ελλάδας.

Βιβλιογραφία

Δ. Σπαρτιώτης, Γ. Στουρνάρας (2010). *Τα Θεμελιώδη Αίτια της Κατάρρευσης των Τραπεζών και των Χρηματοπιστωτικών Αγορών*, Αθήνα: Gutenberg.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4:
Η Κρίση των Καιρών μας

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Με το κεφάλαιο αυτό κλείνει η αφήγηση του παρόντος εγχειριδίου για το πώς η σημερινή Κρίση έχει τις ρίζες της στο Μεσοπόλεμο και στον τρόπο με τον οποίο σχεδιάστηκε και κατόπιν αποδομήθηκε ένα μεταπολεμικό Παγκόσμιο Σχέδιο. Στις παρακάτω σελίδες επικεντρωνόμαστε στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίστηκε η Κρίση από τις ΗΠΑ και στην Ευρωπαϊκή Κρίση που ακολούθησε, με ιδιαίτερη έμφαση στην Ελλάδα.

Σκοπός

Σκοπός του κεφαλαίου είναι η κατανόηση της άρρηκτης σχέσης της ελληνικής Κρίσης με την Ευρωπαϊκή και της Ευρωπαϊκής με την Παγκόσμια Κρίση, η οποία εντέλει προέκυψε από το θανάσιμο τραυματισμό αυτού που το προηγούμενο κεφάλαιο ονομάσαμε Παγκόσμιο Μινώταυρο.

Προσδοκώμενα αποτελέσματα / Στόχοι

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη του κεφαλαίου:

- Θα γνωρίσετε τα βασικά αίτια της Ευρωπαϊκής Κρίσης.
- Θα αναγνωρίσετε το σημαντικό ρόλο που έπαιξε η σαθρή αρχιτεκτονική του ευρώ.

- Θα είστε σε θέση να αναλύετε τη διαδικασία που οδηγεί το ευρωσύστημα σε αποσταθεροποίηση.

Λέξεις / Έννοιες Κλειδιά

- spreads
- κρίση δημόσιου χρέους
- κρίση τραπεζικού συστήματος
- Ελλάδα
- Γερμανία

4.1. Η Κατάρρευση

Έχει γίνει συνήθεια να ταυτίζουμε την Κρίση του 2008 με την κατάρρευση της Lehman Borthers, της επενδυτικής τράπεζας που επέζησε για 148 χρόνια, που δεν πτοήθηκε από έναν εμφύλιο πόλεμο, δύο παγκόσμιους πολέμους, από το Κραχ του 1929, για να μην αναφέρω τις 14 άλλες κρίσεις που έπληξαν την Γουόλ Στριτ συνολικά. Αν και η Κρίση του 2008 δεν ξεκίνησε από τη Lehman Borthers, η κατάρρευσή της ταρακούνησε τον κόσμο ολόκληρο, τον ανάγκασε να αποδεχθεί ότι η μεταπολεμική εποχή είχε τελειώσει και μια νέα περίοδος γενικευμένης ανασφάλειας την είχε διαδεχθεί. Αφήνοντας τη Lehman Borthers να πεθάνει κυριολεκτικά εν μία νυκτί, η αμερικανική κυβέρνηση έδωσε τη χαριστική βολή στην «ηρωική» εποχή, τότε που η πίστη στη σοφία των αγορών και στην ανίκητη ισχύ της Γουόλ Στριτ, είχε φτάσει να συναγωνίζεται την πίστη στους νόμους της βαρύτητας και στη δύναμη του Ορθού Λόγου.

Πριν από καιρό, ένας χρηματιστής που είχε πολεμήσει στο Βιετνάμ μας έλεγε πως η ζωή στις χρηματαγορές θυμίζει κάτι από τη ζωή του στρατιώτη: μια συνεχής, βαρετή ρουτίνα, όπου σπάνια συμβαίνει κάτι το πραγματικά αξιοπρόσεκτο μέχρι που κάποια στιγμή, αρχίζει ένα καταιγιστικό μπαράζ, ξεσπά ένας απάνθρωπος πανικός, αρχίζουν να σωριάζονται γύρω σου τα θύματα ενός αόρατου εχθρού. Έτσι βιώνεται η κάθε χρηματιστηριακή κρίση εκ των έσω. Μόνο που το 2008 ο πανικός απέδρασε από τα χρηματιστήρια, τις τράπεζες, τις αγορές και

τρύπωσε στις ζωές ανθρώπων που ποτέ τους δεν είχαν ακούσει περί CDO, CDS, spreads, δομημένα ομόλογα.

Η Κρίση του 2008, όπως η ατομική έκρηξη πάνω από τη Χιροσίμα, είχε θύματα τα οποία ακόμα δεν έχουν γεννηθεί. Σπάνια η ανθρωπότητα ξαφνιάζει τον εαυτό της με αυτό τον τρόπο. Όταν όμως το κάνει, τίποτα δε μένει το ίδιο. Το 1929 ήταν μια τέτοια στιγμή. Το 2008 ήταν η επόμενη. Πολλά ειπώθηκαν, ακόμα περισσότερα γράφτηκαν και θα γραφτούν για το 2008. Ένα όμως είναι σίγουρο: κανείς δε θα ξεχάσει εκείνες τις μέρες και τον τρόπο που όλα άλλαξαν: για πρώτη φορά μετά το '29, προνομιούχοι και μη φοβήθηκαν το ίδιο, οι λίγοι εναπομείναντες αντιφρονούντες (που κι αυτοί είχαν, κατά βάθος, πιστέψει ότι δε θα ζούσαν για να δουν να πραγματώνεται η προφητεία τους πως ο καπιταλισμός θα αυτοπυροβοληθεί) αναθάρρησαν (χωρίς όμως να πολυκαταλαβαίνουν τι συνέβη), οι κυβερνητικοί άρχισαν να ξεσκονίζουν βιβλία και ιδέες που είχαν από καιρό βάλει στο χρονοντούλαπο, οι αντιπολιτευόμενοι με τρόμο προέβλεψαν πως θα κληθούν να βγάλουν το φίδι από την τρύπα, οι μετανάστες πήραν των ομματιών τους και εγκατέλειψαν το Λονδίνο, το Δουβλίνο, τα Εμιράτα ψάχνοντας για δουλειά σε χώρες φτωχότερες, αλλά πιο σίγουρες. Στο μεταξύ, πάνω από 50 εκατομμύρια έχασαν τις δουλειές τους στις αναπτυγμένες χώρες, τουλάχιστον 10 εκατομμύρια Αμερικανοί, Βρετανοί και Ιρλανδοί ένιωσαν την ντροπή της κατάσχεσης του σπιτιού τους, ενώ στον «αναπτυσσόμενο Νότο» και στην ανατολική Ασία προστέθηκαν πάνω από 500 εκατομμύρια άνθρωποι στο σύνολο όσων πλαγιάζουν τα βράδια νηστικοί.

Τις μέρες του Σεπτέμβρη του 2008 ο καπιταλισμός, άλλη μία φορά, έφτασε στο παρά πέντε. Άλλη μια φορά σώθηκε από τα κράτη τα οποία, υποτίθεται, είχε «υπερβεί» και τα οποία τον κρατούσαν «πίσω». Ξάφνου, οι ίδιοι οι πολιτικοί που είχαν πιστέψει βαθιά και ειλικρινά ότι ο ρόλος τους ήταν να περιορίσουν το Κράτος, να λειτουργούν ως σώφρονες μάνατζερ που δουλειά τους είναι να ισοσκελίζουν τα λογιστικά βιβλία του δημοσίου (έστω και με τη βοήθεια της επενδυτικής τράπεζας Goldman Sachs), βρέθηκαν να πρέπει να παίξουν το ρόλο του Μεγάλου Τιμονιέρη σε φουρτουνιασμένες θάλασσες την ύπαρξη των οποίων αγνοούσαν. Εκεί που έλεγαν ότι «τα κρατικά ταμεία δεν αντέχουν» ούτε μια τοσοδούλα αύξηση των συντάξεων ή λίγα εκα-

τομμύρια παραπάνω για τα σχολεία ή τα νοσοκομεία, ξάφνου έπιασαν τον εαυτό τους να δίνουν δεκάδες δισεκατομμύρια την ημέρα στις τράπεζες στην General Motors και στις κραταιότερες των ασφαλιστικών εταιρειών. Άνθρωποι βαθιά συντηρητικοί και αντικρατιστές αναγκάστηκαν να προβούν σε αστραπιαίες εθνικοποιήσεις που ούτε ο Λένιν δεν είχε τολμήσει.

Τα δύο χρόνια που πέρασαν από τότε που ξεκίνησε η Κρίση της Γενιάς μας, μάθαμε (ή μάλλον θυμηθήκαμε) δύο πράγματα: πρώτον, ότι Κράτος και Τράπεζες είναι συγκοινωνούντα δοχεία και πως η άποψη ότι το κράτος είναι ο εχθρός του ιδιωτικού τομέα είναι μία θηριώδης ανοησία. Δεύτερον, ότι αν και το Κράτος μπορεί να σώσει τον καπιταλισμό, η Κρίση απλώς παίρνει άλλες μορφές, χτυπάει αλλού, διαχέεται, μεταμορφώνεται από οξεία σε βραδυφλεγή, μεταναστεύει σε άλλες ηπείρους, καταστρέφει τις «ζωές των άλλων», εκείνων που νόμιζαν ότι μη έχοντας εισπράξει τα οφέλη της εμπορευματοποίησης των πάντων, είχαν ανοσία στις κρίσεις του χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Ένας κόσμος σε κατάσταση εναγώνιας απορίας εγκυμονεί θεωρίες για ό,τι του συνέβη. Κάθε Μεγάλη Κρίση, όπως εκείνη του 1770, του 1848, του 1929 κ.λπ. γεννά κάποιες νέες, μεγάλες, σημαντικές θεωρίες. Η κοινωνική κρίση στις αρχές της βιομηχανικής επανάστασης «γέννησε» τον Άνταμ Σμιθ, το 1848 μας έφερε τον Μαρξ, το 1929 μας εφοδίασε με την σκέψη του Κέυνς. Το 2008;

Πολλές οι σκόρπιες εξηγήσεις του φαινομένου της Κρίσης του 2008, που ήρθε στη χώρα μας με ένα ως ενάμιση χρόνο καθυστέρησης (όπως συμβαίνει συνήθως). Απαριθμούμε παρακάτω μερικές από εκείνες που εμείς απορρίπτουμε:

- Η Κρίση του 2008 δεν ήταν μια κρίση τα βαθιά αίτια της οποίας μπορούν να εντοπιστούν στις τράπεζες και στο χρηματοπιστωτικό τομέα (παρά το γεγονός ότι ξέσπασε στο χρηματοπιστωτικό τομέα ο οποίος, είναι αλήθεια, έκανε ό,τι μπορούσε για να εγγυηθεί τη μέγιστη ζημιά μετά το ξέσπασμα της Κρίσης).
- Η Κρίση του 2008 δεν οφείλεται σε μια ξαφνική έλλειψη ρευστότητας του χρηματοπιστωτικού συστήματος που «λύνεται» με την παροχή άπλετης ρευστότητας από τις Κεντρικές Τράπεζες (παρά

το γεγονός ότι η ρευστότητα εξαφανίστηκε και παραμένει ατροφική παντού).

- Η Κρίση του 2008 δε θα είχε αποσοβηθεί αν οι εποπτικές αρχές των οποίων καθήκον ήταν ο έλεγχος του τραπεζικού συστήματος, έκαναν τη δουλειά τους (παρά το γεγονός ότι οι εποπτικές αρχές είτε από αμέλεια είτε επειδή είχαν ξεπουληθεί στις τράπεζες που υποτίθεται έλεγχαν δεν επόπτευαν κανέναν και έτσι το μέγεθος των ζημιών με το ξέσπασμα της Κρίσης ήταν τεράστιο).

- Η Κρίση του 2008 δεν οφείλεται στα λάθη οικονομικής πολιτικής των κυβερνήσεων της περιόδου 1998-2007, π.χ. υπερβολικά χαμηλά επιτόκια (παρά το γεγονός ότι η οικονομική πολιτική της περιόδου μπορεί να χαρακτηριστεί ως παράλογη και αήθης).

- Η Κρίση του 2008 δεν είναι περαστική. Δεν μοιάζει σε τίποτα με το 1973, το 1979, το 1981, το 1987, το 1991 ή το 2001. Αντίθετα με εκείνες τις κρίσεις, η Κρίση του 2008 δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί με τις παραδοσιακές συνταγές που ξέρουν να μαγειρεύουν οι Κεντρικές Τράπεζες και τα υπουργεία οικονομικών και τις οποίες εμείς οι πανεπιστημιακοί οικονομολόγοι διδάσκουμε αλόγιστα στους φοιτητές μας.

Σε αντιδιαστολή και σε πείσμα αυτών των συνταγών, η Κρίση του 2008 θα αφήσει ανεξίτηλο το σημάδι της στην ανθρώπινη ιστορία, όπως έκανε το 1848 ή το 1929, δίνοντας έναυσμα για μια νέα εποχή, την οποία είναι αδύνατον να διακρίνουμε μέσα από το σύννεφο σκόνης που δημιούργησε η Κρίση γύρω μας.

Αν τίποτα από τα παραπάνω δε μας οδήγησαν στην σημερινή Κρίση, τότε τι έφταιγε; Η απάντησή μας απλή: έφταιγε ο θανάσιμος τραυματισμός του **Παγκόσμιου Μινώταυρου**!

Άσκηση 4.1.

Την περίοδο 1979-1983 η αύξηση της ανεργίας στην Βρετανία και στις ΗΠΑ ήταν το ίδιο ραγδαία όσο και το 2008-2010. Γιατί λέμε όμως ότι η Κρίση του 2008 ήταν σοβαρότερη και ασύγκριτη σε σπουδαιότητα με εκείνη την κρίση των αρχών της δεκαετίας του 1980;

4.2. Το σπάσιμο της φούσκας και ο ρόλος τραπεζών (π.χ. Goldman Sachs)

Όπως είδαμε στο τελευταίο κεφάλαιο, στην εποχή ακμής του **Παγκόσμιου Μινώταυρου**, τραπεζίτες που όπου στέκονταν και όπου βρισκόντουσαν διακήρυτταν τη σημασία της δημοσιονομικής πειθαρχίας του κράτους, που έβγαζαν πύρινους λόγους εναντίον του τυπώματος «πληθωριστικού» χρήματος από τα κράτη, που κινδυνολογούσαν ότι η οικονομία δε θα αντέξει, αν οι εργαζόμενοι πάρουν αύξηση πάνω από τον πληθωρισμό, οι ίδιοι αυτοί κύριοι έκοβαν τόνους ιδιωτικού χρήματος με το οποίο χρηματοδοτούσαν λογιών-λογιών πυραμίδες -και, βέβαια, μισθούς και μπόνους (για πάρτη τους) που θα έκαναν ακόμα και το Μίδα να κοκκινίσει.

Μέχρι που η φούσκα έσκασε. Πώς; Όταν η Κεντρική Τράπεζα των ΗΠΑ ανέβασε λίγο τα επιτόκια, κάποιοι από τους φτωχούς Αμερικανούς που είχαν βουτηχτεί στα δάνεια (στεγαστικά και καρτών), κάποια στιγμή, δεν μπόρεσαν να πληρώσουν τις δόσεις τους -το μέρος, ή τις φέτες, των πακέτων CDO που είχαν κατακλύσει τις αγορές χρήματος (βλ. Μέρος 3.8 και Άσκηση 3.8 στο προηγούμενο κεφάλαιο). Τότε, οι πιο ξύπνιοι παίκτες στις χρηματαγορές άρχισαν να φοβούνται για την αξία αυτών των παραγώγων-πακέτων (τα οποία και αδιαφανή ήταν και περιείχαν άγνωστες φέτες κακών χρεών) και να τα πουλάνε. Να τα ξεφορτώνονται μαζικά για την ακρίβεια και μάλιστα (βλ. παρακάτω, την περίπτωση της Goldman Sachs) να στοιχηματίζουν εναντίον τους!

Έλα όμως που αυτά τα παράγωγα-πακέτα είχαν μετατραπεί στο ιδιωτικό χρήμα που κινούσε το διεθνές τραπεζικό σύστημα; Εντός μερικών μερών, ιδίως μετά την κατάρρευση της Lehman Borthers που είχε επενδύσει βουνά χρήματος σε αυτά τα παράγωγα, όλο αυτό το ιδιωτικό χρήμα στο οποίο είχε εθιστεί ο παγκόσμιος καπιταλισμός έγινε στάχτες. Για να μην καταστραφούν τα πάντα, οι ΗΠΑ και η ΕΕ είπαν στις τράπεζες: «Μη σας νοιάζει. Θα αναπληρώσουμε με δημόσιο χρήμα το ιδιωτικό που εσείς ως διά μαγείας κατασκευάσατε, από το οποίο κερδίσατε πακτωλούς πλούτου, αλλά το οποίο τώρα, και πάλι ως διά μαγείας, έγινε σκόνη και έρευσε μέσα από τα δάκτυλά σας».

Οι ΗΠΑ και η ΕΕ, λοιπόν, αναγκάστηκαν να αναπληρώσουν το κάλπικο ιδιωτικό χρήμα του τραπεζικού τομέα με φερέγγυο δημόσιο χρή-

μα. Για να είναι όμως φερέγγυο, αναγκάστηκαν να μην το τυπώσουν, αλλά να το δανειστούν από αυτούς που έχουν αποταμιεύσεις: τους Κινέζους, Ιάπωνες, Άραβες και Γερμανούς επενδυτές (π.χ. ασφαλιστικά ταμεία, αλλά και αρκετούς ιδιώτες που προτιμούσαν, μετά το ξεσκέπασμα των τραπεζών, να δανείζουν κράτη παρά τράπεζες).

Ο Ρόλος της Goldman Sachs και των περίφημων CDS στην κατάρρευση

Σύμφωνα με στοιχεία του αμερικανικού κράτους, η επενδυτική τράπεζα Goldman Sachs, μόλις ψυχανεμίστηκε ότι τα παράγωγα-πακέτα CDO θα καταρρεύσουν, έκανε το εξής: συνεργάστηκε με ένα επενδυτικό σχήμα (το hedge fund Paulson & Co) στη δημιουργία νέων τοξικών ομολόγων (με κωδικό Abacus 2007-AC1 CDO): ομολόγων δομημένων πάνω σε στεγαστικά δάνεια τα οποία τόσο η Paulson & Co όσο και η Goldman γνώριζαν ότι δε θα αποπληρωθούν ποτέ. Αυτή η πράξη από μόνη της, αν και ηθικά απαράδεκτη, δεν ήταν παρ' όλα αυτά παράνομη. Εξόφθαλμα παράνομο ήταν το επόμενο βήμα: το μεγαλοστέλεχος της Goldman κ. Φαμπρίς Τουρέ (Fabrice Tourre) μάζεψε μια σειρά από πελάτες της τράπεζας και τους έπεισε να αγοράσουν αυτά τα ομόλογα που είχε δομήσει η ίδια η Goldman σε συνεργασία με την Paulson & Co, λέγοντάς τους μάλιστα ότι και εκείνη (η Paulson & Co) θα επένδυε στα ομόλογα αυτά -όταν στην πραγματικότητα οι δύο κατεργαραίοι έψαχναν για κορόιδα τα οποία θα αγόραζαν τα παράγωγα εναντίον των οποίων οι ίδιοι στοιχημάτιζαν την ίδια ακριβώς στιγμή.

Οι πελάτες τσίμπησαν. Άμα σου λέει η Goldman τα δομεί με την Paulson&Co, η οποία μάλιστα τα αγοράζει κιόλας, δεν έχουμε να φοβηθούμε τίποτα. Αυτό που δεν ήξεραν ήταν ότι η Goldman τα κατασκεύασε για να αποτύχουν, γνωρίζοντας ότι όλη η αγορά αυτού του τύπου παραγώγων πήγαινε για φούντο. Όταν όντως έπιασαν πάτο, τα θύματά τους (αυτά που γνωρίζουμε, γιατί υπάρχουν και πολλά άλλα που ντρέπονται να αποκαλυφθεί το κάζο τους) περιλάμβαναν τη γερμανική τράπεζα IKB (ζημία 150 εκατ. δολάρια) που ως αποτέλεσμα πτώχευσε και την ACA (ζημία 900 εκατ. δολαρίων) που όταν κι αυτή πτώχευσε, είχε ήδη αγοραστεί από την ABN Amro, η οποία είχε ήδη αγοραστεί από τη Royal Bank of Scotland, η οποία φυτοζωεί μόνο

και μόνο επειδή την κράτησε ζωντανή ο Βρετανός φορολογούμενος (ο οποίος μάλιστα κληρονόμησε χρέος 841 εκατ. δολαρίων μόνο και μόνο από αυτή την παγαποντιά της Goldman Sachs).

Για να δούμε λίγο πιο απλά την ουσία της δράσης της Goldman Sachs, κάνουμε την εξής σύγκριση δύο υποθετικών περιπτώσεων:

Σενάριο Α: Η Άννα πουλάει αυτοκίνητο στον Γιώργο χωρίς να του πει ότι μπορεί να είναι τρύπιο το ψυγείο. Μετά από λίγο ο Γιώργος μαθαίνει ότι πρέπει να αλλάξει το ψυγείο του «νέου» του αυτοκινήτου με κόστος 300 ευρώ.

Σενάριο Β: Ο Βασίλης σπάει επίτηδες τα φρένα ενός αυτοκινήτου, το οποίο πουλάει στον Δημήτρη ελπίζοντας ότι ο Δημήτρης θα πάθει σοβαρό ατύχημα. Κατόπιν, ο Βασίλης ασφαλίζει τη ζωή του Δημήτρη, βάζοντας τον εαυτό του ως τον ένα και μοναδικό δικαιούχο αυτής της ασφάλειας ζωής. Ο Δημήτρης σκοτώνεται και ο Βασίλης εισπράττει τα ασφάλιστρα.

Τελικά τι απέγινε με τη δίωξη της Goldman Sachs; Της επιβλήθηκε πρόστιμο το οποίο αντιστοιχούσε σε κέρδη μίας βδομάδας. Τίποτα δηλαδή; Γιατί τέτοια επιείκεια; Ο λόγος απλός. Η Goldman Sachs δεν είναι απλώς μία επιχείρηση. Είναι το ίδιο το κράτος. Επί προεδρίας Μπιλ Κλίντον, στο τιμόνι της αμερικανικής οικονομίας ήταν ο Ρόμπερτ Ρούμπιν (Robert Rubin). Πριν δεχθεί το διορισμό του είχε διατελέσει στέλεχος, μέλος του ΔΣ και αντιπρόεδρος της Goldman Sachs για 26 συναπτά χρόνια. Όταν αργότερα ξέσπασε η Κρίση του 2008, τη θέση του Ρούμπιν στην κυβέρνηση Μπους κατείχε ο Χένρι Πόλσον (Henry Paulson). Πριν δεχθεί αυτή την θέση, εργαζόταν για 32 χρόνια στην Goldman Sachs, έχοντας μάλιστα διατελέσει πρόεδρος και διευθύνων σύμβουλός της. Αξίζει ακόμα να σημειωθεί ότι, όταν το χρηματοπιστωτικό σύστημα κατέρρευσε το 2008, ο Πόλσον ηγήθηκε της τεράστιας τονωτικής ένεσης δημόσιου χρήματος στις τράπεζες. Διόρισε τον κ. Εντ Λίντι (Ed Liddy), έναν έως πρότινος διευθυντή της Goldman, στη θέση του διασώστη της ασφαλιστικής εταιρείας AIG. Μία από τις πρώτες κινήσεις του Λίντι ήταν να δώσει 13 δισ. δολάρια στην... Goldman. Την ίδια εποχή, το 2008, διευθυντής του προεδρικού γραφείου του κ. Μπους ήταν ένας κ. Μαρκ Πάτερσον (Mark Patterson). Ο τότε πρόεδρος του έδωσε συντονιστικό ρόλο στην προ-

σπάθεια διάσωσης των τραπεζών. Μαντέψτε πού δούλευε πριν πάει στο Λευκό Οίκο. Σωστά μαντέψατε: στην Goldman Sachs. Δεν ήταν δα και δύσκολο να το μαντέψετε. Όποια πέτρα και να σηκώσετε, κάποιον κύριο της Goldman θα βρείτε. Π.χ. ο σημερινός chief of staff του αμερικανικού Υπουργείου Οικονομικών πριν 18 μήνες εργαζόταν ως λομπίστας (προπαγανδιστής στους διαδρόμους του Κογκρέσου) της Goldman.

Επιστρέφοντας στο 2008, στις ζοφερές μέρες της κατάρρευσης των τραπεζών της Γουόλ Στριτ, πρόεδρος της Merrill Lynch ήταν ο κ. Τζον Τρέιν (John Thain). Την ημέρα που ανακοινώθηκε ότι η τράπεζα ουσιαστικά πτώχευσε, ο εν λόγω κύριος παρήγγειλε ένα χαλί για το γραφείο του αξίας 87.000 δολαρίων. Μερικές μέρες αργότερα, ο υπουργός των Οικονομικών, ο Χένρι Πόλσον (έως πρότινος της Goldman) έδωσε στη Merrill Lynch πακτωλό χρημάτων για να μην κλείσει (αργότερα αρνήθηκε αντίστοιχη βοήθεια στη Lehman Brothers. Είναι καταγεγραμμένη η αντιπάθεια του Πόλσον για τον πρόεδρο της Lehman από τότε που ήταν πρόεδρος της Goldman). Σε συνέντευξη τύπου αρνήθηκε ότι αυτή η κίνηση σχετιζόταν με το γεγονός ότι πριν από λίγα χρόνια ο κ. Τρέιν ήταν συνάδελφός του... στην Goldman.

Προηγουμένως, πριν μεταπηδήσει στη Merill Lynch ο κ. Thain, ο υπουργός Πόλσον είχε απολύσει τον πρόεδρο του Χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης, τον οποίο αντικατέστησε με τον κ. Thain. Αφού ο κ. Thain προσχώρησε με δεκαπλάσιο μισθό στη Merrill Lynch, τη θέση του προέδρου του Χρηματιστηρίου πήρε ένας κ. Ντάνκαν Νιντεράουερ (Duncan Niederauer): ο τέως βοηθός του Thain στην Goldman!

Τις μέρες της Κρίσης, ο κόσμος, ο τύπος, οι γερουσιαστές άφριζαν από το θυμό τους εναντίον των τραπεζιτών και απαιτούσαν από τον υπουργό Πόλσον να τους βάλει χέρι. Την ίδια στιγμή που ο Πόλσον έδινε δισεκατομμύρια στην τράπεζα Wachovia (για να μην πτωχεύσει κι αυτή), ο πρόεδρος της Wachovia, ο κ. Ρόμπερτ Στιλ (Robert Steel), έδινε στον εαυτό του και στους συνεργάτες του 225 εκατ. δολάρια ως... μπόνους. Το γεγονός ότι και ο κ. Στιλ είχε διατελέσει υψηλό στέλεχος της Goldman θεωρήθηκε... φυσιολογική εξήγηση του ότι το υπουργείο δεν προέβαλε ένσταση σε αυτό το σκάνδαλο.

Ο κατάλογος είναι ατελείωτος. Οι διοικητές των κεντρικών τραπεζών του Καναδά και της Ιταλίας, ο πρόεδρος της Διεθνούς Τράπεζας, ο

έως πρότινος αρχηγός της αυστραλιανής αντιπολίτευσης, όλοι τους είναι τέως διευθυντικά στελέχη της Goldman Sachs. Το ίδιο ισχύει για τον σημερινό πρόεδρο του Χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης και των δύο τελευταίων προέδρων της Ομοσπονδιακής Κεντρικής Τράπεζας της Νέας Υόρκης που είναι υπεύθυνοι για να ελέγχουν... την Goldman Sachs.

Το ποτάμι αυτό δεν είναι μονής κατεύθυνσης. Η ροή στελεχών δεν πηγαίνει μόνο από την Goldman προς κρατικές θέσεις. Πηγαίνει και ανάποδα, κι αυτό είναι περισσότερο ανησυχητικό: όλα τα στελέχη της κυβέρνησης (των οποίων οι μισθοί ως δημόσιοι λειτουργοί είναι χαμηλότατοι) προσβλέπουν ότι κάποια μέρα μπορεί να τους προσφέρει μια θέση στον ήλιο η Goldman Sachs. Τότε, επιτέλους, θα μπορέσουν να ζήσουν με τρόπο ανάλογο εκείνων που σήμερα ελέγχουν, αλλά με τους οποίους δεν μπορούν καν να δειπνήσουν στα ίδια εστιατόρια. Χρειάζεται ηρωισμός για έναν τέτοιο κρατικό λειτουργό να κάνει σωστά την ελεγκτική του δουλειά, όταν γνωρίζει ότι αν την κάνει σωστά, ουσιαστικά θα έχει διαγράψει την προοπτική μιας καλής «σύνταξης». Ήρωες τέτοιοι υπάρχουν στο αμερικανικό δημόσιο. Δεν αρκούν δυστυχώς.

Αφού τις διέσωσε το δημόσιο, στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη, τι νομίζετε ότι έκαναν οι τράπεζες; Είπαν ευχαριστώ; Ζήτησαν συγγνώμη υποσχόμενες να αλλάξουν τρόπο λειτουργίας; Μακάρι. Όχι, έκαναν κάτι άλλο. Πρώτον, άρχισαν να δανείζουν τα κράτη με τις μεγαλύτερες δανειακές ανάγκες (όπως η Ελλάδα), από το δημόσιο χρήμα που πήραν από εκείνα, με τεράστιο επιτόκιο. Δεύτερον, άρχισαν να γράφουν σε νέα χαρτάκια νέα στοιχήματα (ονομαζόμενα CDS -credit default swaps) του τύπου «ο κάτοχος αυτού του χαρτιού δικαιούται να πάρει 1.000 ευρώ από την τάδε τράπεζα εφόσον χρεοκοπήσει το ελληνικό δημόσιο».

Αυτά τα χαρτάκια όποιος τα αγόραζε κατόπιν τα μεταπούλαγε σε τιμές που αυξομειώνονταν ανάλογα με το πώς έκριναν οι επενδυτές ότι άλλαζε, μέρα με τη μέρα, η πιθανότητα να χρεοκοπήσει η Ελλάδα, η Ιρλανδία κ.λπ. Πολλοί επενδυτές που σκέφτονταν να δανείσουν χρήματα σε χώρες όπως η Ελλάδα, αγόραζαν παράλληλα και αυτά τα χαρτάκια-στοιχήματα (τα CDS) με σκοπό να ασφαλίσουν την επένδυσή τους -να κερδίσουν κάτι πίσω σε περίπτωση που τα δανεικά δεν

επιστρέφονταν. Προφανώς, αυτή η διασύνδεση οδήγησε στη συνδιαμόρφωση της αξίας των CDS και των επιτοκίων που έπρεπε να πληρώσει η Ελλάδα ή η Ισπανία ώστε να δανείζεται από ιδιώτες. Όσο ανέβαιναν τα CDS τόσο ανέβαιναν και τα επιτόκια που κατέβαλαν τα κράτη στους ιδιώτες για νέα δάνεια. Τα λεγόμενα spreads δεν ήταν τίποτα άλλο από τη διαφορά του επιτοκίου που πλήρωνε η Ελλάδα στους ιδιώτες για να δανείζεται από το επιτόκιο που πλήρωνε η Γερμανία. Χρησιμοποιώντας την ορολογία των αγορών, τα spreads αλληλοεπηρεάζονταν με την αξία των CDS.

Περιληπτικά, αφού διασώθηκαν οι τράπεζες από το δημόσιο, το οποίο τους αντικατέστησε το «καμένο» ιδιωτικό χρήμα με νέο δημόσιο χρήμα, εκείνες άρχισαν να παράγουν νέο ιδιωτικό χρήμα στοιχηματίζοντας ότι μέρη του ευρωπαϊκού δημοσίου (π.χ. το ελληνικό) θα πτωχεύσει! Για να το πούμε απλά, τα ίδια Παντελάκη μου τα ίδια Παντελή μου: λες και δεν είχε συμβεί τίποτα, άρχισαν να ξαναπαράγουν νέο ιδιωτικό χρήμα χρησιμοποιώντας ως μαγιά το δημόσιο χρήμα που τους παραχώρησε ο φορολογούμενος.

Για δύο περίπου χρόνια, από το 2008 έως το 2010, οι τράπεζες έλεγαν: «Είδατε πώς τα καταφέραμε και ξεπεράσαμε την κρίση; Επιστρέψαμε μάλιστα και τα δανεικά στα κράτη μας!». Ναι, είναι αλήθεια. Με τι χρήματα όμως; Με νέο ιδιωτικό χρήμα, ίδιο και απαράλλακτο εκείνου του ιδιωτικού χρήματος του οποίου η «γένεση» δημιούργησε την Κρίση του 2008!

Όμως, και εδώ έγκειται η τραγωδία των ημερών μας, από τη στιγμή που οι τράπεζες, ανεξέλεγκτες, δημιούργησαν νέες τεράστιες ποσότητες ιδιωτικού χρήματος, έγιναν ζόμπι. Γιατί; Επειδή δαγκώνοντας το χέρι που τις ταΐζει, φτιάχνοντας νέο ιδιωτικό χρήμα πλασμένο από στοιχήματα εναντίον μελών χωρών της Ευρωζώνης που τους χρωστούν αρκετά τρισεκατομμύρια, υπονομεύουν τον εαυτό τους (φοβούμενες ότι δε θα πάρουν πίσω τα χρηματά τους) και δημιουργούν τις συνθήκες μιας διττής Κρίσης: κρίσης δημόσιου χρέους και κρίσης των ίδιων των τραπεζών.

Άσκηση 4.2.

Γιατί νομίζετε ότι ανέβηκαν στα spreads των ομολόγων του ελληνικού δημοσίου περί τα τέλη του 2009; Τι σχέση είχε αυτό με την αξία των CDS των ελληνικών δημόσιων ομολόγων;

4.3. Ελλάδα και Γερμανία: Οι δύο όψεις του ίδιου προβληματικού νομίσματος

Αυτό που συνέβη με την Ελλάδα στην αρχή του 2010 δεν είναι τίποτα άλλο από μια επανάληψη εκείνου του «έργου» του 2008. Όπως τότε που με τη μικρή άνοδο των αμερικανικών επιτοκίων ο μικρομεσαίος Αμερικανός δεν μπόρεσε να πληρώσει το μεγάλο χρέος που του είχαν φορτώσει οι τράπεζες στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν το ιδιωτικό χρήμα, έτσι το 2010 η Ελλάδα βρέθηκε στην ίδια θέση: καθώς ανέβαιναν τα επιτόκια, και η Κρίση μείωνε το ΑΕΠ της χώρας (και συρρίκνωνε τα φορολογικά έσοδα του ελληνικού δημοσίου), η χώρα βρέθηκε αντιμέτωπη με την αδυναμία να αποπληρώσει τα χρέη της. Αν δε βρισκόταν η Ελλάδα σε αυτή τη θέση, σίγουρα θα βρισκόταν κάποια άλλη γειτόνισσα. Το πρόβλημα είναι συστημικό και για αυτό το λόγο εξαπλώνεται από τη μία χώρα στην άλλη, παρά τις τεράστιες διαφορές που έχουν αυτές οι χώρες μεταξύ τους (π.χ. Ελλάδα, Ιρλανδία, Ισπανία). Για να το δούμε, βοηθά να εστιάσουμε στις δύο διαμετρικά αντίθετες χώρες της ΕΕ στις οποίες η Κρίση εκτυλίσσεται κάποιες στιγμές ως τραγωδία και άλλες ως φάρσα: στη Γερμανία και στην Ελλάδα που, κατ' εμάς, είναι το ίδιο προβληματικές χώρες για την Ευρωζώνη (για εντελώς διαφορετικούς λόγους η μία από την άλλη).

Η στάση της Γερμανίας

Από το 1947 έως το 2008 η Γερμανία αναπτύσσεται και ξεφεύγει από τις δαγκάνες των οικονομικών κρίσεων στη βάση μιας απλής συνταγής: νομισματική σταθερότητα και εξαγωγές. Από τη μία η Μπούντεσμπανκ εξασφάλιζε τη σταθερή αξία του μάρκου και από την άλλη τα πλεονάσματα στο εμπορικό ισοζύγιο εξασφάλιζαν τη συσσώρευση νέου πλούτου, ο οποίος με έξυπνη αναδιανομή οδηγούσε στη συντήρηση της οικονομικής δραστηριότητας εντός της Γερμανίας. Κι όταν

η ύφεση παραμόνευε, η γερμανική βιομηχανία κατάφερνε να αντιδρά αποτελεσματικά δημιουργώντας νέα, καλύτερα προϊόντα τα οποία έφερναν στη χώρα τα επιπλέον κεφάλαια που, με τη σειρά τους, φρέναραν τις απολύσεις και την ύφεση.

Όμως, αυτή η συνταγή μπορούσε να εφαρμοστεί μόνον όσο στο διεθνές στερέωμα υπήρχε αρκετή ζήτηση για γερμανικά προϊόντα. Από πού προερχόταν αυτή η ζήτηση; Από το 1947 έως το 1960, η ευρεία βάση της ζήτησης ήταν η Ευρώπη -ελέω των ΗΠΑ. Το **Παγκόσμιο Σχέδιο** (βλ. Κεφ. 3) φρόντιζε για αυτό. Πολλοί από εμάς τους μεγαλύτερους θυμόμαστε στις κουζίνες των σπιτιών μας τα αθάνατα ψυγεία Siemens, για να μην αναφερθούμε στους «Σκαραβαίους» και τις Μερσεντές-ταξί που αντικατέστησαν τα τεράστια αμερικάνικα των πρώτων ετών της δεκαετίας του ‘50. Πώς τα αγόρασαν οι Έλληνες όλα αυτά τα γερμανικά προϊόντα; Με την αμερικανική βοήθεια βεβαίως, με το Σχέδιο Μάρσαλ και μια σειρά άλλων μέτρων «δολαριοποίησης» των ευρωπαϊκών χωρών που εφάρμοσαν οι Αμερικανοί.

Πολύ απλά, οι Αμερικανοί χρηματοδοτούσαν τους Ευρωπαίους έτσι ώστε οι Ευρωπαίοι να αγοράζουν γερμανικά αγαθά. Παράλληλα, άνοιξαν τις αγορές τους στα ιαπωνικά αγαθά, ουσιαστικά καταδικάζοντας σε μαρασμό τη δική τους βιομηχανία αυτοκινήτων και ηλεκτρονικών προϊόντων. Ουσιαστικά, η αμερικανική κυβέρνηση αποφάσισε, το 1947, να επιδοτεί μακροπρόθεσμα τη γερμανική και την ιαπωνική βιομηχανία.

Αυτό, όπως είδαμε προηγουμένως, κράτησε ως το 1971. Εκείνη τη χρονιά κατέρρευσε το **Παγκόσμιο Σχέδιο** και γεννήθηκε ο **Παγκόσμιος Μινώταυρος**. Έτσι ξεκίνησε μια νέα, διαφορετική φάση στην μεταπολεμική περίοδο, από τα μέσα της δεκαετίας του ‘70 έως το επεισοδιακό 2008. Σε τι διέφερε από την προηγούμενη; **Εκεί που οι ΗΠΑ χρηματοδοτούσαν τον υπόλοιπο κόσμο (πλην των σοσιαλιστικών χωρών), ξάφνου ο υπόλοιπος κόσμος άρχισε να χρηματοδοτεί τις ΗΠΑ.** Όχι με το ζόρι (όπως η Ινδία τη Βρετανία επί Αυτοκρατορίας) αλλά εθελοντικά. Όπως εξηγήσαμε ενδελεχώς στην αφήγησή μας πώς μεγάλωσε και λειτούργησε το διπλό έλλειμμα των ΗΠΑ (**ο Παγκόσμιος Μινώταυρος)**, η ουσία έγκειται στο τσουνάμι των κεφαλαίων που διέσχιζε τον Ειρηνικό και τον Ατλαντικό, δημιουργώντας τεράστιες εισροές κεφαλαίων στη Γουόλ Στριτ, οι οποίες

με τη σειρά τους ενίσχυσαν το χρηματοπιστωτικό σύστημα και γέννησαν μεγάλες ποσότητες ιδιωτικού χρήματος που κινούσαν την παγκόσμια οικονομία.

Όταν η φούσκα αυτή εξερράγη το 2008, και ο **Παγκόσμιος Μινώταυρος** τραυματίστηκε θανάσιμα, ξάφνου η Γερμανία βρέθηκε προ απροόπτου. Στις δεκαετίες του '70, του '80 και του '90 αποσοβούσε τις κρίσεις δημιουργώντας ένα έντονα πλεονασματικό εμπορικό ισοζύγιο με τις ΗΠΑ και τους οικονομικούς δορυφόρους της (π.χ. Βρετανία). Από το 2000 έκανε το ίδιο με την Κίνα, στην οποία πουλούσε ολόκληρα εργοστάσια. Σε πολύ μικρότερο βαθμό, τα δικά μας ελλείμματα μετατρέπονταν κι αυτά σε αγορές από την BMW, τη Μερσεντές, αλλά και τη Lidl (για να μην αναφέρω, για λόγους τακτ, τη Siemens). Μετά όμως το 2008 και την καθίζηση της ζήτησης γερμανικών αγαθών από τις αγγλοσαξωνικές χώρες, την ανατολική Ευρώπη και την Κίνα, το γερμανικό πλεόνασμα βρέθηκε να συμπιέζεται από παντού. Το 2009 όμως, το 83% του εμπορικού πλεονάσματος της Γερμανίας το απορρόφησε η ευρωζώνη.

Αυτό είναι το δράμα μας το ευρωπαϊκό: **την ώρα που Ισπανοί, Πορτογάλοι, Ιταλοί, Βέλγοι και Έλληνες επωμιζόμαστε τη διατήρηση των Γερμανικών πλεονασμάτων, εγκαλούμαστε επειδή έχουμε ελλείμματα.** Παρατηρήσατε τη λογική ανακολουθία; Η αριθμητική διδάσκει ότι το πλεόνασμα του ενός, αναγκαστικά, μεταφράζεται σε έλλειμμα για τον άλλον. Μια καθίζηση της ζήτησης σε χώρες όπως η Ελλάδα, η Ισπανία κ.λπ. θα οδηγήσει στην κατάρρευση των γερμανικών εξαγωγών. Η ελπίδα της κας Μέρκελ είναι ότι η μείωση των μισθών στο Νότο θα ελαττώσει τις εισαγωγές από την Κίνα (που αγοράζουν τα λαϊκά στρώματα), αλλά όχι τις πωλήσεις της Μερσεντές (τις οποίες δεν αγοράζουν οι μισθωτοί). Πρόκειται για σφάλμα.

Το παγκόσμιο οικονομικό περιβάλλον χαρακτηρίζεται από έλλειψη ζήτησης σχεδόν όπως το 1947. Τότε, ένας κόσμος ρημαγμένος από τον πόλεμο δεν είχε χρήματα να αγοράσει τίποτα. Οι ΗΠΑ, θέλοντας και μη, αποφάσισαν να αναλάβουν ηγεμονικό ρόλο. Να ανακυκλώσουν τα πλεονάσματα που τους είχε εξασφαλίσει ο πόλεμος ενεργοποιώντας την πολεμική τους βιομηχανία. Σήμερα, είμαστε ένας κόσμος ρημαγμένος από την καθίζηση του 2008 που άφησε παραδοσιακές πλεονασματικές χώρες όπως η Ιαπωνία, η Κίνα, η Κορέα και η

Γερμανία χωρίς αγορές, την ώρα που οι ΗΠΑ, αν και χρηματοδοτούν το παγκόσμιο σύστημα παράγοντας βουνά από εικονικό χρήμα, είναι ανήμπορες πλέον να παράγουν τη ζήτηση που θα απορροφήσει την πλεονάζουσα παραγωγή τόσο των αμερικανικών όσο και των ξένων εταιρειών.

Υπό αυτό το πρίσμα, η πρόσφατη στάση της κυρίας Μέρκελ ερμηνεύεται ως εξής: σε μια περίοδο που η Γερμανία μπορεί να παίξει, τουλάχιστον εντός της Ευρωζώνης, ηγεμονικό ρόλο (αντίστοιχο εκείνου που έπαιξε στο παγκόσμιο στερέωμα η Αμερική το 1947), η κυρία Μέρκελ το αρνείται. Χώνει το κεφάλι στην άμμο και ελπίζει ότι όταν θα το βγάλει, η ζήτηση θα έχει έρθει από κάπου αλλού. Όταν τον Απρίλιο του 2009 ο πρόεδρος Ομπάμα τη συνάντησε μαζί με τον Σαρκοζί, τους ζήτησε ευθαρσώς να συντονιστούν ώστε ΗΠΑ και ΕΕ, μαζί να δημιουργήσουν τη ζήτηση που θα βγάλει την παγκόσμια οικονομία από την Κρίση, κάτι που αυτόματα θα μείωνε όλα τα ελλείμματα όλων των κρατών. Τι νομίζετε του απάντησε; Ότι αν δεχόταν να κάνει κάτι τέτοιο, θα κινδύνευε η δυνατότητα της Γερμανίας να αυξάνει το εμπορικό της πλεόνασμα σε εποχή κρίσης, καθώς μια συντονισμένη πολιτική ΗΠΑ-ΕΕ εναντίον της Κρίσης μπορεί να έκανε τους Γερμανούς να αγοράσουν πιο πολλά εισαγόμενα! Ο επαρχιωτισμός στην αποθέωσή του.

Ποιος πίστευε ποτέ ότι το πρόβλημα της Ευρώπης θα ήταν η άρνηση της Γερμανίας να παίξει ηγεμονικό ρόλο;

Το δώρο της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Το πρώτο ευρωπαϊκό καράβι που έπεσε στην ξέρα της Κρίσης του 2008, εντός των χωρικών υδάτων της Ευρωζώνης (ΕΖ), ήταν εκείνο του ελληνικού δημοσίου. Ας δούμε όμως αυτό το ναυάγιο από την αισιόδοξη πλευρά του: υπό μία έννοια, αναγκάσαμε την Ευρωπαϊκή Ένωση να υπερβεί την παιδική ασθένειά της, να αντιμετωπίσει το γεγονός ότι η ΕΖ είχε στηθεί σε σαθρά θεμέλια και να μπει στη διαδικασία ίδρυσης θεσμών αναδιανομής πλεονασμάτων. Αν και είμαστε μακριά από κάτι τέτοιο, ο ιστορικός του μέλλοντος θα σταθεί στο Μάη του 2010 και θα δει εκεί την αρχή μιας διαδικασίας ανακατασκευής της Ευρώπης ως αντίδραση στις προκλήσεις της κατάρρευσης του Παγκόσμιου Μινώταυρου.

Η αρχή έγινε το Μάη του 2010 όταν οι υπόλοιποι 15 της ΕΖ δανείστηκαν χρήματα από τις αγορές, με χαμηλά επιτόκια, στα οποία εμείς δεν έχουμε πρόσβαση, για να τα μεταφέρουν στους δικούς μας πιστωτές (που είναι βασικά, και δικοί τους τραπεζίτες). Πρόκειται για μια απλή αρχή που ήταν βέβαια καταδικασμένη στην αποτυχία, καθώς δε θα καταφέρει το δεδηλωμένο στόχο της: τη «διάσωση» του ελληνικού δημοσίου από την αναδιάρθρωση του χρέους του. Όμως, πρόκειται για μια ηρωική αποτυχία που αν όλα πάνε καλά, θα χαλυβδώσει την πολιτική βούληση της ΕΖ για κάτι καλύτερο: για τη δημιουργία ενός μηχανισμού ανακύκλωσης των πλεονασμάτων όχι μέσω της σπατάλης τους σε ανόητα προγράμματα στήριξης των τραπεζών, αλλά μέσω παραγωγικών επενδύσεων σε ελλειμματικές χώρες. Έχοντας ξεπεράσει τον ψυχολογικό σκόπελο της μεταβίβασης 110 δισ. σε μια χώρα όπως η Ελλάδα και αντιμέτωπη με την προοπτική κατάρρευσης της ΕΖ, η Γερμανία θα αναγκαστεί από τη ζωή να λάβει σοβαρά υπόψη της την προοπτική ενός **Πανευρωπαϊκού Σχεδίου** αντίστοιχου με το **Παγκόσμιο Σχέδιο** της μεταπολεμικής εποχής. Ενός συστήματος σταθερών ισοτιμιών (Μπρέτον Γουντς τότε, ευρώ σήμερα) που συνδυάζεται με ένα **Μηχανισμό Ανακύκλωσης των Πλεονασμάτων** (όπως το Σχέδιο Μάρσαλ τότε).

Η επιλογή είναι απλή: είτε ένα τέτοιο **Πανευρωπαϊκό Σχέδιο**, αντίστοιχο με το **Παγκόσμιο Σχέδιο** της μεταπολεμικής εποχής, είτε την κατάργηση του ευρώ. Έτσι, κάποια στιγμή μπορεί να ξυπνήσουμε σε μια πραγματική Ευρωπαϊκή Ένωση που το κοινό νόμισμα θα προστατεύεται όχι με περιοριστικές πολιτικές σε περίοδο ύφεσης (πολιτικές που αναδιανέμουν την υποανάπτυξη σε όλη την Ευρώπη), αλλά με επιθετικές παραγωγικές επενδύσεις που εξισορροπούν τη ροή εμπορευμάτων και κεφαλαίων. Αυτή η ορθολογική Ευρώπη θα είναι γίγαντας με δύο πόδια και πολύ μυαλό -αντί για το σημερινό ένα πόδι και το κουκούτσι που προσποιείται τον κοινό μας νου. Το ένα πόδι θα είναι το υπάρχον: η **Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα** (ο φρουρός της αξίας του ευρώ). Το άλλο μια αναζωογονημένη **Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων** που ρόλος της θα είναι η επένδυση των πλεονασμάτων στις ελλειμματικές περιφέρειες (με το χαμηλότερο κόστος και τις μεγαλύτερες δυνατότητες δημιουργίας ζήτησης).

Στις αισιόδοξες στιγμές μας, λοιπόν, μπορούμε να δούμε το μηχανισμό ΔΝΤ-ΕΖ ως τον προάγγελο μιας νέας Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ένα μηχα-

νισμό που ναι μεν θα αποτύχει σε αυτό για το οποίο συστήθηκε (την αποφυγή της αναδιάρθρωσης του ελληνικού δημόσιου χρέους), αλλά του οποίου η αποτυχία θα γεννήσει μια πιο ορθολογική και εντέλει ισχυρότερη Ευρώπη. Διαφορετικά, με δεδομένες τις τάσεις που προδιαγράφουν μια μεγάλη έλλειψη ενεργούς ζήτησης για τα βιομηχανικά προϊόντα παγκοσμίως, η Ευρώπη θα μπει σε μια μακρά πορεία αποδυνάμωσης και παρακμής. Και τότε τόσο η Ελλάδα όσο και η Γερμανία θα ευθύνονται για έναν νέο, μεταμοντέρνο, ευρωπαϊκό Μεσοπόλεμο από τον οποίο οι μόνοι ενισχυμένες θα είναι οι δυνάμεις του κακού.

Άσκηση 4.3.

Περιγράψτε ένα Πανευρωπαϊκό Σχέδιο για τη μετά το 2010 εποχή στην βάση του Παγκόσμιου Σχεδίου που εμπνεύστηκαν οι ΗΠΑ για τη μετά το 1947 εποχή.

4.4. Η διττή κρίση της Ευρώπης και τι απαιτείται για την επίλυσή της

Μετά τα συνεχή χτυπήματα της περιόδου 2008-10, δύο πράγματα έχει ανάγκη η Ευρώπη: Σταθεροποίηση και Ανάκαμψη. Η Σταθεροποίηση απαιτεί το σπάσιμο του φαύλου κύκλου στην παγίδα του οποίου έχει πιαστεί όλη η Ευρωζώνη. Ποιος είναι αυτός;

Η Ευρωζώνη ταλανίζεται από δύο παράλληλες και αλληλένδετες κρίσεις. Όμως η ΕΕ επικεντρώνεται στην μία αγνοώντας επιδεικτικά την άλλη. Έτσι, η συνολική Κρίση χειροτερεύει. Πιο συγκεκριμένα, η κρίση που τραβά την προσοχή όλων, είναι η κρίση χρέους των υπερχρεωμένων κρατών. Η Ευρώπη ρίχνει όλο της το βάρος στην τιθάσευση αυτής της κρίσης μέσω περιορισμών, περικοπών, λιτότητας κ.λπ. Στο μεταξύ τα γιατροσόφια αυτά έχουν ως αποτέλεσμα να φουντώνει η δεύτερη, παραμελημένη, κρίση που δυστυχώς είναι εξίσου σημαντική: είναι η κρίση των ευρωπαϊκών τραπεζών στις οποίες «ανήκει» το χρέος των υπερχρεωμένων κρατών. Πρόκειται για τράπεζες νεκροζώντανες που επιβιώνουν διασωληνωμένες με την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) η οποία τις κρατά σε αυτή την κατάσταση ζόμπι ταΐζ

οντάς τες άπλετο, πάμφθηνο δανεικό χρήμα. Όσα κεφάλαια και να τους δανείσει η ΕΚΤ, αρνούνται να δανείσουν στις επιχειρήσεις και στα νοικοκυριά, επειδή τρέμουν στην σκέψη ότι δε θα πάρουν πίσω τα χρήματα που τους χρωστούν τα υπερχρεωμένα κράτη. Το αποτέλεσμα είναι μία πανευρωπαϊκή τραπεζική «απεργία» δανειοδότησης του ιδιωτικού τομέα. Κάπως έτσι βαθαίνει η ύφεση, μειώνονται τα κρατικά έσοδα των υπερχρεωμένων κρατών, αυξάνονται τα χρέη τους ως ποσοστό του ΑΕΠ και, συνεπώς, πανικοβάλλονται ακόμα πιο πολύ οι τράπεζες.

Αυτός είναι ο φαύλος κύκλος που πρέπει να σπάσει ώστε να σταθεροποιηθεί η Ευρωζώνη. Όμως και να σπάσει, αυτό δεν εγγυάται ότι δε θα μας ξαναπροκύψει. Ούτε ότι το σπάσιμο από μόνο του θα φέρει την Ανάκαμψη, δηλαδή την απορρόφηση 16 εκατομμυρίων ανέργων και 20 εκατομμυρίων υποαπασχολούμενων Ευρωπαίων που χάνουν, μέρα με τη μέρα, την εμπιστοσύνη τους στη δυνατότητα της δημοκρατίας να βρει λύσεις, πέφτοντας έτσι εύκολα θύματα της ξενοφοβίας, της μισαλλοδοξίας και του λαϊκισμού. Για αυτό το λόγο, πέραν της Σταθεροποίησης της ευρωζώνης χρειάζεται και μια δεύτερη παρέμβαση με σκοπό την Ανάκαμψη.

Σταθεροποίηση - πρώτο μέρος

Πώς λοιπόν σπάει ο φαύλος κύκλος που μεταδίδει την Κρίση από την Ελλάδα στην Ιρλανδία και από την κρίση χρέους στην κρίση του τραπεζικού συστήματος, κατόπιν στην επιταχυνόμενη ύφεση και τανάπαλιν; Ιδού ένας απλός τρόπος: Φανταστείτε ότι αντί για τις διμερείς «διαπραγματεύσεις» μεταξύ τρόικας και ελληνικής κυβέρνησης, ή τρόικας και ιρλανδικής κυβέρνησης κ.λπ., συγκαλείται μία Τριμερής Σύνοδος στην οποία συμμετέχουν:

(Α) Αρχηγοί των υπερχρεωμένων κρατών (Ελλάδα, Ιρλανδία, Πορτογαλία, Ισπανία, Ιταλία, Βέλγιο),

(Β) εκπρόσωποι των ευρωπαϊκών τραπεζών που κατέχουν τα ομόλογα των προηγούμενων, και

(Γ) εκπρόσωποι της Ευρωζώνης, της ΕΚΤ, της ΕΕ, ακόμα και του ΔΝΤ

Έχοντας και τα δύο μέρη του «προβλήματος» στο τραπέζι της διαπραγμάτευσης, μαζί με τους ασκούντες την οικονομική πολιτική της Ευρωζώνης, μια αμοιβαία επωφελής συμφωνία είναι εφικτή που θα συρρικνώσει το συνολικό χρέος, θα καταπραΰνει τις αγορές και θα σταθεροποιήσει την κατάσταση. Ακολουθεί ένα παράδειγμα τέτοιας συμφωνίας:

(1) Οι ευρωπαϊκές τράπεζες αποδέχονται να μειώσουν τις απαιτήσεις τους από τα υπερχρεωμένα κράτη (π.χ. αποδεχόμενες νέα ομόλογα μικρότερης αξίας και μακρύτερης διάρκειας).

(2) Τα υπερχρεωμένα κράτη δεσμεύονται να περιορίσουν τις δαπάνες τους σε τομείς που δεν ενισχύουν την φτώχεια και δεν πλήττουν τη μελλοντική παραγωγικότητα της χώρας τους.

(3) Η ΕΚΤ αναλαμβάνει να παράσχει όση ρευστότητα χρειάζονται οι τράπεζες στο διηνεκές ενώ, παράλληλα, η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (ΕΤΕ) αναλαμβάνει να πολλαπλασιάσει, με συνοπτικές διαδικασίες, τις επενδυτικές της δραστηριότητες σε περιφέρειες, και όχι μόνο χώρες, πληττόμενες από την ύφεση.

Παρατηρήστε πώς μια τέτοια συμφωνία θα συρρίκνωνε το συνολικό χρέος χωρίς να πλήξει τους κατόχους ομολόγων στο σύνολό τους (π.χ. ιδιώτες, ασφαλιστικά ταμεία) και σίγουρα όχι εκείνους που δεν έφταιξαν σε κάτι για τη σημερινή ευρωπαϊκή Κρίση.

Έτσι, εξασφαλίζεται η αξιοπιστία των ευρωπαϊκών κρατών απέναντι στους δανειστές μας. Το «κούρεμα» των κρατικών χρεών που θα προκύψει στο πλαίσιο του (1) παραπάνω θα αφορά μόνο τις ευρωπαϊκές τράπεζες που αμάρτησαν οικτρά προ του 2008 και οι οποίες, έτσι κι αλλιώς, φυτοζωούν ελέω του ευρωπαϊκού δημοσίου (της ΕΚΤ). Προσέξτε ότι ακόμα και αυτές θα ανακουφιστούν από μια τέτοια συμφωνία. Κι αυτό επειδή, όπως έχουν τα πράγματα σήμερα, με την κρίση χρέους και ύφεσης να πλήττει όλο και πιο βάναυσα τα υπερχρεωμένα κράτη, οι τράπεζες φοβούνται ότι το «κούρεμα» που τελικά θα υποστούν θα είναι πολύ πιο άγαρμπο από αυτό στο οποίο θα συμφωνούσαν στο πλαίσιο της Συνόδου που πρότεινα παραπάνω. Επιπλέον, μια τέτοια συμφωνία θα τους εξασφάλιζε τη συνέχιση της στήριξης από την ΕΚΤ για χρόνια πολλά (ή έως ότου έρθει η πολυπόθητη Ανάκαμ-

ψη) ενώ παράλληλα, η δραστηριοποίηση της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων θα ενέπνεε κύματα αισιοδοξίας για την αναπτέρωση της οικονομικής δραστηριότητας.

Εν συντομία, μία συμφωνία σαν αυτή θα οδηγούσε στην άμεση συρρίκνωση του συνολικού χρέους χωρίς χαμένους. Αυτό θα το κατανοούσαν οι αγορές και πολύ γρήγορα η Σταθεροποίηση θα ήταν γεγονός (και τα περιβόητα spreads θα υποχωρούσαν).

Σταθεροποίηση - δεύτερο μέρος

➜ Άμεση, και χωρίς κόστος, μεταφορά ομολόγων του κάθε κράτους-μέλους αξίας ίση με το 60% του ΑΕΠ του στην ΕΚΤ η οποία, για να τα καλύψει, εκδίδει ευρωομόλογα ίσης αξίας και δικής της ευθύνης (και όχι των κρατών-μελών). Τα κράτη εξακολουθούν να χρωστούν τα ομόλογα αυτά αλλά πληρώνουν χαμηλότερους τόκους ανάλογους με το επιτόκιο των ευρωομολόγων

Η έκδοση ευρωομολόγων από την ΕΚΤ που προτείνεται εδώ σέβεται και αντανακλά την αρχή του Μάαστριχτ. Σύμφωνα με το Μάαστριχτ οποία τα κράτη δικαιούνται ένα χρέος της τάξης του 60% του ΑΕΠ. Είναι, αν θέλετε, το νόμιμο χρέος της κάθε χώρας. Αφού λοιπόν είναι νόμιμο, μπορεί κάλλιστα να περάσει στην ΕΚΤ η οποία το αναλαμβάνει εκδίδοντας ευρωομόλογα για να το καλύψει (τα χρέη πάνω από το 60% της κάθε χώρας παραμένουν πρόβλημά της -ένα πρόβλημα που όμως έχει ήδη αντιμετωπιστεί με την τριμερή συμφωνία, βλ. παραπάνω).

Μια τέτοια κίνηση έχει τρία ευεργετικά αποτελέσματα: πρώτον, μειώνει ιδιαίτερα το συνολικό βάρος του χρέους καθώς θα μειωθούν σημαντικά οι συνολικοί τόκοι. Δεύτερον, δεν παραβιάζει το Μάαστριχτ και συνεπώς, δίνει στη Γερμανία «άλλοθι» να αποδεχθεί τη συγκεκριμένη παρέμβαση. Τρίτον, εκδίδοντας ευρωομόλογα η ΕΚΤ θα ελκύσει επενδυτές (Κίνα, Νορβηγία, Αραβικά Εμιράτα) που πολύ θα ήθελαν να τα αγοράσουν. Έτσι, το ευρώ θα θέσει υποψηφιότητα για το ρόλο ενός νέου αποθεματικού νομίσματος που, εν δυνάμει, μπορεί να ανταγωνιστεί το ρόλο του δολαρίου.

Ανάκαμψη

- Μαζικό πανευρωπαϊκό επενδυτικό πρόγραμμα συγχρηματοδοτούμενο από τη **Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων** (ΕΤΕ) και την **Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα** (ΕΚΤ), η οποία χρησιμοποιεί (για το δικό της μέρος) τα ευρωομόλογα που εκδίδει.
- Νέοι εποπτικοί μηχανισμοί που θα επιβάλουν τη δημοσιονομική πειθαρχία στα κράτη.

Σήμερα, μόνο η πειθαρχία συζητείται, υπό την ασφυκτική πίεση της Γερμανίας. Είναι προφανές ότι από μόνη της η πειθαρχία δε θα φέρει την ανάκαμψη. Όμως σε συνδυασμό με το επενδυτικό πρόγραμμα από την ΕΤΕ, ενός σύγχρονου **Σχεδίου Μάρσαλ**, η επιτυχία έχει μεγάλες πιθανότητες. Θα αποτελούσε, υπό μία έννοια, ένα σύγχρονο **Πανευρωπαϊκό Σχέδιο** όπως εκείνο που, από το 1947 μέχρι το 1971, έφερε τη μεγαλύτερη, σταθερότερη περίοδο ανάπτυξης και μείωσης των ανισοτήτων. Θα ενέπνεε το δανεισμό όχι για να καλύπτονται τα ελλείμματα δανεισμού, αλλά με αποκλειστικό στόχο τις παραγωγικές επενδύσεις στις ευρωπαϊκές περιφέρειες (όχι μόνο του Νότου) που μαστίζονται από την ύφεση, χωρίς να απαιτεί από τα κράτη (υπερχρεωμένα και μη) να καταβάλουν ποσοστό συγχρηματοδότησης (το οποίο θα καλύπτει πλέον η ΕΚΤ με τη χρήση ευρωομολόγων). Ουσιαστικά, με αυτόν τον τρόπο η ΕΤΕ θα μετατραπεί στο **Μηχανισμό Ανακύκλωσης των Πλεονασμάτων** που η ΕΕ δεν είχε προβλέψει με αποτέλεσμα να μην μπορεί η Ευρώπη να απορροφήσει το σεισμό που προκάλεσε ο τραυματισμός του **Παγκόσμιου Μινώταυρου**, η **Κρίση του 2008**.

Άσκηση 4.4.

Γράψτε μια επιστολή 500 λέξεων στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή όπου θα προτείνετε τρόπους επίλυσης της κρίσης του ευρώ. Φροντίστε να αντανακλά τις δικές σας απόψεις (και όχι απλώς να αναπαράγετε τις απόψεις που προηγήθηκαν).

4.5. Γιατί επιμένει η Ευρωπαϊκή Ένωση στη μη λύση;

Αν η προηγούμενη ενότητα αποτελεί μια λογική πρόταση για έξοδο

από την Κρίση της ευρωζώνης, γιατί δε γίνεται άμεσα αποδεκτή; Η απάντησή μας περιστρέφεται γύρω από τρεις συνδεόμενους άξονες τους οποίους ονομάζουμε (α) Στατική Προβολή, (β) Ηθικό Πανικό και (γ) Υπαρκτό Συμφέρον. Ας τους εξετάσουμε έναν-έναν:

Στατική Προβολή

Οι περισσότεροι αναλυτές στην Ελλάδα παρουσιάζουν μια εικόνα του σήμερα, συνήθως ιδιαίτερα θλιβερή και κατόπιν προβάλουν μια δεύτερη εικόνα του πώς θα ήθελαν να είναι το μέλλον. Δεν έχει σημασία το ιδεολογικό πρίσμα μέσα από το οποίο βλέπουν το απαίσιο παρόν και το ιδεατό μέλλον. Από την ελευθεριάζουσα Δεξιά μέχρι και την παραδοσιακή Αριστερά, παρατηρούμε την ίδια στατική, συγκριτική μέθοδο. Μπορεί οι στατικές εικόνες του «πριν» και το «μετά» να διαφέρουν παρασάγγας, όμως υπάρχει ένα κοινό: η ανάλυσή τους βασίζεται στη στατική σύγκριση δύο εικόνων -σε δύο φωτογραφίες, μία του «πριν» και μία του «μετά». Ή για να πούμε το ίδιο πράγμα διαφορετικά, το κοινό τους στοιχείο είναι η έλλειψη δυναμικής, ανάλυσης του πώς θα πάμε από το «πριν» στο «μετά», ιδίως εν καιρώ Κρίσης.

Πού είναι το πρόβλημα; Ότι αυτή η σύγκριση δύο στατικών εικόνων όχι μόνο δε βοηθά, αλλά κάνει πολύ, μα πάρα πολύ, κακό. Αν σας ζωγραφίσουμε την εικόνα μιας μελλοντικής Ελλάδας όπου οι νέοι άνθρωποι δε θέλουν να γίνουν δημόσιοι υπάλληλοι, αλλά εφευρέτες και καινοτόμοι μικροί επιχειρηματίες που πουλάνε νέες τεχνολογίες μέσω διαδικτύου στο εξωτερικό, δε θα τη δείτε με συμπάθεια; Αν στην ίδια εικόνα του «μετά» ο δημόσιος τομέας είναι μικρότερος, αποτελεσματικότερος, πιο ευέλικτος, φιλικότερος στον πολίτη, δε θα πείτε μπράβο; Αν οι ΔΕΚΟ έχουν μικρότερα ελλείμματα και λιγότερο προσωπικό; Υπάρχει Έλλην ή Ελληνίς που να μη χειροκροτήσει; Σημαίνει όμως αυτό πως αν σήμερα, ιδίως εν μέσω Κρίσης, απολύσουμε χιλιάδες δημόσιους υπαλλήλους και μειώσουμε τις κρατικές δαπάνες κατά 30% και 40% θα έρθουμε ένα βήμα πιο κοντά σε αυτή την ιδεατή εικόνα του «μετά»; Ούτε κατά διάνοια. Πιο κοντά στο Νότιο Σουδάν θα έρθουμε, καθώς μια τέτοια κίνηση θα αποβεί μοιραία όχι μόνο για τις οικογένειες των απολυμένων, αλλά και για τον ιδιωτικό τομέα που θα χτυπηθεί άμεσα και αμείλικτα από την επακόλουθη μείωση της συνολικής ζήτησης.

Το ίδιο ακριβώς ισχύει και για την εξ αριστερών εφαρμογή της μεθόδου αυτού που ονομάζουμε Στατική Προβολή. Αν μας ρωτήσει κάποιος για το αν θα έπρεπε να έχουμε μπει στο ευρώ (με τον τρόπο που δομήθηκε η Ευρωζώνη και με τις δικές μας πρακτικές), θα ήταν εύλογο να απαντήσουμε αρνητικά. Αν κάποιος μας ζωγράφιζε μια εικόνα του αύριο με την Ελλάδα εκτός Ευρωζώνης (και με τη δυνατότητα να υποτιμήσουμε το νόμισμά μας κηρύσσοντας παράλληλα στάση πληρωμών -όπως πετυχημένα έκανε η Ισλανδία), κάποιοι μπορεί να θεωρούσαν αυτήν τη εικόνα καλύτερη από τη σημερινή παγίδα στην οποία έχει πέσει η χώρα. Και θα είχαν δίκιο. Τι σημαίνει αυτό; Ότι πρέπει να βγούμε από την Ευρωζώνη;

Όχι βέβαια. Ακόμα και η υποψία μιας εξόδου από το ευρώ θα γονατίσει την ελληνική κοινωνία άμεσα και αμετάκλητα. Η στατική σύγκριση εικόνων και πάλι οδηγεί σε καταστροφικές επιλογές που, αντί να οδηγήσουν στην εικόνα του ιδεατού «μετά», οδηγούν σε μια άνευ προηγουμένου δυστοπία.

Έχει σημασία να κατανοήσουμε την απειλή της Στατικής Προβολής και τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί ως νοητική διαδικασία υπέρ συμπερασμάτων που αποτρέπουν εφικτές λύσεις σε μεγάλα προβλήματα. Δείτε για παράδειγμα τη σημερινή στάση της Γερμανίας. Οι Γερμανοί πολίτες, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, θέλουν κοινό νόμισμα με την υπόλοιπη Ευρώπη, αλλά πλήρως διαχωρισμένα χρέη από τους υπόλοιπους εξ ημών. Κατανοητό. Όμως και ανέφικτο. Οι βορειοευρωπαίοι, γενικότερα, θεωρούν ότι οι νοτιοευρωπαίοι δεν έχουμε την ίδια με αυτούς αφοσίωση στη δημοσιονομική πειθαρχία. Βλέπουν ότι, από τη δεκαετία του ‘50 και μετά, εμείς οι Νότιοι (Ιταλοί, Έλληνες κ.λπ.) δείξαμε μεγάλη ανεκτικότητα στα ελλείμματα και στον πληθωρισμό. Μας φοβούνται. Δε θέλουν με τίποτα τα δικά μας χρέη -και ήθη- να μολύνουν τα δικά τους. Λένε: από το να γίνει κάτι τέτοιο (π.χ. να εκδοθεί ευρωομόλογο), καλύτερα να γυρίσουμε στο μάρκο.

Πρόκειται για άλλο ένα παράδειγμα αυτού που ονομάζουμε Στατική Προβολή: Φωτογραφίζουν το παρόν -ή το λίγο «πριν»- κατόπιν εξετάζουν στατικές, εναλλακτικές, εικόνες του μέλλοντος (π.χ. μία με το ευρώ και ευρωομόλογα και μία με ένα νέο μάρκο χωρίς ευρωομόλογα) και επιλέγουν αυτό που θεωρούν καλύτερο, πιο εύπεπτο. Στο μεταξύ, οι στατικές αυτές συγκρίσεις επισκιάζουν τις ραγδαίες δυναμικές,

ανεξέλεγκτες, εξελίξεις που συμβαίνουν γύρω μας -π.χ. το γεγονός ότι η ΕΚΤ αναγκάζεται καθημερινά να τυπώνει πακτωλούς ευρώ για να στηρίζει χρεοκοπημένες τράπεζες (σημ.: πάνω από 140 δισ. ευρώ έχουν πάει στις ιρλανδικές τους τελευταίους 12 μήνες, χωρίς να πει κανείς Γερμανός κουβέντα).

Άλλη μια φορά, η Στατική Προβολή, ως μέθοδος ανάλυσης, οδηγεί σε καταστροφικές επιλογές που αντί να φέρουν τη Γερμανία πιο κοντά στην επιθυμητή στατική εικόνα την οδηγούν με σιγουριά σε μια άλλη, εφιαλτική, κατάσταση -π.χ. στην κατάρρευση του ευρώ, στην ηρωική έξοδο της Γερμανίας από την Ευρωζώνη, στη θεαματική ανατίμηση του νέου μάρκου και στην κατάρρευση της βιομηχανικής παραγωγής, της απασχόλησης και τέλος, της κοινωνικής ειρήνης.

Συμπερασματικά, παντού και πάντα το δύσκολο είναι να πεις όχι τι θέλεις να γίνει, αλλά πώς θα το πετύχεις. Πώς θα πας από την εικόνα που έχεις στο μυαλό σου για το τώρα, στην εικόνα του πώς θα ήθελες το μέλλον. Μάλιστα στον καιρό της Κρίσης, την ώρα που καταρρέουν όλα γύρω σου, αυτή η μετάβαση είναι ακόμα πιο δύσκολη. Τίποτα δεν παραμένει δεδομένο για πολύ και οι στατικές συγκρίσεις το μόνο που κάνουν είναι να μας εμποδίζουν από το να πράξουμε το καθήκον μας στη δύσκολη στιγμή: να μετριάσουμε δηλαδή τους κραδασμούς και να ελαχιστοποιήσουμε τον αριθμό των θυμάτων της Κρίσης, έτσι ώστε το πέρασμα στη μετά το 2008 εποχή να είναι όσο λιγότερο ανθρωποφάγο γίνεται.

Η πρόταση της προηγούμενης ενότητας αυτόν τον σκοπό, άλλωστε, έχει. Αλλά προσκρούει στις μεγάλες αντιστάσεις που προκαλεί η Στατική Προβολή πολλών μιας ανέφικτης εικόνας του πώς θα ήθελαν το μέλλον. Προσκρούει όμως και σε άλλα δύο εμπόδια. Στον Ηθικό Πανικό και στο Υπαρκτό Συμφέρον.

Ηθικός Πανικός

Στις περισσότερες δυτικές κοινωνίες, κατά τη διάρκεια της περιόδου 1990-2005, η εγκληματικότητα μειώθηκε σημαντικά. Κι όμως. Οι περισσότεροι πολίτες, όταν ρωτιόντουσαν, απαντούσαν ότι ένιωθαν μεγαλύτερη ανασφάλεια και ότι φοβόντουσαν όλο και περισσότερο

να ξεμυτίσουν από το σπίτι τους. Πρόκειται για κλασική περίπτωση ηθικού πανικού -μιας πλήρους αναντιστοιχίας μεταξύ της πραγματικότητας και του πώς μια κοινωνική ομάδα, ολόκληρη η κοινωνία πολλές φορές, την αντιλαμβάνεται. Ο όρος, ηθικός πανικός, οφείλεται στον κοινωνιολόγο Στάνλεϊ Κοέν (Stanley Cohen) που τον όρισε (στο βιβλίο του *Folk Devils and Moral Panics*, του 1972) ως ένα έντονο, αρνητικό συναίσθημα που καταλαμβάνει μια μεγάλη κοινωνική ομάδα, πολλές φορές μια ολόκληρη κοινωνία, και το οποίο κάνει τα μέλη της να φοβούνται αλόγιστα πως κινδυνεύει η κοινωνική συνοχή.

Ένας ηθικός πανικός πάντα ξεκινά από κάποιο πραγματικό γεγονός αλλά παίρνει εντελώς δυσανάλογες διαστάσεις πριν οδηγήσει στη μαζική παρανόηση της πραγματικότητας. Σε αυτή τη διαδικασία σημαντικό ρόλο παίζει πάντα μια κοινωνική υποομάδα, τα μέλη της οποίας ο Κοέν ονομάζει «ηθικούς επιχειρηματίες». Στόχος τους: να συσσωρεύσουν «ηθικό κεφάλαιο» καταδεικνύοντας τους «ηθικούς δαίμονες» που απειλούν την κοινωνική συνοχή και εναντίον των οποίων καλούν την υπόλοιπη κοινωνία να κινητοποιηθεί. Συνήθως, σε αυτή την διαδικασία βρίσκουν αρωγούς ΜΜΕ, τα οποία αρπάζουν την ευκαιρία να επωφεληθούν από το δημιουργούμενο ηθικό πανικό.

Τα επεισόδια ηθικού πανικού είναι περιπτώσεις όπου επισφαλείς απόψεις επικρατούν, επειδή οι αντίθετες, ορθολογικές, γνώμες δαιμονοποιούνται και απορρίπτονται ως ταμπού πριν καλά-καλά ακουστούν. Στο αρχικό παράδειγμα παραπάνω, το να πει κανείς (π.χ. σε μια εκπομπή όπου οι συμμετέχοντες ωρύονται για την εγκληματικότητα) ότι η εγκληματικότητα στην πραγματικότητα μειώθηκε, ισοδυναμεί με το να πει πως η γη είναι επίπεδη. Απλά, δεν πρόκειται να ακουστεί καν η φωνή του. Κι ας λέει την αλήθεια!

Στην Κρίση της Ευρωζώνης, δυστυχώς, παρατηρούμε ένα διττό ηθικό πανικό σε πλήρη εξέλιξη. Ο ένας εξελίσσεται στις πλεονασματικές χώρες, π.χ. Γερμανία, Ολλανδία, Αυστρία κ.λπ. Το πραγματικό γεγονός είναι η κρίση χρέους των ελλειμματικών χωρών. Στη βάση αυτού του εναύσματος, κάποιες κοινωνικές υποομάδες συσσωρεύουν ίδιον «ηθικό επιχειρηματικό κεφάλαιο» κατονομάζοντας τους «ηθικούς δαίμονες», που δεν είναι άλλοι από τους τεμπέληδες Νότιους, των οποίων η «αήθης» δημοσιονομική συμπεριφορά απειλεί την κοινωνική συνοχή της χώρας τους. Όσο πιο επιτυχημένη είναι αυτή η συσσώρευση «ηθι-

κού επιχειρηματικού κεφαλαίου», τόσο πιο πολύ απομακρύνεται η γερμανική κοινή γνώμη από την πραγματικότητα και τόσο πιο βαθιά βυθίζεται στην παράκρουση που της δημιουργεί το κρεσέντο του μεγεθυνόμενου ηθικού πανικού. Κάπου εκεί, η δυνατότητα ενός λογικού διαλόγου, μεταξύ Ευρωπαίων εταίρων που προσπαθούν να βρουν μια από κοινού λύση σε μια κοινή Κρίση, εξαερώνεται.

Παράλληλα, ο ηθικός πανικός εξελίσσεται και σε ένα δεύτερο επίπεδο: εντός των προβληματικών χωρών όπως η δική μας. Και εδώ αναδεικνύεται μια ομάδα «ηθικών επιχειρηματιών», οι οποίοι συσσωρεύουν το δικό τους κοινωνικό «κεφάλαιο» ανακαλύπτοντας και καταδεικνύοντας τους «ηθικούς δαίμονες» που απειλούν την «εθνική αναγέννηση». Ξεκινώντας από μια αναμφισβήτητη πραγματικότητα (την οποία ζει κάθε πολίτης αρκετά άτυχος, ώστε να έχει να συναλλάσσεται το ελληνικό δημόσιο), αρχίζει η διαδικασία της συσσώρευσης εντόπιου «ηθικού επιχειρηματικού κεφαλαίου» από την ανερχόμενη ομάδα των «κοινωνικών επιχειρηματιών», οι οποίοι ξεκινούν δακτυλοδείχνοντας τους δημόσιους υπάλληλους, συλλήβδην και επεκτεινόμενοι σε όποιον αμφισβητήσει την εύκολη εξήγηση ότι δηλαδή η Κρίση οφείλεται στους εσωτερικούς «ηθικούς δαίμονες» (συνδικαλιστές, όσους αρνούνται τη σοφία της μείωσης των συντάξεων εν καιρώ Κρίσης, τους «γραφικούς» που εξακολουθούν να πιστεύουν στις αρετές του να μη χρεώνονται δίδακτρα στους φοιτητές κ.λπ.).

Υπό αυτό το κλίμα, όποιος τολμήσει να πει πως η Κρίση ίσως τελικά να έχει να κάνει με την αρχιτεκτονική της Ευρωζώνης, και για αυτό ίσως να πρέπει το πρόβλημα να αντιμετωπιστεί σε επίπεδο ΕΕ, κατατάσσεται άμεσα και αμετάκλητα στην ομάδα, αν όχι των «ηθικών δαιμόνων» σίγουρα στην ομάδα των συνοδοιπόρων τους.

Υπαρκτό Συμφέρον

Στην εποχή της Κρίσης, διαστρεβλώνονται όλα. Ακόμα και αυτό που πολλοί θεωρούν συμφέρον τους συχνά αποδεικνύεται ότι δεν τους συμφέρει καθόλου. Νομίζουν, π.χ. πολλοί Γερμανοί ότι δεν τους συμφέρει η ενοποίηση των ευρωπαϊκών χρεών (π.χ. το ευρωομόλογο) και για αυτό προωθούν διμερείς δανειακές συμφωνίες με τα χρεοκοπημένα κράτη, οι οποίες όμως συντελούν σε μια πολύ αναποτελεσματι-

κότερη και εντέλει χειρότερη για τη Γερμανία, ενοποίηση χρεών (είτε μέσω του ανεκδιήγητου Μηχανισμού Στήριξης, του EFSF είτε μέσα από τη μαζική παραγωγή χρήματος, από την ΕΚΤ, τα οποία πέφτουν, χωρίς αποτέλεσμα, στη μαύρη τρύπα του ευρωπαϊκού τραπεζικού συστήματος). Παράλληλα και πολλοί Έλληνες, Ιρλανδοί κ.λπ. απορρίπτουν την ενοποίηση του χρέους φοβούμενοι πως κάτι τέτοιο θα μας στερήσει την (ανύπαρκτη) δυνατότητα άσκησης δημοσιονομικής πολιτικής. Άλλοι πάλι, όπως ο διοικητής της Κεντρικής Τράπεζας της Ιταλίας, ο κ. Μάριο Ντράγκι (Mario Draghi), οδηγούνται από προσωπικές φιλοδοξίες (στην προκείμενη περίπτωση να τον αποδεχθεί η Γερμανία ως αντικαταστάτη του κ. Τρισέ) στην πεισματική υπεράσπιση του σημερινού αδιεξόδου. Παραδείγματα τέτοια, κακώς νοούμενων συμφερόντων, υπάρχουν πολλά. Όμως αυτό δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν και υπαρκτά συμφέροντα, τα οποία έχουν σοβαρό λόγο να αντιστέκονται σε αποτελεσματικές προτάσεις εξόδου από την Κρίση. Θα δώσουμε δύο.

Το πρώτο μέρος της πρότασης για σταθεροποίηση της ευρωζώνης στην προηγούμενη ενότητα πρεσβεύει μια Μεγάλη Τριμερή Διαπραγμάτευση μεταξύ της ΕΚΤ, των ευρωπαϊκών τραπεζών και των υπερχρεωμένων κρατών-μελών, με στόχο τη συμφωνημένη παραγραφή μέρους του δημόσιου χρέους από τις τράπεζες (με αντάλλαγμα την εγγύηση μακροπρόθεσμης ρευστότητας από την ΕΚΤ). Αυτή η ιδέα προβληματίζει το διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα. Παρόλο που οι ευρωπαϊκές τράπεζες, στην κατάσταση πανικού που βρίσκονται σήμερα, θα αποδέχονταν μια τέτοια εξέλιξη με σχετική ανακούφιση, το διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα (λέγε με Γουόλ Στριτ) δεν τη βλέπει με καλό μάτι. Οτιδήποτε αφήνει περιθώριο για τη μη πληρωμή μέρους ενός χρέους προς τις τράπεζες, δημιουργεί «κακό προηγούμενο» και για αυτό, συσπειρώνει το διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα το οποίο, με τη σειρά του, επιστρατεύει το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο να υπονομεύσει μια τέτοια λύση.

Το δεύτερο παράδειγμα αφορά αποκλειστικά τη Γερμανία και το υπαρκτό συμφέρον που εμποδίζει την ελίτ της να αποδεχθεί μια πρόταση ουσιαστικής εξόδου από την Κρίση. Μετά την ενοποίηση των δύο Γερμανιών, η Γερμανία κατάφερε με μαεστρία να ξεπεράσει τη σημαντική κρίση που προέκυψε (λόγω του γιγάντιου κόστους της

απορρόφησης της Ανατολικής Γερμανίας) μέσω αύξηση της ανταγωνιστικότητας της βιομηχανίας της που βασίστηκε στην: (α) αναδιανομή εισοδήματος από την εργασία προς το βιομηχανικό κεφαλαίο, και (β) αναδιανομή του εργασιακού εισοδήματος εντός της εργατικής τάξης (μείωση των μισθών με αντάλλαγμα την αύξηση της απασχόλησης).

Στον κόσμο της εργασίας στη Γερμανία αποτέλεσμα αυτής της εντυπωσιακής διπλής διαδικασίας ήταν η σημαντική μείωση τόσο της ανεργίας όσο και του βιοτικού επιπέδου των εργαζόμενων. Για να το πούμε απλά, ο αριθμός των εργαζόμενων φτωχών στην Γερμανία πολλαπλασιάζεται την ώρα που η ανεργία μειώνεται. Αυτό το νέο στάτους κβο αποτελεί για τη γερμανική ελίτ τεράστια κατάκτηση και πηγή πλούτου. Φυσιολογικά, δεν πρόκειται να ανεχθεί εύκολα καμία εξέλιξη η οποία θα το απειλήσει.

Το πρόβλημα με την Κρίση, όσον αφορά τη διατήρηση του συγκεκριμένου στάτους κβο, είναι ότι η υπέρβασή της απαιτεί συμπίεση, σε επίπεδο ΕΕ, του αθροίσματος δημόσιου χρέους και τραπεζικών ζημιών, κάτι που με τη σειρά του απαιτεί και την ενοποίηση των υπολειπόμενων δημόσιων χρεών. Αυτή η πραγματικότητα κάνει τη γερμανική ελίτ να αναρωτιέται: «Αν οι δικοί μας εργαζόμενοι, που δουλεύουν καλύτερα και αποδοτικότερα, δουν ότι η γερμανική κυβέρνηση αποδέχεται μεταρρυθμίσεις που μειώνουν τα χρέη των υπερχρεωμένων κρατών και τις ζημίες των αφρόνων τραπεζιτών, δεν είναι πολύ πιθανόν να ανακινήσουν ζήτημα όσον αφορά τη διανομή του εισοδήματος μεταξύ εκείνων και ημών εντός των συνόρων της Γερμανίας;».

Αυτός ο δικαιολογημένος φόβος είναι, από μόνος του, ικανός να δημιουργήσει μεγάλες αντιδράσεις εναντίον λογικών προτάσεων εξόδου από την Κρίση. Παράλληλα αποτελεί κίνητρο για κοινωνικές ομάδες στο εσωτερικό της Γερμανίας να υποκινήσουν τον Ηθικό Πανικό που ανέφερα παραπάνω, αλλά και να πέφτουν συνεχώς στην παγίδα της Στατικής Προβολής (βλ. ακόμα πιο παραπάνω).

Ένα είναι σίγουρο: αν αυτά τα τρία εμπόδια αποτρέψουν την εφαρμογή μιας πρόταση εξόδου που να κινείται στις γενικές γραμμές της προηγούμενης ενότητας, το ευρώ θα αποτελέσει παρελθόν. Και τότε όλα τα υπαρκτά συμφέροντα, οι ηθικοί πανικοί και οι στατικές προ-

βολές θα φανούν ασήμαντες λεπτομέρειες μπροστά στην ολική καταστροφή που θα ακολουθήσει.

Άσκηση 4.6.

Δώστε παραδείγματα Στατικής Προβολής, Ηθικού Πανικού και Συμφερόντων από τον ελληνικό δημόσιο διάλογο σχετικά με το γνωστό Μνημόνιο.

Δραστηριότητα 4

Να βρείτε στοιχεία για τις τιμές των CDS και των spreads του ελληνικού, ιρλανδικού, πορτογαλικού και ισπανικού δημόσιου χρέους μία μέρα πριν και δύο εβδομάδες μετά κάθε μίας εκ των Συνόδων Κορυφής της ΕΕ. Τι συμπεραίνετε από αυτά τα στοιχεία;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η Παγκόσμια Κρίση που ξέσπασε στις ΗΠΑ το 2008 δεν έχει καταλαγιάσει. Όπως και το Κραχ του 1929 πήρε πολλά χρόνια, δεκαετίες, για να εξαντλήσει τη δυναμική του και να αλλάξει τον κόσμο, έτσι και η Κρίση σήμερα βρίσκεται σε συνεχή εξέλιξη. Πηδάει από ήπειρο σε ήπειρο, από χώρα σε χώρα, από τον ένα κλάδο στον άλλο. Πίσω της αφήνει ανεξίτηλα σημάδια και τίποτα δε θα σταματήσει την καταστροφική της μανία παρά μια συλλογική, συγκροτημένη. πολιτική παρέμβαση σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο. Στις σελίδες που προηγήθηκαν προσπαθήσαμε να αναδείξουμε τις καταβολές της Κρίσης μας στο παρελθόν, στην Κρίση του Μεσοπολέμου και στις δύο μεταπολεμικές περιόδους που ονομάσαμε **Παγκόσμιο Σχέδιο και Παγκόσμιο Μινώταυρο**. Ελπίζουμε ότι η αφήγησή μας έριξε περισσότερο φως παρά σκοτάδι στον ιστορικό κόμβο που βρισκόμαστε.